P. N. Krasnov

VOJNA

IV. knj.

Od dvoglava orla do crvena barjaka

308

ZABAVNA BIBLIOTEKA

■ ZABAVNA BIBLIOTEKA ■

UREDJUJE DR. **NIKOLA ANDRIĆ.**

■ KOLO XXV. KNJIGA 308. ■

VOJNA

OD GODINE 1914—1917.

ČEVRTA KNJIGA ROMANA
»OD DVOGLAVA ORLA DO CRVENA BARJAKA«

NAPISAO

P. N. KRASNOV

(SVEZAK II.)

ZAGREB 1922.

NAKLADA KR. ZEMALJSKE TISKARE.

ČETVRTA KNJIGA

I

U boju, dne 11. septembra godine 1915., pod Željeznicom, zastavnik Aleksej Pavlović Karpov ranjen je u prsa iz mitraljeze. Bio je u svemu tek drugi mjesec u pukovniji i kao zaljubljen u pukovniju onom osobitom mladenačkom ljubavlju, kako mogu ljubiti samo veoma čisti mladi ljudi, koji još ne poznaju ženske ljubavi. U pukovniji mu se činilo sve odličnim i on je s jednakom ljubavlju gledao starog pukovnika Protopopova, zapovjednika pukovnije, pa ugojena i negibljiva zapovjednika satnije, esaula Ivanova, svoje drugove časnike i kozake. Sve mu je bilo »paklenski lijepo«. Taj izraz »paklenski lijepo«, »paklenski prekrasno« ostao mu je još iz kadetske škole i otimao mu se nehotice, ma koliko on pazio na sebe. Bio je sasvim mlad, lijep garavac, s jedva potamnjelom gornjom usnicom, gdje su počeli probijati mladi brčići. Bio je iznad srednjeg uzrasta, odlično gradjen, a imao je velike tamne oči, koje su gledale jasno i čisto, prikrivene gustim dugačkim trepavicama.

Boj pod Željeznicom bio je prvi ozbiljan boj, u kojemu je sudjelovao. Konjaništvo, koje je bilo sjahalo s konjâ, sudarilo se s njemačkim pješaštvom, koje je zauzelo utvrdjeno selo. Na zapaljeno

selo jurišali su noću, po mjesečini, preko čistih močvarnih livada, presječenih jarcima. Pobijedili su, oduzeli Nijemcima mitraljeze i zarobljenike. Karpov je vidio, kako su bježali Nijemci, trčao je za njima, opazio njemačkoga vojnika, koji je ležao sa strojnom puškom, bacio se na njega s kozacima Kuznecovim, Skačkovim, Lihovidovim i Baranjikovim, bio je ranjen, prebacio se, malo te nije pao, ali je i dalje trčao, dok nije vidio, da je Baranjikov udario Nijemca bodežom, a Lihovidov i Skačkov da su oteli strojnu pušku. Zatim je Karpov, obliven krvlju, trčao ulicom, osvijetljenom požarom i napunjenom požarnim dimom. Naokolo su trčali kozaci i odnekud prispjeli husari, a netko vikao hrapavim glasom: — Napred! napred!... Zatim mu je ponestalo snage da dalje bježi, i Karpov sjedne na brvna, prevaljena nasred puta te se zagleda široko rastvorenim očima u ono, što se dogadja. Na časove nije shvaćao, da li on to doista gleda ili spava, pa ga dave prividjenja.

Sjedio je na trgu. Naspram njega bio je onaj dio sela, što ga još nije plamen zahvatio. Tu je, odijeljena od drugih kuća, stajala malena kućica i na njoj ležao Nijemac sa strojnom puškom. Pun mjesec osvjetljivao ga ozgo. Odsjev požara bacao je na njega crvenkast odraz. Bio je tako blizu Karpovu, da je ovaj razaznavao njegovo dugačko mršavo lice bez brkova i brade ispod kacige, prevučene prevlakom. Kućicu su opkolili kozaci i husari, te stali dovikivati Nijemcu, da se preda, ali je Nijemac okretao strojnu pušku tako, da bude uperena u ljude, koji su ga okružavali. No momci su stajali odviše blizu kući, pa mu to nije polazilo za rukom, zato je pucao niz ulicu, kojom su jurili kozaci i husari.

— Iš, vraže prokleti! — vikao je netko izmedju kozaka, koji su okružili Nijemca sa strojnom puškom, — ne predaje se, dripac nesretni! Ej, ti!

Sam si ostao! Aju! Aju! Predaj se, »kamrad«! Waffen nieder!

Ali se Nijemac nije mislio predati.

— Mitjakine, popni se do njega! — vikali su iz gomile.

— Penji se! Sâm se penji. Kako je domišljat! Ne vidiš li, je li, kakav je on! Šenut. Njega samo smrt čeka. On to znade. Zar će on tebe pustiti blizu?

— A zašto se vi, kozaci, poigravate s njim? Potpalite ga, pa će se brzo predati, — poviče husar, koji je protrčao onuda.

— Doista, valja potpaliti. Hajte, momci, po vatru!

Odnekale su brzo donijeli zapaljene slamene snopove i zapalili kolibu. Crveni jezici liznuše po stijenama, odraziše se u pocrvenjelom prozoru i veselo zapucketaše po krovu.

— Silazi, brate, izgorjet ćeš.

Nijemčevo lice odavalo je nečovječnu muku i očaj. Čas je dizao pogled prema nebu, kao da se moli, pa da će iznova početi da puca iz puške.

— Gle, kakav je! U vatri ne gori!

— Silazi.

— Ne, ne silazi.

— Očajnik!

— Braćo, pa što je to? — usklikne mlad kozak Mitjakin. — Ta eno ga, već gori.

Svi zamukoše i počeše da se razilaze ulicom. Strojna puška je umuknula. Dva dugačka žuta plamena s laganim šumom obuhvate Nijemca sa dvije strane. On se naglo uspravi, koliki je bio dug i podigne u vis obje ruke sa zgrčenim prstima... Njegovo lice, jasno obasjano plamenom, jarko je odrazilo nečovječnu muku, no on ga odmah prekri rukama i utonu u plamen. Nisu ga više vidjeli. Sa svih strana su lizali plameni jezici, i bijeli se dim, kovitlajući, dizao k nebu s oštrim hukom.

Karpov je gledao, kako pred njegovim očima gori živ čovjek, a nije se mogao maknuti. K vonju paljevine izgorjele slame miješao se oštar zadah zapaljena sukna i izgorjela mesa. Plamen je zavijao i hujao na nekoliko koračaja od Karpova, a u plamenu je izgarao Nijemac.

Dva su kozaka išla natrag. Vukli su za sobom strojnu pušku.

— Ovamo se svakako moramo povratiti. Strojna puška ne će izgorjeti, ostat će sav dokaz, da su Donci oteli pet strojnih pušaka, — govorio je jedan.

— No i husari su, brate, spretni ljudi. Mi, ovaj, prvi provalismo. Dabome, prvi. Već smo odavno ovdje.

— Oni su s druge strane.

— Nijemac nije isto, što i Austrijanac. Povukao se natrag, pa opet počeo pucati.

Opazili su Karpova i približili mu se.

— Vaše blagorodje, što je s vama? — zapita kozak, koji je vukao strojnu pušku.

Karpov je htio odgovoriti, ali mjesto glasna zvuka navrla mu u grlo vrela gusta krv, pa se zagrcao; htio se bolje namjestiti, trgao čitavim tijelom i srušio se. Ali, srušivši se, nije izgubio svijesti. Tek mu se sve, što se dogadjalo, činilo doživljajem u snu.

— Vi ste ranjeni. Ah, koliki je to grijeh! Akimceve, ostani kod njegova blagorodja, a ja ću brzo otrčati po nosiljku. Pričuvaj strojnu pušku, da je ne bi pješaci oduzeli. Čitava divizija dolazi ovamo.

Akimcev položi Karpova udobnije i Karpov se zagleda u nebo, na kojem je jasno sjao mjesec. Na tri vrste daleko neprekidno su udarali hitci iz pušaka i štektala strojna puška. Noću se boj nastavljao, ali za Karpova je bio svršen i njemu se pričini čudnim, da se ono, što će se tamo dogoditi, njega ne tiče.

Proživljavao je ono, što je već prošlo. A to, što je već prošlo — bilo je »paklenski lijepo«. On je poletio u selo na čelu satnije; imao je na sebi novi ogrtač i »french« i jahaće hlače »galiffet«, a i to je bilo »paklenski slikovito«. I to, što je ranjen, isto je tako »paklenski zdravo«. A kakove će posljedice imati rana, o tome nije mislio. Tješilo ga, što je bio pri svijesti. Mogao je micati rukama i nogama, pa su mu, dakle, ruke i noge čitave. Ranjen u prsa. Malenkost. Mislio je o tome, kako će doći Car i zapitati ga: »Vi ste ranjeni?« — A on će odgovoriti: »Neznatna rana; nije vrijedno uznemirivati Vaše Veličanstvo«. Zašto bi ga Car morao pitati, nije mogao ni sam da sebi objasni? Odakle bi Car mogao doći ovamo — to nije bilo važno. Ali je on čitav razgovor s njim sasvim jasno sebi predočivao. Postepeno je prelazio iz realna svijeta u svijet fantazija, pa je i to bilo za njega lijepo. Nijemac, koji je pred njegovim očima živ izgorio u realnom svijetu, bio je za njega užas, koji se ničim nije mogao isporediti; u svijetu fantazijâ bilo je to — »paklenski junački«.

Karpov je htio da makar kome ispripovjedi sve potankosti o boju, od sama njegova početka. Od onoga časa, kad je na rub šume na golemu konju dojahao zapovjednik divizije i srditim glasom prigovarao pukovniku Protopopovu, što se ne miče s pukovnijom napred i kako je Protopopov odjednom postao »paklenski hrabar« i zapovjedio pukovniji: »Sjaši« . . . Ali nije bilo kome da se pripovijeda. Akimcev je legao na cestu, podupr'o se o lakte na strojnu pušku i odmah zaspao, a oni ljudi, koji su prolazili mimo njega, nisu se zaustavljali, niti se na njega osvrtali.

Karpov je maštao u svojoj uobrazilji i od časa do časa zapadao u tih san.

II

Došli su zdravstvenici s nosiljkama, položili Karpova i ponijeli ga iza sela, gdje su na pješčanom putu stajale dvokolice Crvenoga Krsta.

— No, je li puna, ili nije? — začuje Karpov glas vojnika, kad su ga utisnuli u dvokolicu.

— Puna je, vozi!

Kotači zaškripaše po pijesku. Karpovu se opet prohtjelo da priča o tome, kako se držao u boju. Ali u dvokolici je bilo tamno, pa se nije razabiralo, kakvi ljudi leže u njoj. Upravo kraj Karpovljeva lica bile su nečije teške, blatom uprljane čizme, a za njima je neko ležao i čas stenjao, čas jecao, a čas tužno i otegnuto vikao: »Joj, joj, joj!«...

I to je bilo nalik na buncanje.

Buncanju je nalikovala i gusta omorikova šuma, sva protkana srebrom mjesečeva sjaja s blistavom livadom, s nekakvom kućom, pred kojom je bila veranda, a oko koje su se vrzle sestre u bijelim pečama. Jedna, u crnoj nezakopčanoj švedskoj bluzi s trakom Crvena Krsta na rukavu, približila se umornim korakom Karpovu, sagnula se k njemu i zapitala:

— Kako vas zovu?

Karpov odgovori makinalno, kako je odgovarao u djetinjstvu:

— Aljoša.

— Prezime? — bez smiješka zapita sestra.

— Karpov. Zastavnik Karpov, — odgovori i htjede da započne pripovijedati, ali sestru zapita netko s verande:

— Koji je to?

— Sto devedeset i drugi, Sonja, — odgovori sestra.

— Izvarin je umro, — reče isti glas.

— Bože moj! To je trideset i prvi. Reci Nikolaju Paramonoviću, da izda odredbu o lijesovima.

— Hoćemo li dospjeti?

— A jesi li čula zapovijed generala Sablina?

— Čula sam. Gospode Bože moj! Već me izdaje snaga. Kamo je taj?

— U prsa. Pri svijesti je.

— Teško?

— Treba pitati Sofju Ljvovnu.

— Neka ga ponesu u kuću!

Tek sada je Karpovu postalo sasvim jasno, da je ranjen, možda i teško, pa mu postade strašno.

Nevelika soba bila je jasno osvijetljena petrolejskom svjetiljkom sa stropa. Pod njom je stajao visok dugačak stol, prikriven bijelom plahtom. Na plahti je ležao potpuno gô čovjek. Vidjelo se mršavo zaprljano tijelo s izbočenim rebrima i natrag zabačenom tamnom glavom, s dugačkom kosom, podrezanom na kozačku. Nad njim je stajao liječnik s bijelom pregačom, mlada sestra i punana žena, zagasite puti i velikih lijepih očiju.

— Sofjo Ljvovna, — reče sestra, koja je pratila nosiljku s Karpovim. — Donijeli su časnika.

— Odmah, — odgovori punana žena, — stavite ga u kut. Valja ga svući.

Karpov se zastidio, kad se sestra u kožnoj bluzi sagnula k njemu i počela mu otkopčavati remenje opreme i puceta na ogrtaču.

— Ja ću sam, ja ću sam, — reče Karpov. Ali ruke ga nisu slušale i on se pokorio spretnim kretnjama sestrinih prstiju.

Došla je druga sestra i obje počele prati krvlju zalivena prsa Karpova, a Karpov izgubi svijest.

Kad se prenuo, opazi, da leži na podu, na slami. Oko njega ležali su tako isto na slami ranjeni vojnici i kozaci. Bilo je svijetlo, nastao je dan. Sestre i krupna Sofja Ljvovna još su uvijek hodile s umornim zemljanim licima i kratko se objašnjavale. Vani je lupao bat i čulo se tiho pjevanje u dva glasa. Jedan je pjevao staračkim muzikalnim tenorom, dok ga je drugi pratio ne pogadjajući

pravo tona, nego gubeći se i prestajući, da se ponovo priključi. Pjevali su panihidu (opijelo).

Kroz prozor se uvlačila jesenja hladnoća i vlaga. Zajedno s glasovima pjevanja dopirao je i miris tamnjana, smrče, mahovine i omorike i još nekakav nesnosan prijesan miris, koji je od časa do časa potiskivao sve mirise šume. Negdje, ne odviše daleko, jednolično su udarali topovi i čulo se, kako taneta dugo huče i onda, kako se jedva čujno rasprskavaju: bum, bum, bum!

Karpov je bio gladan i žedan. Htio je da ispripovijeda potanko, kako se sve dogodilo. No sestrama nije bilo do toga. One su sve bile zaokupljene oko visokoga stola, na kojemu je sada hroptao i zagrcavao se vojnik bijela lica i podšišane kose na zatiljku. Sestre su govorile umornim glasovima i kako mu se činilo, one tako govore već mnogo dana, možda i sedmicâ, i da ništa drugo ne shvaćaju osim tih povoja od gaza, okrvavljenih krpa, vedricâ s vodom i krvlju.

— Sofjo Ljvovna, valjalo bi ranjenicima ugrijati čaja.

— Recite Kseniji.

— Ona je zaposlena kod umirućih.

— Onda Olji.

— Olja je kod previjanja.

— A vi ne možete?

— Dobro, idem.

Izmorena sestra postavi kraj Karpova željeznu šalicu sa čajem i doda dva komada engleskoga dvopeka.

— Možete li sami piti? — zapita. — Posadit ću vas.

Karpov tek sada opazi, da su mu sva prsa omotana i da je na njemu čista košulja. Sestra ga posadi.

— Recite, molim vas, — reče on, — kako teče boj?

— Nastavlja se, — reče sestra.

— Naši napreduju?

— Ne znam. Čini mi se, da su na istom mjestu.

— Znate li, da je bilo paklenski zdravo? Naša pukovnija...

Ali sestra se okrene od njega.

— Odmah, odmah. Mislila sam, da spavate, — reče ona vojniku, koji je podalje ležao, i koji je zamolio čaja.

Karpov i opet nije mogao da ispripovjedi o svom boju i opet se rastuži.

— Zapovjednik divizije dolazi, — ulazeći reče bjelotrepa sestra s velikim mutnim ribljim očima. — Nije dobro, što u prevojnoj sobi leže ranjenici.

— A što smo mogle učiniti? Kamo ćete s njima? — odgovori Sofja Ljvovna. — No ovaj umire. Odnesite ga.

Ona uzme ručnik i stane otirati ruke. Na vrata udje lijep mladenački general. Jasnim očima ogleda sobu i namršti se.

— Ne stižete ni da ih otpremite, Sofjo Ljvovna? — reče on.

— Kako da stignemo, vaša preuzvišenosti, kroz noć je prošlo četirista osamdeset i šest ljudi.

— Da, oštra bitka.

General pridje Karpovu.

— Časnik? — zapita.

— Na službu, vaša preuzvišenosti! — odgovori Karpov, želeći ustati. — Zastavnik Karpov.

— Sjećam se. Imate divnog ridjeg konja. Prvi put vidim takova konja pod kozačkim časnikom. Kamo ste ranjeni? U prsa?

— Na službu?

— Ne boli?

— Ništa ne boli. I ne osjećam, gdje je rana. Tek kod disanja boli, — smješkajući se, reče Karpov.

— Ranjeni ste pod Željeznicom?

— U samoj Željeznici. Bili smo paklenski hrabri, vaša preuzvišenosti. Ja sam... strojnu pušku.

— Vaš otac, zapovjednik donske pukovnije, pao je na rijeci Nidi prošle godine?

— Na službu... Ja sam vašu preuzvišenost, kad ste na rubu šume zapovjedili sjahati... ja...

— Sofjo Ljvovna, — ne slušajući, reče zapovjednik divizije. — Odmah ću poslati moje automobile. Teže ranjenike otpremite na njima. Zastavnika Karpova otpravite ravno u Sarni. Dat ću pismo za vlak Carice Imperatorice. Varlame Nikolajeviću, napišite! — i zapovjednik divizije, ne gledajući više Karpova, izadje iz šumarove kuće.

III

U vlaku metnuše Karpova u časnički vagon. Do njega je na željeznom krevetu, na strunjači s perima, ležao suhonjav čovjek, umotan u smedj haljetak, davno neobrijan, žute nezdrave boje u licu. Kad su Karpova položili na praznu postelju, ranjenik ga neprijazno pogleda, a onda se s očitom odvratnošću okrene i legne ledjima prema njemu. Smedji haljetak spuzao mu s pleća i kroz košulju su se isticale mršave lopatice. Vlak je stajao dugo. Sestre su raznosile objed. Karpovu, koji tri dana nije ništa jeo, dadoše zdjelicu s kupusnom juhom i mesom i Karpov počne s velikim tekom da jede. Prsa su ga boljela, na časove bilo mu je teško disati, ali se inače osjećao vrlo dobro. Bio je pun života, pa je opet htio da potanko ispriča o željezničkom boju i o svom sudjelovanju u njemu.

— Sestro, a meni? — okrećući se na postelji reče njegov susjed hrapavim glasom.

— Vama, Vercinski, to ne mogu dati, — reče sestra, — znate to i sami. Donijet ću vam topla mlijeka.

— Uvijek: »ne mogu«, pa »ne mogu«, — reče Vercinski nezadovoljno. — Recite mi bar, hoću li ostati u životu ili ne ću?

— Dakako da hoćete, — reče sestra, ali joj glas zadrhta i ona se požuri da izadje iz pregrade.

Karpov je jeo. Vercinski ga je pažljivo promatrao i Karpovu postane neprijatno od njegova oštra i surova pogleda.

— Kamo ste ranjeni? — zapita neočekivano Vercinski.

— U prsa, — spremno odgovori Karpov.

— Sretnik. A hoćete li sada posve izaći iz te odvratnosti?

Karpov ga nije shvatio.

— Ne razumijem vas. Kamo da odem?

— No, makar kamo, u zaledje. Kao zapovjednik vlaka ili etape, riječju: što dalje od ratnih, ratnih... krasota.

— O, ne. Samo ću malo da prizdravim, pa opet u pukovniju. I pravo mi je i nije, što sam ranjen. Milo mi je zato, što je to dokaz, da sam doista bio u boju. Ranilo me na razmaku od trideset koraka. Već sam izvukao sablju, da siječem. A nije mi pravo zato, što sam morao ostaviti pukovniju. Možda i na duže vrijeme.

— No Bogu hvala! A zar vam još nije dogrdilo?

— Pukovnija? Bože moj. Pukovnija mi je sve. Ona mi je i otac i majka. Ja sam napolak siroče. Tata mi je lanjske godine pao, a mama je u Novočerkasku u bolnici, kao sestra.

— Vi ste kozak?

— Da, donski kozak.

— A!

Vercinski ga premjeri radoznalim mrkim pogledom. Karpov začuta.

— Na ratnu ste službu, dakle, pošli od svoje volje? — zapita Vercinski.

— Da.

— Valjda su vas otac i mati tako odgojili?

— Ne mogu sebi predočiti života drugačije, nego u vojničkoj službi. Otkako se pamtim, nosio sam naramenice, sablju i pušku. Prve riječi, što sam ih izgovorio, bile su riječi zapovijedi, a prva pjesma, koju sam zapjevao, bila je vojnička kozačka pjesma. Iza toga, kadetska škola, gdje je sve bilo paklenski odvažno i naša slavna škola...

— Kako vam je prezime?

— Zastavnik Karpov. Mi smo od onih Karpova, kojih je pradjed godine 1812....

— Oprostite, ali mene to ne zanima. Vi ste čovjek »u hamovima«. Kako je ono Čehov opisao »čovjeka u čahuri«, tako ste vi čovjek u hamovima. Uostalom, možda vi i niste čitali Čehova?

— O, čitao sam. Ponešto. Ne sve.

— No, dakako. Mi se razlikujemo u nazorima. Vi se evo radujete vašoj rani, a moja nesamo što me muči fizički, nego me duboko vrijedja i moralno, kao najveća nepravda. Ja sam potporučnik Vercinski. Trideset i dvije su mi godine, a tek sam potporučnik — to vam mora štošta razjasniti. No da, reći ću vam sâm. Vojničku sam službu uvijek mrzio i prezirao. Vojnička lica su mi bila odvratna. Svršio sam klasičku gimnaziju sa zlatnom medaljom, pošao na filološki fakultet i sad sam nastavnik latinskoga jezika i jedan od najboljih latinista. Moja istraživanja o Seneki prevedena su na sve evropske jezike. Preveo sam u stihovima, u metru originala, gotovo čitava Ovidija Nazona i da sam mogao završiti taj rad, postao bih poznat po čitavoj Evropi. Shvaćate li, mladiću? Kad je nastalo vrijeme vojne obvezatnosti, stupio sam kao dobrovoljac u jednu petrogradsku pukovniju. Nisam ništa radio. Ne znam skinuti ni bodeža s puške. Cijenili su me kao naučnjaka i iskorišćavali kao instruktora zapovjednikove djece. Nagovorili su me, da se pro forma podvrgnem ispitu za pričuvnog zastavnika. Da, mladiću, stekao sam to počasno zvanje i s tim

sam zvanjem dospio u rat kao časnik i pomoćnik satnijskoga zapovjednika... Recite, nije li to nevjerojatno? Podrug godine gonili su me po livadama Galicije; morao sam pucati na svoju braću Čehoslovake; morao sam zaboraviti, da sam gotovo profesor latinske književnosti, a kao kruna svemu — ranjen sam u trbuh. Recite, mladiću, je li to pravedno? Imam porodicu, ženu i djecu. Dvoje djece, kojih ja, dašto, ne kitim naramenicama i ne darivam ih puškama. Što vi mislite, zašto sam nastradao? A? No, govorite, mladiću, vi mi se upravo svidjate. U vašem pogledu leži neka antikna krasota. Možda ću iz vaših usta čuti onu istinu, koje nema, pa ću umrijeti, ne trpeći toliko zbog nepravde. Eto, recite mi, mladiću, koji ste krasni kao grčki bog, za što ja imam da umrem?

Karpov je žalio uzbudjenog i ozlojedjenog ranjenika. Osjećao je, da ono, što mu on može reći, ono, što on znade i što je za njega sve — ne će Vercinskoga zadovoljiti, jer on živi u drugom svijetu, tako različitom od onoga svijeta, u kojem živi on, Aljoša Karpov. No ipak je rekao, jer je duboko vjerovao u strašnu moć tih riječi.

— Za vjeru, Cara i otadžbinu...

Vercinski se nasmija. Njegovo suhonjavo lice s dugačkim, kao u ptice grabljivice, nosom, iznakazi zloban, pun mržnje posmijeh i postane strašnim. Taj je smijeh očito izazvao u njemu bol, jer mu se u očima očitovala patnja.

— U boga ja ne vjerujem, — nije to rekao, nego gotovo ispljunuo, — ja sam ateist. Obrazovan čovjek ne može vjerovati u boga. Da, nauk Kristov vrlo je visoka filozofska nauka, ali mi poznajemo filozofe, koji su mnogo dublje zahvatali to pitanje nego Krist. Umirati za vjeru? Za kakvu? Pravoslavnu? No ja sam kršten u katoličkoj vjeri, a ne ispovijedam ni jedne. Rekli ste: za cara. No ja sam socijalni demokrat, gotovo anarkist, spreman da ubijem vašega cara, a ne da sâm umirem za njega.

Za mene je čitav svijet otadžbina. U Rimu sam radio u biblioteci i osjećao sam se više kod kuće, nego u Vilnu, gdje sam se rodio. Za kulturna čovjeka dvadesetoga stoljeća nema riječi »otadžbina«. To je pojam divljaka, to je pojam krajeva, koji propadaju; Rim je zato propao, jer su Rimljani počeli sebe smatrati najvišima. »Civis romanus« zvučalo je odviše ponosno. Evo, naš je savremeni spisatelj Gorki shvatio, da ponosno zvuči samo riječ — »čovjek«, a ne Rus, ili možda Poljak. Ne shvaćate toga, mladiću? A?

— Kako ste onda pošli u boj?

— Eto, u tome upravo, mladiću, i leži sva tragedija. Vi eto ležite ovdje lako ranjeni i sav ste pun sreće. Heroj! No priznajte, da se osjećate herojem? A? A tamo je, gdjegod, možda i mila djevojka. Ali, sasvim kao na banalnoj razglednici, ili sličici ilustrirana žurnala: povratak s bojišta. Ruka na prevoju, bijela peča i velike u daljinu uperene oči. Za vjeru, cara i otadžbinu! Vi ste — heroj! No, uzmimo, da je tako! A kakav sam onda ja heroj! Ta ja sam morao uteći pred tim užasom. A jurio sam s njima napred, pretrčavao, lijegao, ponovo ustajao. No recite, zašto i čemu sam ja to radio? A? Ja, koji ne vjerujem u boga, ne priznajem otadžbine — i internacionalist. Zašto?

— Ja ne znam, — reče Karpov. Bojao se govoriti sa Vercinskim. Prvi put se sudario tako blizu, s okom u oko, sa socijalistom. Karpov ga je promatrao zastrašeno i radoznalo. Vuklo ga nešto da govori s njim, hladan strah stezao mu srce od bola, našto je naglo počelo lupati. Osjećao je, da tu, do njega, u duši toga teškog ranjenika, leži hladan užas, očaj i neuporediva zloba, ali ga je nešto privlačilo prama tome užasu, kao što privlači tih hladan vir po vrućem danu, kao što privlači zabranjeno voće. Ono, što je Karpovu bilo nepobitnom istinom, o kojoj se nije moglo ni razmišljati, ni sporiti — ovaj je čovjek tako poricao i odbacivao!

— Vi ne znate, zašto, — polagano i zlobno izreče Vercinski. — U tom upravo i jest sav strašni užas moga života i moga umiranja, što ni ja ne znam, zašto. Da, čujte, ne znam, zašto, no radio sam sve, kako rade i drugi časnici, pa se nisam smućivao, nisam odvodio svojih vojnika nazad i nisam im nalagao, da ubijaju starije... Bio sam luda.

Približavao se jesenji sumrak. Uzbudjeno su tutnjali strojevi na pobočnim tračnicama. Vercinskome dadoše mlijeko i on ga s velikim naporom ispi polaganim gutljajima. Obrisi njegova tijela, mekano pokriveni smedjim haljetkom, nejasno su se isticali na bijeloj ponjavi. Mršava glava s izbočenim kostima lubanje propadala je u jastuke. Sve jače se počeo osjećati neprijatan i trpak zadah ognojene rane, kojemu se ne da izbjeći. Vercinskove su oči nemirno lutale.

— Boli me! — prostenje. — Kako mi je odvratno i kako bolno u trbuhu! Meni se čini, da osjećam crijeva u sebi i svu tu ogavnost... Slušajte... Vidio sam mrtve trupove. Brda od trupova. Vidio sam, kako su ljudi išli bijelih ludjačkih lica po polju, padali, grčili se, stenjali, vikali, a sprijeda su išli časnici i vikali: »Na juriš!« I ja sam išao. Nisam ništa vikao. Ali mi je bilo na jeziku da kriknem jedno: — »Stanite, bezumnici! Kamo srćete? U smrt, u rane. Stojte! Bojite se suda, strijeljanja? Ubijte evo njih — evo ove časnike, pobijte generale, pa kući! Nema rata. Nama, vojnicima, nije potreban. A mi smo sila!«... Bio sam spreman da to reknem, ali me tane u taj čas zahvatilo i pao sam... Slušajte... Treba samo jedanput da se ne izvrši zapovijed, ali svi, da ju svi skupa ne izvrše, i rata ne će biti. Ne će biti toga užasa. Rat — to je ropstvo. U slobodi ne će nitko poći da ubija...

Po čitavom vagonu odjednom jarko planuše električke sijalice i veselo osvijetliše bijele uljanom

bojom premazane stijene. Vagon se potrese, zanjiše. Kraj prozora poteku mutne žute svjetiljke: vlak je krenuo, kotači zaškripali i doskora počeli naglo odbijati ritmički takt, a Vercinskomu se činilo, da kotači jednako viču: — »Smrt ide, smrt ide«, a Karpovu, da govore: — »Ja sam heroj. Heroj, heroj, heroj«...

Vlak je uspavljivao i Karpov je zaspao. Temperatura mu se povisila i rana, koja se činila neznatnom, počela je prijetiti opasnošću. Vercinski je ležao u polunesvijesti. Njegove su misli bile užasne. Osjećao je: kad bi se riječima mogao iznijeti sav onaj hladan očaj njegovih misli — svijet bi zadrhtao od onih opačina, koje se u njemu dogadjaju. Ali riječi nije bilo. Bilo je nemogućno to iznijeti. Pa nije imao ni kome. Onaj komad ljepušnog topovskoga mesa ne će ga razumjeti. »Rodjen da puza, ne može da leti«, mislio je Vercinski i dva dana nije razgovarao s Karpovim. Šutjeli su.

Kasno u noći vlak se mekano zaustavi na carskoselskoj stanici. Padala je kiša. Tajanstveno su tamnjele široke aleje ulica i u njima su, gubeći se u daljini poput mliječnih balona, gorjeli električki svjetionici.

Ispod natkrovlja vrzli se zdravstvenici. Iznosili su ranjenike. Sestra milosrdnica u toplom ogrtaču, s pečom na glavi, prolazila je duž nosiljaka i davala odredbe.

— Sestro Valentina, — začuje Karpov glas mlada čovjeka sa djačkom kapom na glavi, — Karpova su zatražili da bude dovezen k nama; tu je pismo generala Sablina, koji ga preporučuje vašoj njezi, a ako ima mjesta, lijepo vas molim, primite i potporučnika Vercinskoga. To je moj učitelj latinskoga jezika. Učen čovjek.

— Teško ranjeni?

— Obojica teško. Karpov u prsa, počelo se gnojenje, a Vercinski u trbuh. Sva je nada u kneginji.

— Izlazimo! — bodro odgovori sestra, koju su nazivali Valentinom, — no vucite, gospodo, što ste stali? Jeste li čuli, Rito? Sablin se obratio na nas — to je dobar znak. Možda je i oprostio.

— Pisala mi je Aleksandra Petrovna iz Varšave, da se, otkad je ranjen, vrlo promijenio. Postao je kršćaninom, — reče Rita.

— A tek Željeznica! Rito, ja sam uvijek govorila, da je Sablin heroj i potpun vojnik; eto, nije ni od generalskog stožera, a kakav mu je zanos! Pisala mi je starija sestra o njemu, da su u glavnom stanu s njim vrlo zadovoljni. Tek je primio diviziju, a već je izveo tako veliko djelo.

— Sestro Valentina, Karpova možemo prenijeti u kolima, a za Vercinskoga dopuštate automobil? — upita djak.

— Dobro...

IV

Bolnica, u koju su odvezli Karpova, bila je osobita bolnica. Bio je pod neposrednom pažnjom carice Aleksandre Fjodorovne; oko ranjenika se brinula ona i njezine kćeri, velike kneginje Olga i Tatjana. Carica nesamo da je nadgledavala njegu ranjenika, nego ih je i sama njegovala, sama ih previzivala i često pomagala pri operacijama. U bolnici je bilo zabranjeno nazivati je: »Vaše carsko Veličanstvo«, nego su tražili, da je zovu jednostavno »sestra nadstojnica«. I kneginje su se nazivale: »sestra Olga« i »sestra Tatjana«.

U tu je bolnicu ušla carica sa svim srcem. Ovdje se odmarala od duševnih muka, što ih je izazvala nesloga i razočaranje. Ona je shvaćala, da je produživanje rata propast za carsku Rusiju, a ona Rusiju nije mogla predočiti sebi drugačijom. Njoj je lebdio pred očima poseban mir s Njemačkom, mir, neobično povoljan za Rusiju, s Carigra-

dom, tjesnacima, s jednim dijelom Male Azije, najtjesniji savez sa carem Vilimom i slava monarkije. To bi ona umjela izvesti! Tada bi se ona proslavila u historiji i svi bi uvidjeli, kolike su njezine sposobnosti. Dalje je maštala o patriotičkom odgajanju naroda, o jakoj vojsci i o blaženom vijeku. Putovala je u glavni stan k svome mužu, da pripravi putove, a tamo je nalazila nevjerovatnu, nepomirljivu mržnju prema Nijemcima, klanjanje Francuzima i vjernost pod svaku cijenu svojoj riječi. Čovjek, koji u nutarnjoj politici nije držao svoje riječi i bio je pod utjecajem raspoloženja i savjeta ministara i političara, koji je strepio pred ugovorima s Francuskom i Engleskom, a ona nije mogla ništa da izvede. Smetao je i utjecaj matere. Carica Marija Fjodorovna, koja je u julu 1914., prolazeći kroz Berlin, morala podnijeti uvredu gomile, nije tih uvreda zaboravila i zaklela se, da će izvesti stvar do kraja. Aleksandra Fjodorovna je shvaćala, da je narod na njezinoj strani. Nejasno i sa strane, veoma prikriveno dopirali su do nje glasovi o tome, da je ni narod ni vojska ne voli. Rasputina joj nisu mogli oprostiti, a s Rasputinom se ona nije mogla rastati, jer ju je Rasputin začarao. Od sreće i zadovoljstva Rasputinova ovisilo je zdravlje pa i sam život nasljednikov. Carica je duboko u to vjerovala. Kad su uklanjali Rasputina, nasljednik bi se razbolijevao nerazumljivim bolestima, a kad su ga dovodili i obasipali milostima, onda je i nasljednik ozdravljivao i postajao veseo i bodar. Rasputin je postao potrebnom sadržinom carske kuće, pa ga je valjalo čuvati pod svaku cijenu. Protiv Rasputina bili su svi carevi rodjaci, sva carska porodica, pa ga je s tim većma trebalo zaštićivati, a time se carica s njim sve više zbližavala. Njezin život postao je mukotrpnim i osamljenim. Ona je osjećala, da su se od prestolja svi povukli, pa i rodjaci, a nije htjela tomu da vjeruje. U svojoj bolnici tražila je utjehu, u njoj je htjela sama sebi dokazati, da je laž sve

ono, što se naokolo i ako ne govori, a ono osjeća. Htjela je da dokaže sebi, da ju narod i vojska ljube i da će biti uz nju.

Bolnica je imala dva odjeljenja: časnički i vojnički. I jedan i drugi bio je najljepše opremljen. Ljubežljivošću i pažnjom prema ranjenicima carica je s velikim kneginjama kupovala sebi ljubav ranjenika, te je pisma i izraze zahvalnosti tih ranjenika primala za javno mišljenje, za mišljenje čitave Rusije, čitave vojske.

Ranjenici su se vraćali u pukovnije, puni prijatnih uspomena na vrijeme, što su ga proveli u bolnici, na ljubežljivost i pažnju carske porodice, no u pukovnijama vidjeli su hladan, a gdjekada i neprijateljski odnos prema carici Aleksandri Fjodorovnoj i bojeći se, da ne navuku na sebe naziv carskih pripuza, šutjeli su o svojoj zahvalnosti i tek su gdjekoji pisali dirljiva pisma carici i kneginjama. Ta pisma ni izdaleka nisu bila uvijek iskrena, ali u bolnici su oduševljavala, u njima se gledala prosta, puna, blagorodna srca ruskih vojnika i po tim pojedinačnim pismima prosudjivali su čitavu vojsku.

Život u dvoru bio je za caricu tamnicom. Svojih muka, svoga odnosa prema Rasputinu, svojih suza u času kolebanja, svojih simpatija prema krvnom neprijatelju ruskoga naroda — Nijemcu, ona više nije mogla kriti od svoje okoline. Posjećivala je bolnice, gdje su bili ranjeni njemački zarobljenci. Ona je govorila, da joj je dužnost biti milosrdnom prema neprijatelju. No njezini su se posjeti objašnjavali kao njezine simpatije za Nijemce i prezir prema Rusima.

Sve su to vidjeli, o svemu su tome naklapali dvorski lakaji, kozaci pratnje i vojnici na stražama.

Kozačku pratnju poslali su na frontu, u jednu kozačku diviziju, pa su oni odnijeli onamo pripovijedanje o neshvatljivom ponašanju caričinu, o Rasputinu, o javnim simpatijama za Nijemce i ta su pripovijedanja do kraja izjela sve skromne po-

hvale caričinoj bolnici. U dvoru je carica opažala poprijeke poglede, pojačanu pažnju, namrštenu mučaljivost lakajâ i kozakâ. Za vrijeme njenih pohoda na frontu bilo joj je još teže. Dočekivali su je i ispraćivali, ali su to činili kao neobičnu tešku dužnost. Gdjekoji generali bi joj natuknuli, da su se poradi njezina dolaska morale zadržati pojedine etape s vojskom, a to da se može rdjavo odraziti na položaj. Do nje je dopiralo govorkanje, da ona naročito putuje, da omete prevoz četa i da pomaže Nijemcima. No ona je morala putovati. Valjalo je utjecati na »Niku« — kako je ona nazivala cara — htjela je da vidi nasljednika, koji je živio u glavnom stanu. To je bilo mučno i to ju je razdraživalo. Tek u bolnici se odmarala. Na operacijama teško ranjenih, kad je, odbacivši gadjenje, pomagala kirurgu, pa kraj postelje umirućih, gledajući strašne muke mlada tijela, koje se rastaje sa životom, zaboravljala je svoje lične muke i nalazila čudnu utjehu u patnjama i mukama drugih ljudi. U bolnici, po večerima, sjedila je sa svojim kćerima u društvu sa rekonvalescentima, sigrali se, pjevali, svirali na glasoviru — stvarao se neki porodični život i njoj se činilo, da je ovdje ovi zadovoljni časnici shvaćaju i ljube kao majku.

Katkada je u igrama previše razigrana mladež prelazila i granice dopustivosti. Lijepe kneginje, nasmijane i zacrvenjele, obuhvatali bi neskromni časnički pogledi. U igri bi dulje zadržavali u svojoj ruci punane ruke kneginja, dodirivali se njihovih koljena, doticali se cipela. Stroga sestra Valentina reče jednom o tome carici. Carica nije odmah odgovorila. Zabrinute sjene proletješe njezinim prekrasnim, ali poput mramora hladnim licem.

— Pustite ih, — reče. — Neka se barem malo razvesele; one ne znaju ni za kakvu radost.

Sestra Valentina je šutjela.

— Koliko tuge, koliko ih strašne tuge čeka! — reče tiho carica i izadje iz dvorane.

V

Aljoša Karpov bio je mladić od devetnaest godina, koji još nije znao za ljubav. On u Novočerkasku nije pristajao za djevojkama, ni za gimnazijalkama, pa je za njih imao naziv pun prezira: — »djevojčure«.

Ženu je ljubio kao vitez. Samo dvije žene ispunjale su to vrijeme njegov um i srce: — jedno je bila mati, koju je ljubio čistom, svetom ljubavlju, a drugo nikad nevidjena žena, žena, koju je poznavao tek po portretima: žena bajne krasote, neobična, Carica, za koju je trebao da dade život. O Rasputinu nije ništa čuo. U očevu kabinetu, a onda u gostinskoj sobi njihova novočerkaskoga doma, vidio je portret žene rusih vlasi s mališem na rukama. Tu su ženu okružavale četiri djevojčice. Čitava ta porodica činila se Aljoši Karpovu posebnom obitelju, u kojoj nije bilo ničega ljudskoga. Bogorodica s mladićem na rukama nije mu se činila kao žena sa ženskim strastima, pa se isto tako ni ova prekrasna žena, uhvaćena na slici u krugu svoje porodice, nije činila ženom, koja bi mogla ljubiti, koja bi se mogla podati strastima, koja bi mogla biti ljubljena i koja bi mogla ljubiti. To je bilo polubožanstvo. Carica i carevne bile su izvan ovoga svijeta. Pripadale su carstvu priča. One su mogle gledati, odgovarati mekaničkim, naučenim vojničkim odgovorima na njihova pitanja, moliti se za njih i s molitvom na ustima za njih umrijeti. Sve su one bile prekrasne, no kad bi bile i nakazne, ipak bi se Aljoši Karpovu činile prekrasnima, jer su bile iz svijeta fantazije, iz priče, a ne iz realna života. Kad bi mu tko rekao, da se on može dotaknuti njihovih ruku i da će se njihove ruke doticati njegova tijela, on to ne bi nikad vjerovao. Ti dodiri ne bi uzbudili u njemu strasti, nego samo stid i strah. On se sjećao, kako je često pričao njegov otac, da se sa carem cjelivao o uskrsu i da je carici majci polju-

bio ruku. Pod ikonom donske Bogorodice i sad kod kuće visi veliko, cvijećem išarano porculansko jaje, što ga je njegovu ocu dala carica. Otac je često pričao u ushićenoj odanosti što je sve osjetio, kad se doticao malene namirisane caričine ručice. To nije bila ruka žene, nego ruka božanstva...

Sestra Valentina približi se sa širokim i tvrdim koracima krevetu, na kojem je u vrućici ležao Aljoša Karpov.

— No, kako se osjećate? — upita ga.

— Dobro, ali me u prsima boli. Teško mi je disati.

— Sve će proći, — reče Valentina popravljajući jastuk. — Danas vam je odredjena operacija.

Aljoša pogleda ozbiljnim dječjim očima sestru Valentinu i nije se uplašio.

— Operacija se može izvesti pod narkozom, ili bez narkoze, kako zaželite. Treba ranu očistiti, to je sve.

— Htio bih, da bude bez narkoze, — reče Aljoša, — tako će biti bolje; nisam djevojčica, da bih se bojao bola.

Sestra se Valentina nasmiješi.

— Kod operacije će asistirati nadstojnica, a pomagati će sestra Tatjana. Vi znate, tko su one?

— Ne.

— Znate li, gdje ste i u kojem gradu?

— U Carskom Selu.

— Da, u bolnici Carice Imperatrice. Starija sestra sama je Carica, dok je sestra Tatjana velika kneginja Tatjana Nikolajevna i drugačije ih nitko ne smije nazivati.

— U koliko će sati biti operacija? — jedva čujnim glasom zapita Aljoša.

— Izmedju deset i jedanaest. Molim vas, mladi čovječe, da se ne uzrujavate.

— Pa ja se ništa ne uzrujavam, — reče Aljoša.

Ali se ipak vrlo uzrujavao. Nije ga uzbudjivala operacija. Na to, što će raditi s njegovom ranom, nije ni mislio. Nije mislio ni na eventualne posljedice operacije. Sve njegove misli bile su obuzete time, kako će ga Carica i velika kneginja ugledati ne u paradnoj odori, nego u bolničkom haljetku; što će one govoriti i što će on reći, a to ga je bacalo čas u vrućicu, čas u zimnicu.

Točno u jedanaest sati udju u dvoranu dva kršna zdravstvenika s nosiljkom. Prenijeli su Aljošu na nosiljku i ponijeli ga u dvoranu za operaciju.

Visoka, lijepa žena u haljini sestre milosrdnice, blijeda lica, na kojemu je u crvenim maljama izbijalo rumenilo uzbudjenja, pristupi k Aljoši i reče mu odlučnim glasom.

— Svucite se!

Aljoša ju je gledao velikim lijepim očima, a nije se ni maknuo. Prepoznao ju je. Prepoznao je onu, kojoj portret visi kod njih u gostinskoj sobi, koji su svi gledali kao ikonu i za koju se svaki dan molila njegova porodica. Svući se pred njom, bila bi besmislica.

— Tanja, pomozi! — reče ta čarobna žena.

Tanki djevojački prstići dotaknuše se pucetâ na njegovu haljetku. U lice mu je udarila struja nježnih mirisa. Kad bi Aljoši tko rekao, da je to naprosto dobar engleski parfum, koji može svatko kupiti, on ne bi vjerovao. To je za njega bio poseban — carski miris, kojega ne može nitko drugi da ima, miris priče. Priču je, eto, doživljavao na javi. Carevna i još netko, čini se sestra Valentina, svukle su s njega haljetak, skinule haljinac i rublje i unijele ga u operacijsku sobu, stavile ga na stol, prekriven bijelom plahtom. Nekoliko trenutaka promatrale su carica i žena-kirurg pažljivo prekrasno mladićevo tijelo, koje je ležalo pred njima. Aljoša je ležao pred njima, ne znajući, kamo da stavi ruke i zamirući od stida. Tako čuvstvo mora da obuzimlje mladu nevinu djevojku, kad je nagu promatra muškarac. Aljošino srce udaralo je naglo; u velikim bistrim očima skupljale su mu se suze poniznosti

i stida. Preživljavao je mučne, ali i prekrasne časove.

— Pretilost dobra. Operacija potpuno moguća, — reče mršava žena, uzimajući instrumente. — Sestro Aleksandra, možda biste sami pokušali. Nije teško.

Ruka caričina, hladna i čista, dodirnula se Aljošinih grudi kraj tamno-smedje bradavice i olako pritisnula kraj rane.

— Prekrijte mu noge i trbuh, — reče carica.

Aljoša odvrati smeten pogled na stranu. Sestra Tatjana približi mu se nečujnim koracima i čistom plahtom prekrije donju polovicu njegova tijela.

To je bilo više, nego što je Aljoša mogao podnijeti. Rumenilo stida zalilo mu čitavo lice, a onda naglo iščezlo i on izgubi svijest.

VI

Osviještivši se, osjeti Aljoša, da opet leži u dvorani na svom krevetu. Spoznaja, da se ono ne da popraviti, što je bilo, spoznaja reskog stida, što ga je osjetio za operacije, proreže mu mozak, pa se mladić stidio da otvori oči. Ne, ne, nikad više ne će vidjeti onih dviju žena. S time, što ga je gledala carica, mogao se još pomiriti, kao što bi se mogao pomiriti, da njegovu nagost ugleda njegova mati, ali velika kneginja!... To mu je bilo strašno neprijatno! Njezina lica nije zapamtio ni pogledao točnije; on nije vidio onoga, što je bilo, nego ono, što je želio da vidi. Mlado, svježe lice Tatjane Nikolajevne preradila je njegova uobrazilja u lik neiskazane krasote i gracije. Sastati se s njome sada, bilo je nemoguće. Kako će ona pogledati njega i kako će on pogledati nju? On mora da joj se gadi, pa je n'oj zacijelo neprijatno da ga gleda. Aljoša svrati pažnju na svoju ranu. Nije ga boljelo više tako oštro. Pod čvrstim zavojem lakše se disalo. Nije

se osjećao trpki zadah gnoja, no olako se osjećao ljekarnički vonj svježeg gaza. Ognjice nije bilo, hladne i snažne mišice njegovih nogu mirovale su i Aljoša je odatle izvodio, da je operacija pošla za rukom i da će njegovo stanje krenuti sada na bolje. Još je samo teško disao.

Ne otvarajući još uvijek očiju, Aljoša je počeo dozivati sebi u pamet potankosti boja: — zastava, koja je nejasnim obrisima lepršala ispred lisnate šume, močvara, obasjana mjesečinom i daleki jezici plamena iz sela Željeznice koje su upravo zapalile njihove konjaničke baterije. Kad je odjeknula zapovijed »Napred!« ustao je on prvi i pošao močvarom. Sjećao se, da je nekoliko trenutaka sam išao, a onda su tek krenuli za njim rojevi kozaka i husara. On je heroj! Ali nitko ne zna za njegovo herojstvo. O n a ne zna, tko je on. Da je o n a znala, kad ga je pokrivala ponjavom, da je on prvi krenuo i da je pošao onda, kad nitko nije htio da podje, možda ga ne bi prezirala. Njoj bi, eto, sve htio ispripovjediti! Ali kako da joj isprića, kad se stidi pogledati joj u oči, kad ne zna, kako i kada će je vidjeti...

Lagan žamor u dvorani, veseli glasovi i šapat prisile Aljošu da otvori oči.

Na stolac do njegove postelje sjedne sestra Tatjana. Odmah ju je prepoznao. No opet ju nije vidio onakvom, kakova je bila: mršava djevojka velikih, dobrih, smedjih očiju, koje su sjećale na oči njezina oca. Karpov je ugledao prekrasnu carevnu iz priče, koju je obožavao prije, nego što ju je i vidio.

Raskošna siva suknja složi se na stolac u naborima. Umiljato lice sa čupercima kose, koji su virili ispod bijele peče, nagnu se k njemu; ona mu popravi jastuk, osmjehne se zbunjenim, a u isti čas lukavim smiješkom.

— Kako se osjećate, Karpove? — zapita, zovući ga prezimenom, kako je nazivala sve časnike u bolnici.

— Odlično. Bola je sasvim nestalo. Ovako mi je vrlo dobro.

— Gdje ste to tako ranjeni? Kneginja, naš kirurg, rekla mi je, da ste ranjeni iz daljine od trideset koračaja. Zar ste bili tako blizu neprijatelju? Vidjeli ste ga u lice?

— Umalo nisam zaplijenio strojnu pušku, — gušeći se od sreće reče Karpov. — Da me nisu ranili, pograbio bih je svojim rukama. No bio sam ranjen, kao da me je netko gurnuo u bok, našto sam potrčao i opazio, kako Baranjikov već kolje Nijemca, dok Lihovidov i Skačkov vuku strojnu pušku. Znate li, Vaše carsko Visočanstvo, da je Nijemac bio lancem prikovan uza strojnu pušku? Možda bi htio pobjeći, ali nije mogao.

— Nemojte me nazivati Visočanstvom. Zovite me »sestra Tatjana«, — sa smiješkom reče velika kneginja.

Aljoša se smete.

— Tko je taj Baranjikov? — zapita Tatjana Nikolajevna, da ohrabri Karpova.

— Baranjikov je kozak sa Ust-bjelo-kalitvenskog selišta. Junačina, duše mi, Vaše car... sestro Tatjana, — naglo se ispravi Aljoša i potpuno smeten zašuti.

— A što je s Baranjikovim? — zapita kneginja.

— Opazio je, da sam ranjen i povikao: »Ne bojte se, vaše blagorodje, ja ću ga mjesto vas priklati«, i udari ga bodežom ravno u trbuh. Vidio sam. Onaj je samo sjeo. Paklenski je odvažno to ispalo. Samo bi to valjalo sve iz početka ispripovijedati. Vrlo lijep čin.

— Pa pripovijedajte iz početka, ako vam nije teško. Ne bole li vas prsa?

Kad bi tko bio rekao Aljoši, da od njegova pripovijedanja zavisi, hoće li ostati u životu ili će umrijeti, on bi i u tom slučaju pripovijedao, našto bi umro sa sretnim smiješkom i s blaženom spoznajom, da carevna znade za njegovo junaštvo.

— Vidite... Bilo je to jedanaestoga septembra u noći. Bojevi su tekli već dva mjeseca. Ali nisu bili baš oštri. Puškarali smo malo, puštali ih, da se približe na podrugu tisuću koračaja, a onda smo se povlačili. Nato je zapovjedjeno: ni koraka nazad! Dovukli su naboje, jer smo bili već gotovo bez njih. Da. Pet dana i pet noći odupirala se naša divizija sa dvije kozačke pukovnije i sa još tri bataljuna pješaštva. Hoćete li vjerovati: tri puta je neprijatelj na dan, a dva puta na noć jurišao. Približio se na šest stotina koračaja, a mi onda iz strojnih pušaka, pa iz pješačkih pušaka, a oni nazad. Dvanaestoga septembra zapovjednik divizije, general Sablin...

— Aleksandar Nikolajević? — upita Tatjana Nikolajevna.

— Da, Aleksandar Nikolajević.

— Poznajem ga dobro... I pokojnu sam mu ženu poznavala, a poznajem mu i djecu. Sin mu je pao u konjaničkom jurišu. Pa kakav je čovjek Aleksandar Nikolajević?

— Divan! Vojnici i kozaci upravo ga obožavaju. No i on ljubi svakoga! Dodješ k njemu po zapovijest, a on je izda tako jasno, dobro, točno, pa završi: »A sad podjite s Bogom«. I to kazuje tako, da Bog doista pomaže. A strog je. U Kamenkaširskom su se kozaci jedne pukovnije raspojasali. Opljačkali su postolara... Ratni sud. Naložio, da se strijeljaju. I svi potvrdjuju: »Tako i treba«. Ne pljačkaj, kozak nije otimač. I znate, sestro Tatjana, mi kod divizije uvijek svega imamo; na sve on misli i sve čini osobito lijepo. Tako nam je, dakle, zapovjedio, da u noći na dvanaestoga septembra zauzmemo Željeznicu. Druga brigada, kozaci i husari, u prvi bojni red. Mi dakle podjemo u fronti, a husari na desnom krilu. Noći su bile mjesečne. Pun mjesec. Željeznica stoji usred močvara, a naokolo same velike šume. No ljeto je bilo suho i močvare

se jako isušile; nesamo da se moglo hoditi, nego se moglo i jahati po njima. Zauzeli bismo je na konjima, ali su bile dvije močvarne grabe, koje se nisu mogle ni preskočiti, ni konjima pregaziti, pa je i izdana zapovijed, da se ide pješke.

U šest sati osedlali smo i krenuli kroz šumu na svoje mjesto, gdje su stajale baterije. Poslije osam bili smo na mjestu. Točno u devet odredjen je juriš. Za pola sata trebalo je topništvo da počne pripravu i da zapali selo, da mi uzmognemo neprijatelja vidjeti, a on da iz svijetla, nas ne vidi. Velim vas: sve je zapovjednik paklenski lijepo promislio. Topništvo je zapalilo selo gotovo odmah, prvim metkom. Gadjalo je upravo divno. A mi stojimo u šumi na konjima. Ne silazimo. Zapovjednik pukovnije, pukovnik Protopopov, staračac, sjedi na konju do zastave i nešto se sneveselio. Ili se boji, ili drugo što, nisam mogao shvatiti. Već je devet sati prošlo, a on još ništa ne započinje. A mjesec se već visoko podigao. Noć je tiha, topla, svijetla. Omorike stoje, vidi se svaka grana. Vidi se, kako se kroz drveće mrljama probija mjesec na zemlju, na kozake i kako poigrava na zastavi. A naša je zastava nova, darovana nam godine 1914. Spasitéljev lik krotko gleda s nje, srebro se bliješti... I konji stoje mirno, pa i ne dišu. Znate li vi, Vaše carsko Visočanstvo, da i konji razumiju rat? Znadu, kad se može, a kad ne može. Vjerujete li, kad smo se šuljali kroz šumu, mene je podilazio osjećaj, kao da konji idu na prstima... tako su lagano išli, tako oprezno. Nijemci su iskopali kraj sela streljačke jarke: sve je bilo tiho. Naše su baterije umuknule. Trebalo bi poći napred, a mi stojimo. Znate li, da sam počeo mrziti zapovjednika pukovnije, jer sam osjećao, da se on boji krenuti na juriš... A onda opazismo: dolazi general Sablin. Pod njim je vrana kobila, engleski hunter; znam: — zove se Leda. S njim je kozak naše pukovnije sa znakom; glavar stožera, pukovnik Semjonov i ordonanci.

— Pukovnik Protopopov! — viče general Sablin i gleda na sat. Imao je na ruci uru svjetilicu. — Što radite? Na što mislite?

Naš se zapovjednik trznuo, pa upravo vidim na njegovu licu, da se boji neprijatelja, ali se zapovjednika divizije boji možda još jače. »Pozor!« poviče, — »gospodo časnici!«

— Doba je, da se podje, pukovniče, — reče general Sablin strogo. — Zapovjedite: sjaši!

On i sam sjaše i podje s glavarom stožera napred na rub šume.

Sjahali smo, raštrkali se u rojnu prugu i krenuli. Izašli smo na rub, polegli. Poležali tako malo, dok su izvidnice otišle napred. Za pola se sata povratile. No, što je? pitamo ih. »Pa eto, vele, po prilici na jednu vrstu, neprijateljski su streljački jarci. Žičnih zapreka, ili tako nešto slično, nema. Leži naprosto u grabi. Ali vrlo nagusto. Mnogo ih je, strašno mnogo. I ne spavaju. Čuje se razgovor. Časnici hodaju«... Ja sam se tako uplašio, Vaše carsko Visočanstvo...

— Sestro Tatjana, ili me zovite Tatjanom Nikolajevnom, — reče kneginja.

— Slušam, Tatjano Nikolajevna... Da, strašno sam se uplašio. Svega sam se tada sjetio. I majke, i naše kuće, i kadetske škole; činilo mi se, da će me svakako ubiti, ili bar zarobiti. Na pet koračaja od mene leži zapovjednik pukovnije. »Esaule Ivanove«, viče on u pô glasa — »podjite, vi morate napred, pravcem po četvrtoj«. Nazivlje ga »esaulom Ivanovim«, a ne »Svetoslavom Nikitićem«, kao obično, jer hoće da istakne strogost: stvar je, naime, vrlo važna. Esaul Ivanov, gojazan, nespretan, kako da krene? Leži i samo puše. Upravo čujem, kako puše. — »Esaule Ivanove«, viče zapovjednik — »zašto ne polazite, ja zapovijedam«. A on odgovara: — »Dobro, dobro. Ja imam ženu i djecu, idi sâm!« — i to govori tako; duše mi, baš nema u njega stida; svi čuju.

— Četvrta, ustani! — poviče zapovjednik pukovnije tako piskutljivim tudjim glasom, — pravcem na zapaljeno selo!

Ustao sam i krenuo. Noge mi kao od olova. Zemlja je tako ravna, a put vodi uz obronak; činilo mi se, da je tako lako, a kad tamo jedva otkidam noge od zemlje. I osjećam, da idem sam. Bojim se ogledati se. Znam, ako se ogledam i opazim, da sam sâm i da kozaci nisu pošli za mnom, da ću naprosto umrijeti od straha. Pa ipak, ogledam se. Vidim, idu kozaci. Mnogo ih je. Nadesno i nalijevo vidim puške na prevjes; već su svi bili nataknuli bodove i idu sagnuti kao sjene. I meni postade najednom tako lako i tako veselo pri duši, pa mi noge pošle sasvim slobodno... Činilo mi se, da veoma dugo idemo. Pred nama je gorio požar, ozgo sjao mjesec, a bilo tako tiho, da sam čuo, kako trava šušti pod kozačkim nogama... Odjednom plane pred nama jarka linija plamičaka i silni prasak pušaka ogluši nas. Zazujaše taneta. Svi polegosmo kao pokošeni. Nitko nije ništa zapovjedio, nego smo sami započeli pucnjavu. A bili smo blizu, ni trista koračaja... Ležimo. Pucamo. Javili se ranjenici. Počeli puzati natrag. Najednom vidim, kako je pred nas istrčao kozak Serežnikov. Uzrastom čitav hvat visok. Prvi jakota u brzometnom odjeljenju. Strojnu pušku drži u rukama kao kakovu igračku. — »Ej, vi«, viče — »ja ću ih strijeljati iz strojne puške, a vi. braćo, jurišajte!« Nato svi ustadoše i povikaše: Ura!... Trčimo. Vidim Nijemce, kako pred nama bježe. Od toga mi je postalo paklenski veselo pri srcu. Dakle je dobro! U duši kao da zvone blagdanska zvona. Trčimo. Preskočili smo njihove jarke. Vidim, da su kozaci nekoga zarobili. Vode ga. Na glavi mu siva kapa bez zaslonca, crveni uski trak; ide, ljulja se. Htio sam pogledati: nikad još nisam vidio zarobljenika, ali mi nije bilo do toga. Trčim napred, nešto vičem. Uletjeli smo u selo. Vidim, da je nasred ulice iskopan jarak, a iz njega proviruje strojna puška

i kaciga: njemački vojnik puca. Ja povičem: — Baranjikove, Skačkove, na strojnu pušku! A uto mene ošine u bok! Samo sam zastao, a onda opet potrčao. Oteli smo strojnu pušku. Tada sam sjeo. Krv mi je udarila iz grla. Ali sam ipak bio pri punoj svijesti...

— Pa vi ste heroj, Karpove!

To je rekla Tatjana. Radosna zvonjava iznova svečanom zvonjavom odjeknu u Karpovljevoj duši, a u srcu postade mu toplo i milo. Gledao je carevnu očima, u kojima se odražavao toliki zanos, da se Tatjana Nikolajevna smela.

— Kako vam je ime, Karpove? Molit ću se za vas.

— Zovu me Aljošom.

— Baš kao i mojega brata. Zvat ću vas odsad Aljošom. Dopuštate? No, što je vama?

Aljoša je plakao suzama radosnicama, suzama neiskazana uzbudjenja i sreće.

VII

Izmedju svih osjećanja ljubavi, osjećanje prve ljubavi najjače je i najtrajnije. Ali ono postaje osobito mučnim, kad nesamo da nema udovoljenja, nego nema ni nade na uzajamnost. Takova prva ljubav postaje bolešću, i pri tom bolešću, koju prate slatke muke. Od neizrecive sreće, od divlje radosti nad kakovom sitnicom, od podignute vrpce, darovane fotografije, što sve ispunjava čovjeka radosnim nadama, prelazi na one muke, koje ga dovode do samoubistva poradi neznatne nepažnje, očijukanja s drugim, neprijazne riječi.

Prvu ljubav s njenim radostima i patnjama opisali su mnogi veliki spisatelji. Pisao je o njoj Turgenjev i grof Lav Tolstoj, pisao je Dostojevski, Goethe, a mladići, koji prvi put ljube, rado spominju njihove novele, pune dirljivih krasota. Isto

tako i bolesnik rado čita u bolnici opis svoje bolesti. Prva ljubav, to je onaj potres organizma, što ga čovjek osjeća prije prelaza k materijalnoj ljubavi, ljubavi strastvenoj. Ali svi ljudi ne obolijevaju prvom ljubavlju. Mladići obolijevaju od te bolesti više nego djevojke, ali i mladići obolijevaju samo oni, koji imaju nježnu dušu i koji su čisti, nerazvratni. Prva ljubav javlja se odjednom, s prvim pogledom. Ljubav je uopće slijepa i ne traži savršenstva, no prva je ljubav osobito slijepa. Ona dočarava portret ljubljene djevojke do ideala i ukrašava je svim prirodnim savršenostima. Prva je ljubav čista. Ona pripisuje ljubljenom biću takve savršenosti, da je strašna i pomisao, da se dotakne ili domogne njega. Osvojenje objekta prve ljubavi ostvaruje se ili u braku, ili ako je ljubljeni predmet lakomislena osoba, koja će i sama pomoći da se sveto čuvstvo ljubavi prevrati, u burnoj strasti. U strasti izgorijeva prva ljubav i kao latice cvijeća otpadaju svi oni ukrasi mašte, kojima je bila ukrašena ona, koju smo ljubili prvom ljubavlju.

Prva je ljubav sveta i fantastična, a ujedno je samoprijegorna. Stisak ruke, cjelov, blizina na šetnji, kod igre za plesa, daje više blaženstva, negoli potpuno posjedovanje. U neugasivoj strasti, u vječnom njezinom plamsaju, u neprekidnim natucanjima i nedorečenim izjavama, sva je osobita mučna ljepota prve ljubavi. Samo u prvoj ljubavi izbija o n a kao potpuna cjelina i sve postaje prekrasnim, što se odnosi na n j u. Nakazni cinik otac, ugojena pohlepna mati, čine se prekrasnima samo zato, jer su n j e z i n otac i n j e z i n a mati.

Odijelo, što ga o n a nosi, frizura, u koju o n a spleće svoju kosu, rublje, koje n j o j izviruje ispod suknje, čarape, cipele, koje se dotiču n j e z i n a tijela, čine se nečim osobitim, pa i skinute i odbačene mogu da dovedu strast do paroksizma. Na n j o j nema nedostataka. Ako o n a mnogo jede — to je odlično; ako o n a ništa ne jede, i to je divno.

Ako je o n a glupa, to se ne vidi, ako je umna i nastoji pokazati svoju učenost, i to je umiljato. O n a caruje nesamo u vrijeme svoje nazočnosti, nego i onda, kad ostaje samo u mašti. Ovdje n j u ukrašuju svim fizičkim i moralnim savršenstvima, ovdje se za n j u izvode upravo nemogućna junaštva, ovdje se spleće tako bajoslovan uzor i najneobičnijih doživljaja, kojemu bi zavidio romanopisac velike fantazije...

Od takve prve ljubavi obolio je, eto, Aljoša Karpov tek što se Tatjana Nikolajevna udaljila od njega i izašla iz sobe. Njegova ljubav bila je osobito silna zato, što je Tatjana Nikolajevna bila vanredno krasno stvorenje: imala je divnu kosu, prekrasne oči i bila protkana svetošću svoga porekla. Bila je carska kći, carevna. Ni jedna grešna misao nije se mogla njoj pripisati; nadati se na mogućnost bilo kakova zbliženja — nije bilo mogućno, te je preostajalo samo ljubiti je potajno i trpjeti u svojoj mašti.

Žednim, uzbudjenim pogledom pratio ju je Aljoša, kad je ustala sa stolca kraj njegova kreveta. Sve je na njoj bilo prekrasno i vanredno; sve je on obuhvatio i zapamtio. Sjajni čuperci tamne kose, koja se prelijevala u kestenjastu, a koji su virili ispod bijele peče i padali na pleće u dugim zavojcima šireći nježan aromat, bili su po svoj prilici nježni kao pahuljice. Struk, prepasan bijelim trakom pregače, izgledao je divno tanak; siva suknja padala je u širokim naborima, a ispod nje izvirivale lijepe vitke noge u blještavim svilenim čarapama. Cipele s engleskom peticom lupale su po parketima poda, pa je išla lako kao duh. Aljoša je još uvijek osjećao tanak, jedva uhvatljiv miris parfuma. Davno se već ishlapio i iščezao u dobro prozračenoj sobi, ali njemu se činilo, da ga još uvijek osjeća.

U dvorani nije bio on sam. Ležali su i drugi ranjenici. Spram njega sjedio je vremešan časnik

u haljetku, na kojem je bio priboden časnički georgijevski krst, te je nervozno pušio. Žuto njegovo lice bilo je mračno i glava mu se neprekidno i protiv volje tresla. Dva kreveta dalje do stijene ležao je zgrčeni ranjenik i tiho stenjao. U turobnom ironičnom posmijehu njegova odviše mršava lica s izbočenim kostima, Aljoša je prepoznao svoga suputnika iz vagona, Vercinskoga. Aljoša je ležao s kraja, nedaleko od prozora. On se okrene k prozoru. Bojao se, da tko ne zapodjene s njim razgovor i da ne raspsrši prekrasnu čarobnost, koja mu je ostala iza razgovora s kneginjom. O, koliko bi on želio da bude posve sam i da se potpuno može predati maštanju!

Kroz velika okna vidjele su se razbacane lipe i bijele breze u zlatnom jesenjem nakitu. Po blijedom nebu tiho su plovili bijelo-ružičasti oblaci. Gledati na nebo i pratiti te oblake bilo je ljepše od svega. Nedaleko stajala je gromada trokatne zgrade. Iz dimnjaka na željeznom krovu dizao se dim. Vjetar ga je kidao na komade i tjerao ga vitlajući nebom, dok su se ti komadi gubili u modroj visini. Isto tako kao i taj dim, kidale se u Aljošinom mozgu brze i lake mašte i gubile se negdje u prekrasnoj udaljenosti.

Ljubljena moja!... Ljubavi moja... Mila moja... doći ćeš ti ponovo k meni i sjest ćeš na ovaj stolac...

Srce mu je zaželjelo, da poljubi stolac, na kojemu je ona sjedila, ali se od toga zastidi. Aljoša metne na nj ruku, ali je stolac bio hladan i slama pletene sjedalice nije zadržala topline njezina tijela.

Što ću ti reći? Što ću te zamoliti? Zamolit ću te, da mi dadeš poljubiti tvoju bijelu ruku i ja ću je pritisnuti na usnice a onda ću je okrenuti i cjelivat ću tvoj maleni ružičasti dlan, sav isprebraždan nježnim naborima.

U mašti govorio je Aljoša Tatjani Nikolajevnoj »ti«. U mašti ona je ljubila njega isto tako svetom, čistom ljubavi i davala mu svoje ruke da ih cjeliva.

Čime da naplatim tvoju ljubežljivost? Čime da se odužim na tvoju brigu? O, da sam umjetnik, naslikao bih tvoje prekrasno lice i poklonio bih sliku tebi! Da sam pjevač, pjevao bih tebi, zlato moje, himne ljubavi, no ove kozačke pjesme, koje jedine znadem pjevati, nisu za zlatne uši tvoje!... O, da mogu biti pjesnikom, napisao bih tebi u slavu divne stihove, kakvih nema na svijetu. Ali sam samo vojnik, pa mogu da ti dadem samo život svoj...

Aljoša je maštao, kako će sa svojom izvidnicom zarobiti samoga Vilima. Pa zar je to nemoguće? Prošuljao se duboko u zaledje njemačkoj vojsci. S njime je Skačkov, Baranjikov i Semernjikov: — sve sami Ust-bjelo-kalitvenski junaci i još sedamnaest isto takvih momaka Gundorovaca. Noću su se prokrali iza zaštitnih straža i prevalili sedamdeset vrsta cestom. U osvitu naišli su na odred njemačke gardijske pukovnije. Pobili su pospane Nijemce, a samo jednoga ostavili, da ga ispitaju. Kakav je to odred? — Ovdje konači sâm car... Nato se kozaci preobukoše u njemačke odore i posjedoše njemačke konje. Automobil juri. U njemu sjedi, po fotografijama i karikaturama, poznata figura. Car se vozi na položaje... Stoj! Halt! S revolverima navaljuju na šofere. Cara ščepaše jake ruke Semernjikove, krilni pobočnik leži svezan na dnu automobila. Šoferi pod prijetnjom revolverâ jure prema ruskim položajima. Istaknuta je bijela zastava. »Ja, zastavnik Karpov, lukavštinom sam zarobio cara Vilima... otpremite me u stožer armije!« Tamo Aljoša moli, da mu dopuste da lično preda Caru zarobljenika. I tako dolazi u glavni stan. Izlazi Car. On već sve znade iz brzojavki. Njemačka moli mir i predaje se na milost pobjeditelju. — »Čime mogu da vas nagradim, zastavniče?« upita Car. »Dat ću vam pola carstva i učinit vas prvim svojim doglavnikom. Tražite, što još želite kao nagradu za

spasenje otadžbine«. — »Vaše Veličanstvo, tvrdo kazuje Aljoša, — meni ne treba nikakove nagrade. Taj sam junački čin izvršio da proslavim vašu kćer, veliku kneginju Tatjanu Nikolajevnu. Meni ne treba ništa. Nagradite samo moje kozake«... »Dat ću vam moju kćer za ženu. Vi ste dostojni nje. Tanja, pristaješ li?«...

Vjetar bez prestanka kida plastove bijela dima nad dimnjakom i vidi se, kako se miče željezna vjetrenica na njemu, okrećući se polagano čas nadesno, čas nalijevo. Sa breze otpada suho lišće, odlijeće nekamo i gubi se u polju... Leti i mašta, odlazeći sve dalje, a srce se steže u slatkoći.

VIII

Taj sveti, taj prekrasni dan pamtit će Aljoša kroz sav život. Da ima novaca, kupio bi malen lijep prsten, kao zaručni, samo s kamenom, i urezao bi u nj svetu brojku: Dvadeset i treći dan septembra. O n a je naime došla k njemu i donijela mu cvijeća.

— Evo, vi ste naš mezimac, — rekla je, — sada možete ustati i hodati.

— To imam samo vama da zahvalim, — prihvati on isušenim usnicama.

— Zašto meni?

U dvorani nije bilo nikoga osim Vercinskoga, koji je bio ledjima okrenut. Bili su sami.

— Zašto... To vam ne mogu reći, Tatjano Nikolajevna. Vi ćete se razljutiti na mene.

Stavila je cvijeće u čašu na stolicu kraj postelje i nalila vode iz vrča. Sagnula se k njemu. On je ozdo vidio njezino zacrvenjelo lice i velike sive oči, koje su oprezno pazile, da ne prolije vodu. Prsti, koji su držali vrč, postali su ružičastima. Vidio se bijeli vrat i kad se sagnula, lako su joj se pod sivom bluzom zatresle mlade djevojačke grudi. Oko nje se širio običan miris njezina finog parfuma.

— Na što ću se rasrditi? — zapita ona, metnuvši vrč na stolić. — Zar me mislite uvrijediti i reći mi nešto rdjavo?

— Zar ja mogu reći ili učiniti nešto rdjavo za vas? — izusti Aljoša s nekim prikorom u glasu.

— Ja misim, da ne možete. Vi ste dobar časnik. I vrlo mi se svidjate. Kad bi takovih časnika, kakav ste vi, bilo mnogo, vrlo mnogo, mi bismo pobijedili Nijemce.

— Pa mi ćemo ih i pobijediti, Tatjano Nikolajevna. Uz božju pomoć pobijedit ćemo ih!

— Odvratni su oni, — reče Tatjana Nikolajevna, a lice joj se nagrdi odvratnošću. — No ipak, što bi to moglo biti, što mi niste mogli reći? — zapita ona.

— Htio sam vas zamoliti za veliku milost... onakvu, kakva se daje prosjaku...

— A što bi to moglo biti? — zapita Tatjana Nikolajevna, uozbiljivši se. Očekivala je molbu, kakve se upravljaju na veliku kneginju, da nešto isprosi u cara: kakvo pomilovanje, novac, potporu, nagradu. Takove molbe se gotovo nikad nisu mogle izvesti, pa su poradi toga ogorčavale.

— Vrlo, vrlo vas molim... Dajte mi da poljubim vašu ruku... Usrećite me.

Ona se nasmija kratkim, dubokim smijehom i pruži mu punačku ruku, izmreškanu sitnim naborima. Aljoša je uhvati objema rukama i pritisne na svoje usne. Vatrene usnice opalile su ruku velike kneginje i trnci joj proletješe tijelom. Nije otimala ruke. Vrući njegovi prsti naglo su okrenuli ruku, a vatreni cjelovi ljubavi padali su na dlan. Ona odmaknu ruku.

— No, sada je dosta, — reče ona. — Kakav ste vi čudak! — I sagnuvši se, naglo pritisne svoje pune, nježne usnice k njegovim vatrenim usnicama i odmah izadje...

Aljoša nije mogao više da leži, nije mogao da misli, nije mogao da šuti. Htio je da pjeva, da viče

o svojoj sreći, da hoda, skače, da pleše. Ustane i podje po dvorani.

— Vercinski! Kazimire Kazimiroviću! — pozove on, — spavate li?

Strogo lice okrene se k njemu i ljutit pogled zaustavi se na njemu.

— A, to ste vi, Karpove. Što je? O čemu se radi?

— Hoću da vas ugušim, Kazimire Kazimiroviću, razumijete li? Ja sam sretan.

— Pa čestitam vam na tome. Molim samo, da mene ne dirate. Rane su mi počele zacjelivati i prestalo je gnojenje.

— Kazimire Kazimiroviću, znate li vi, što je ljubav?

Vercinski pogleda pažljivo Aljošu.

— Što je s vama, mladiću? Da niste zaljubljeni?

Aljoša bez riječi klimne glavom.

— Dakle ste sašli s uma? Mladiću, samo ludjak može da ljubi u ovo vrijeme.

— Kazimire Kazimiroviću, zaboga... Zar vi doista ne znate, što je ljubav?

— Ljubav ili zaljubljenost, mladiću, treba razlikovati. Gle, kako ste samo omršavili. Vi ste ranjeni u prsa. Pazite, da se još ne dobavite sušice.

— Pa, zaljubljenost ili ljubav, nije li to svejedno? — veselo reče Aljoša i sjedne na postelju Vercinskoga.

IX

Zaljubljenost znači zapisivanje monograma svoje ljubljene u pijesku; to je, mladiću, čuvstvo glupo i nedostojno muškarca, — reče Vercinski.

— Baš ste pogodili! Kako se ne stidite, Kazimire Kazimiroviću? Vi nipošto niste takav, kako se pokazujete.

— Ne, mladiću, nikad nisam uzimao od djevojaka uvojaka, nikad ih nisam nosio na srcu poput amaneta, jer je to glupo.

Aljoša zamisli, kolika bi za njega bila radost, kad bi se domogao uvojka Tatjane Nikolajevne i osmjehne se blaženim smijehom.

— Vidim, mladiću, da se ne slažete sa mnom. Ali što da se radi? Mislim ipak, da vas moram na nešto upozoriti, jer sam možda, donekle, poradi vas dospio u ovu uzornu bolnicu i nalazim se na putu ozdravljenja.

— A zato niste zahvalni njoj, našoj Carici, sestri nastojnici.

— Nipošto, mladiću. Ona je dužna da to radi, a nije ni stoti dio svoje dužnosti dala meni.

— Dužna je? Zašto? Zašto bi bila dužna? Zar je dužna izvoditi operaciju na meni? Previjati se nad mojim tijelom i njegovati me! Zar je i to dužna? — zadihavajući se, reče Aljoša naglo.

— E, mladiću! Mladiću! Jeste li vi kada čuli za sadizam?

— Nisam.

— Dobro. A o spolnoj psihopatiji ili histeriji, jeste li o tome što slušali?

— Veoma malo.

— Sve su one, i starija sestra i njezine kćeri, u najboljem slučaju bolesne žene... histerične.

— Kako to smijete reći!

— To je produkt degeneracije, mladiću.

Aljoša je šutio. To mu nije išlo u glavu. Vidio je jaku veliku caricu i lijepe velike kneginje i nije mogao razumjeti, kako bi one mogle biti produkt degeneracije. Vercinski je točno naslućivao njegove misli.

— Nemoje gledati na to, što su one tjelesno tako zdrave, jake i snažne, iako je Tatjana tijelom mršava. To se dogadja. U zdravom tijelu ima takav živčani prelom, a od tog preloma sve to i dolazi.

I bolnica s lijepim mladićima časnicima i poigravanje s njima, a još više Rasputin.

Bilo je izrečeno to strašno ime. Aljoša se bojao, da će s tim prljavim imenom biti svezana i ona, koju je on ljubio više od života. O Rasputinu nije znao ništa odredjeno, ali je već štošta slušao... Nije mogao prisiliti Vercinskoga na šutnju, a on otići od njega. S trpkim trepetom u srcu htio je da čuje sve ono rdjavo i ružno, što se u to vrijeme govorilo o carskoj porodici.

— Ni mene, nastavi Vercinski, ni stožernog satnika, vašega susjeda, kojemu su juče odrezali nogu do bedra, a koji je danas umro, nisu same operirale, što više, nisu nas ni gledale. Mi im nismo zanimljivi. Gledaju i operiraju mlade i lijepe, koji podjaruju osjećajnost, razbudjuju živce... Da, to je dopuna Rasputinu, onoj strašnoj vučjoj rani, koja je zahvatila carsku kuću u predvečerje njezina raspada.

Aljoša je i dalje šutio. Htio je da prigovori, ali je osjećao, da bi ono, što će reći, bilo šablonski i ni na čemu ne bi bilo osnovano. A Vercinski govori nešto veliko i umno, o čemu je on nešto čuo još kao kadet u pukovniji i čega nikako nije shvaćao. Za njega se sve to sjedinjavalo u jednoj strašnoj riječi: »revolucija« i on je u toj riječi odmah vidio najstrašnije: — raspad spokojstva Tatjane Nikolajevne.

Ali on nije mogao da ne sluša. Zelenkaste oči Vercinskoga, bolesne i pakosne, prikovale ga k sebi, kao što zmija prikiva uz sebe otrovom svoga pogleda žrtvu.

— Zakonu historije ne može se čovjek ukloniti. Ruska carska kuća nije se samo jedanput potresla. Iza proslavljene i najmljenim ulagivačima opjevane carice Katarine vladao je ludi Pavao. Onda je trebalo da dodje do ruske revolucije... Ali s jedne strane, ruska javnost još nije bila zrela, a s druge, velika francuska revolucija krenula je

putem izrodjivanja i završila u bonapartizmu. Kod nas se stvar svršila samo dvorskim prevratom i novim klanjanjem sumanutom mistiku Aleksandru, a sve drugo ostade pri starom. Narod su držali u tami, milovali su boljare i održavali se. Ali truli plod ipak mora da spadne: — to je zakon téžê. Rasputinsku ranu vide svi, samo je vi ne vidite, koji ste zaludjeni najgljupljom bolešću — zaljubljenošću.

— Tko je Rasputin? — zapita Aljoša i sam se uplaši od svoga pitanja. Znao je, da će se sada otkriti nešto strašno, nešto takovo, što će sasvim iskrenuti njegovu dušu.

— Rasputin je ljubavnik histeričke carice i nitkov, kojega je potkupio car Vilim, da se prenavlja kao idiot. Rasputin je alfa i omega ruske revolucije, koja se sprema, on je osnovni kamen njezin i posljednja kaplja, koja prevršuje čašu ruskog samodržavlja, — izgovori Vercinski i kao da je sâm uživao u zaokruženosti svoje definicije i u maglovitom paradoksu uporedjenja.

— Ali, govore... čitao sam, da je to prost seljak, — reče Aljoša.

— Pa što onda, ako je prost seljak?

— Kako se onda može približiti carici?

— Eh, mladiću. On ima ono, što carici treba. Ne uznemirujte se, molim. I Mesalina je tražila proste legionaše i gladijatore, a nipošto nježne senatore i rimske vitezove.

Aljoša je šutio oborene glave.

— I zato, mladiću, — nastavi Vercinski, — ispitajte samoga sebe i ako osjećate u sebi dovoljno snage i prijatnosti, onda smjelo napred, a nemojte uzdisati, već odbacite svoju zaljubljenost, jer tu ne koriste nikakove sentimentalnosti. Što budete drzovitije postupali, imat ćete više izgleda na uspjeh. Pamtite, da na nevinost ne ćete naići. Rasputin je već davno obeščastio djevojke.

Aljoša nije slušao, ili se prenavljao kao da ne čuje posljednjih riječi. Sjedio je skršen i tupo gledao u svijetlu stijenu, premazanu uljenom bojom.

— Kako vi to govorite, da je Rasputin osnovni kamen ruske revolucije? Vi ga nazivljete gnjilim, nitkovom... pa, ako vi na toj lopovštini i prljavosti izgradite rusku revoluciju, što će onda ona vrijediti? Ne će li i to onda biti strašna lopovština?... Ja vama naprosto ne vjerujem! — vikne Aljoša sa suzama u glasu. — I ni u kakvu revoluciju ne vjerujem! Mi, kozaci, ne ćemo toga dopustiti! Kao što nismo dopustili ni godine 1905....

I Aljoša naglo otidje od Vercinskoga, kako se odlazi od kakvoga gmaza, od zmije i prišavši svojoj postelji, sruši se na nju i legne uprijevši prazne oči u prozor.

»Mladić nije ni tako glup«, mislio je Vercinski u sebi. »Često paradoksi i uporedjenja dovode do neočekivanih otkrića. Ne će li Rasputin kao osnovni kamen revolucije dovesti revoluciju do gnjila svršetka? Djavo bi znao, u kakvu je strašnu stupicu zatjerana Rusija! Uostalom — do djavola i Rusija! Onamo i vodi njezin put. Truljava zemlja roblja, pijanicâ i sifilitičara!«

X

Aljoša te noći nije spavao. Glava mu je gorjela, a tijelo mu oblijevao znoj strasti. Protiv njegove volje islikavao mu njegov raspaljeni mozak slike, jednu strašniju od druge. Vidio je ono, o čemu nikad nije smio misliti. Ležao je zatvorenih očiju, prevukavši pokrivač preko glave i suze mu potekle iz očiju, a jecanje treslo čitavim njegovim tijelom.

To nije istina! To je gadna kleveta. To je izmišljotina tih strašnih ljudi, od kojih me je uvijek odvraćao otac i nastavnici u školi; to je drska socijalistička kleveta.

Ali ranije i u samim mislima nepristupačna Tatjana Nikolajevna, pričini mu se pristupačnom. Nju nije izvanredno njegovo junaštvo, niti zarobljivanje Vilima bacalo Aljoši u naručje, nego njegova privlačivost, kao muškarca. Sjetio se, da je jedna velika kneginja zavoljela i udala se za običnoga konjaničkoga časnika. Sjetio se i historije Potemkina, Orlova, i Razumovskoga. »Smjelo napred!« — oštrom zapovijedju udarale su u njegovu mozgu riječi Vercinskoga i svaki živac njegova mlada tijela vikao je, da se može osmjeliti...

Glava mu je gorjela kao u ognjici. Krv mu je ključala i pokrivač ga pritištao: jastuk mu je palio mozak. Sve je to odbacio i razvalivši se napola gol, predavao se noćnoj tišini, loveći njezine zvukove i nastojeći da se rastrese i zaboravi.

Netko je prošao gornjim spratom, stupajući mekano, i pod teškim njegovim tijelom tiho su škripútali parketi. Spuštena zavjesa počela je blijedjeti i žutjeti, i odjednom ugasiše se modre noćne električne sijalice. Od velikoga prozora zastruji jutarnja svježina i prohlada, te se osjeti zadah jeseni, uvela lišća, hladne rose i dozrela žita. Vani je zujao automobil, toptali po kamenu konji željeznim potkovama, zvrjale taljige. U bolnici se započinjao život. U dvorani su bila tri kreveta; jedan je bio prazan, krevet stožernog satnika, koji je umro poslije operacije. Vercinski je spavao u kutu, zavukavši se glavom pod pokrivač i disanje se njegovo nije čulo.

Aljošine su vjedje otežale, san ih je napunio težinom i one se čvrsto stisnu. Dobročinitelj san mladosti okovao je i razbacao njegova uda. Snivao je nešto nevjerojatno divno, do bola slatko.

Aljoša se probudi. Natečena glava oznojila mu se i bilo mu je snažno tuklo u sljepočicama. Na čitavom tijelu osjećao je umornost i nije htio da se miče. Htjelo mu se da ponovo zatvori oči i da nastavi onaj čarobni san.

Ali je nad njim stajala sestra Valentina. Namještala je na njemu plahtu i pokrivala ga pokrivačem. Sestra Rita donijela je čaj s limunom i kruh s maslacem. Na stoliću u čaši venule su prekrasne krizanteme, što ih je jučer donijela Tatjana Nikolajevna. On se strašno zastidi, premda mu je u isti čas bilo i lako i veselo na srcu. Težina mu je spala s duše i htjelo mu se smijeha, htjelo mu se da zagrli čitav svijet u ljubaznom pozdravu.

— No eto, oporavili ste se i potpuno prizdravili, — smiješeći se, ljubazno reče sestra Valentina. — Reći ću doktoru, pa će vam se dopustiti šetnja na zraku. A poslije toga poslat ćemo vas na mjesec ili na dva u sanatorij na Krim i ponovo ćete biti zdravi kao da vas nitko i nije ranio.

Rita otidje sa pladnjem dalje. I sestra Valentina htjela je da ode, ali je Aljoša zadrži kretnjom ruke.

— Sestro Valentina! Sestro Valentina! — crveneći se, jedva izgovori on.

— Što je, mili moj? — reče umiljato sestra Valentina i sjedne na onaj stolac, na kojem je sjedila o n a.

— Sestro Valentina, udesite tako, da ne moram odavde nikamo otići. Ne treba meni Krima. Oporavit ću se ovdje mnogo bolje. A odavde ravno na frontu, a tamo — makar u smrt...

Aljoša zašuti. Njegovo prekrasno lice bilo je uzbudjeno. Velike oči gledale su s molbom u lice sestri Valentini.

— Recite mi, sestro Valentina... Recite istinu. Za mene je to tako važno... Što je Rasputin?... Da li je... Da li je makar koliko... Da li se on usudio... I njezino carsko Visočanstvo kneginja Tatjana Nikolajevna...

Lice sestre Valentine plane. U sivim umnim očima zapali se plamen neprijaznosti.

— Kako se ne stidite, Karpove! Kako možete vjerovati toj ružnoj kleveti? Prekrasne ove djevojke, koje su svoju mladost žrtvovale teškome radu u njegovanju ranjenika, čiste su kao prvi snijeg. One mrze Rasputina i Rasputin im se nikada ne približuje. Uopće sve, što se govori o Rasputinu i njegovu utjecaju na nastojnicu, laž je. Rasputin joj je nagnao strah u kosti svojim čarolijama i utjecajem na carevićevo zdravlje. Nastojnica je od toga upravo bolesna. Valja je požaliti. Vi časnici, dužni ste da se svim silama borite s tom strašnom klevetom, koju su raširili u prvom redu neprijatelji Rusije, da obore i unište našu državu. Karpove, evo dolazi ona! Pogledajte njene čiste, poštene i prekrasne oči, pa možete li vjerovati, da te oči mogu lagati? K vama ide djevojka, puna svete čistoće i prekrasne kršćanske ljubavi prama bližnjemu. Nju možete samo obožavati!

— Ja je obožavam, — prošapće Aljoša.

Njegovoj se postelji približi Tatjana Nikolajevna.

— Tatjano Nikolajevna, — reče sestra Valentina. — Upravo ovaj čas govorili smo o vama. Imate novoga obožavatelja. Vi osvajate srca naše armije.

— Umrijeti za vas, Vaše carsko Visočanstvo, bila bi najveća sreća za mene, — reče Karpov.

Sestra Valentina ustane, a na njeno mjesto sjedne Tatjana Nikolajevna.

Sva noćna strašila i sve misli iščezoše uza sâm pogled na Tatjanu Nikolajevnu. Pošteno i otvoreno gledale su njene velike, nešto ispupčene, sive oči, a mlado joj lice sjalo sjajem mladosti s blijedim rumenilom; za smijeha blistali su kroz ružičaste usnice, poput čista bisera, prekrasni zubi. Nježan miris parfuma opajao je mozak.

— Karpov se sasvim podmladio, Tatjano Nikolajevna, — reče Valentina Ivanovna. — Vi imate laku ruku. Svi vaši ranjenici brzo se oporavljaju. I Karpovu ćemo danas pripraviti kupelj, pa ako liječnik dopusti, i ako se rana ne otvori, sutra ćemo

mu dopustiti šetnju i premjestit ćemo ga u odio za rekonvalescente. Zahvalite sestri Tatjani, Karpove. Vaše stanje prije operacije držali smo gotovo beznadnim. Srce je bilo tako blizu rani, a činilo se, da se gnojenje ne će zaustaviti.

— Ne znam, kako da zahvalim, — reče Aljoša. — A što mogu? Mogu samo da umrem za vas, sestro Tatjana, pa ću i umrijeti u boju za vas.

Gledao je Tatjanu tako zaljubljenim očima, da se Tatjana Nikolajevna smela.

— Kako je užasno umirao Nikoljski! — reče ona pokazujući očima na prazan krevet. — Nikako nije htio, da mu odrežu nogu. A eto, bilo je već prekasno.

— Što da se radi, Tatjano Nikolajevna? Nepoznati su putevi Gospodnji. Očito je Bog htio tako.

— Vele, da je bio prekrasan časnik. Odličan baterijski zapovjednik. Ostavio je porodicu. Bili smo na zadušnicama. Ima prekrasnu ženu i troje sitne dječice... Pijte čaj, Karpove. Mi vam smetamo. Namazat ću vam maslaca na kruh. Hoćete li?

Bijeli prsti spretno su mazali žemičku maslacem. Aljoša se pridigao i prikrivajući stidljivo grudi i vrat pokrivačem, — još nije imao haljetka na sebi, — počne da jede onu žemičku kao kakav posvećeni kruh.

— Venu moje krizanteme, — popravljajući cvijeće reče Tatjana Nikolajevna, — ali ništa zato, donijet ću vam novih. Kako je dobro, što će vas doskora premjestiti u odio za rekonvalescente. Tamo je mnogo veselije. Olga će svirati na fortepianu, a mi ćemo se sigrati »rublja«. Znate li vi tu igru, Karpove?

— Ne, ne znam, — odgovori Aljoša.

— Vrlo je jednostavno. Naučit ću vas.

Da, sve je kleveta. Grozna je to rabota rušiteljâ Rusije, rabota, koja se ne zaustavlja ni pred čim, pa ni pred tom nevinom ljepotom. Tatjana Nikolajevna činila se još ljepšom, još milijom. Upravo

kao da ju je izgubio, i sada iznova našao. Carevna iz priče bila je ponovo pred njim. Razgovor s Vercinskim bio je za njega strašna mora, pa je Vercinskoga on sada mrzio iz dna duše... Tatjana Nikolajevna sjedila je sada pred njim i ljubežljivo je ćeretala i slušala Aljošine priče o pukovniji, o zastavi, o kozacima i o tome, kako je strašno ići u prethodnici i čekati napregnuto mukli grom metka i zujanje taneta. Sestra Valentina podigne zastor i stojeći kraj prozora zagleda se u dvorište, na suprotnu vilu, dok joj zabrinutost nije silazila s lica. Uporno je o nečemu razmišljala.

— Oprostite, Tatjano Nikolajevna, — rekla je. — Ja idem. Treba preuzeti i pripraviti rublje. Danas se očekuje vlak s ranjenicima jugozapadne fronte.

— Idem s vama, — reče Tatjana Nikolajevna. — Do vidjenja, Karpove! Budite pametni. Znajte, da ste mi mili.

Klimnula je krasnom glavom. Nije se usudio da zatraži njenu ruku na oproštaju, nego je strasnim zaljubljenim pogledom ispratio nju i sestru Valentinu, dok nisu izišle iz sobe. Prolazile su pokraj Vercinskoga, koji se probudio. Njegovo mršavo lice tonulo je u jastuku. Zašiljen nos stršio je u vis kao u pokojnika, a oči mu gledale mračno i zlobno. Tatjana Nikolajevna prodje pokraj njega i ne pogledavši ga. Kao da je naslućivala pakost i nepomirljivu mržnju, koju je prema njoj osjećao taj čovjek.

XI

U prostranoj jedaćoj sobi odjeljenja za rekonvalescente sabralo se nekih dvanaest časnika u čistim i pristalim haljetcima. Bila je ondje i carica i sve četiri njezine kćeri, sestra Valentina, sestra Rita i još nekoliko sestara i bolničkih poslužitelja.

Velika kneginja Olga Nikolajevna upravo je prestala da udara u glasovir, a svi su sjedili i šutjeli, ne smijući pohvaliti savršenu svirku careve kćeri.

Bilo je oktobarsko veče. Napolju je pljuštala kiša i od časa do časa lupala pod pritiskom vjetra o stakla. Ovdje u jedaćoj sobi, osvijetljenoj elektrikom, bilo je toplo i udobno. Poslužitelji su razdijelili čaj, kruh i poslastice. U kutu sjedio je Karpov sa sestrom Ritom Durnovom.

K sestri Riti privlačilo ga je jako čuvstvo obožavanja, koje je ona osjećala prama čitavoj carskoj porodici.

— Naš pradjed, — govorila je visoka i mršava Rita Durnovo, velikih očiju, koje su umno gledale ispod tankih obrva, — bio je Suvorov. Kod svih nas, kod mene, mojih sestara i braće visi nad krevetom posljednji zavjet Suvorova: »Namirem vam: beskrajnu odanost prama Caru Imperatoru i spremnost da umrete za Njega i Otadžbinu«.

— Da, nema ništa uzvišenijega od toga, — reče Aljoša. — Znate li, sestro Rita, da ja već davno krijem u sebi vruću želju, da padnem u ratu. Vi ćete me razumjeti; sestra Valentina me isto tako shvaća... Doskora ćete čuti, da sam ubijen. Recite onda Tatjani Nikolajevnoj, da sam ubijen za nju.

— Vi ste zaljubljeni u nju, — prošapće strastveno Rita. — O, kako vas ja shvaćam, Alekseju Pavloviću! Istina je, nemoguće je ne zaljubiti se u nju i to upravo tako, da bi čovjek htio umrijeti za nju. Ta ona je kao neko prividjenje. Vi znate, da sam ja svu sebe njima posvetila. Za mene nema ništa više, ništa ljepše, negoli služiti njima. Bilo što mu drago, ja ću im ostati vjerna. Nikad i nigdje ne ću ih ostaviti, makar me to i života stajalo.

— Zar im što prijeti, — snizavajući glas do šapta reče Aljoša.

— Ah, ne znam, ne znam. Ali govori se. I često mi postaje tako strašno od tih razgovora. Recite, Alekseju Pavloviću, vjerujete li vi u vjernost vaših kozaka?

— Oh, dakako! — reče Karpov. — Znate li, sestro Rita, da naš kozak i vojnik, koliko ja držim, ne će učiniti nikakova zla. Mora ih netko voditi. Povesti ga može na zlo i na dobro samo inteligencija, samo časnici.

— A kako je s časnicima?

Karpov se sjeti Vercinskoga i zamisli se.

— Ja ih proučavam ovdje u bolnici, — reče Rita, — osim toga imam šestero braće. Znate li, Alekseju Pavloviću, da postaje strašno? Sve, što je bilo najbolje, poginulo je na poljanama Prusije i Galicije za spasavanje Francuske. Pred nedjelju dana sahranili smo stožernoga satnika Nikoljskoga. Kakav je to bio časnik! I koliko smo takvih sahranili! Brat mi je časnik u gardijskoj lovačkoj pukovniji, pa mi veli, da on više ne prepoznaje pukovnije. Osamdeset postotaka novih ljudi: zastavnici su na brzu ruku izvježbani od studenata i gimnazijalaca; ljudi, koji nemaju nikakvih gardijskih tradicija. I tako je svuda! Ovdje stoje pričuvni gardijski bataljuni; gledam časnike — mlada sam, neiskusna, no vidim, da to nije ono prâvo. Kako oni samo govore o svetoj osobi carevoj, kako se ponašaju u željezničkim vagonima i tramvajima! Ja to gledam i strašno mi se steže srce. A što onda, ako je to početak kraja? O, nikad, nikad, pa dogodilo se što mu drago, ne ću ih ostaviti. Moj pradjed namro mi je beskrajnu odanost, pa ću ja s njom i umrijeti.

— Rita, — zvonkim glasom iz grudi reče Olga Nikolajevna, — o čemu vi tamo sa Karpovim šapućete? Hajde da se igramo »rubalja«.

Ranjenici i velike kneginje posjedaju za stol.

— Karpov ovamo! — pozove ga Tatjana Nikolajevna, a Aljoša osjeti, kako mu je vrela krv

*

potekla tijelom i zacrveni se od sreće preko ušiju. Sjeo je do nje.

Svi igrači držali su ruke pod stolom. Neki mladi poručnik gardijske pješačke pukovnije, ranjen u ruku i već posve izliječen, pažljivo je promatrao lica i kretnje igračâ, nastojeći da pogodi, u čijim se rukama zaustavio srebrni rubalj. Svi, koji su sjedili oko stola, navlaš su gurkali jedan drugoga, šaputali, pretvarali se, da nastoje neopaženo predati rubalj preko susjeda i da tako zavedu pogadjača u bludnju.

— Karpove, kod vas je! — poviče pogadjač, ali Karpov naglo podigne svoje ruke i pokaže prazne dlanove.

Karpov je znao, da se rubalj već davno nalazi u mekim i nježnim prstima Tatjane Nikolajevne i da, prema tihom sporazumu izmedju njih, ne će nikud dalje otići. Bilo bi strašno, ako pogadjač nazove ime Tatjane Nikolajevne. Onda će za Karpova nestati svakoga čara sa rublja, koji su ugrijale mile ručice. Oboje, Tatjana Nikolajevna i Aljoša, sjedili su, a srca su im živo kucala, pa je prazna i glupa igra imala za njih neki naročiti interes. Ali pogadjač pomisli, da je, ako je već bio blizu, da pogodi, sad već rubalj otišao nekamo daleko na protivnu stranu i on razgleda čitav stol, nastojeći po veselim i zacrvenjelim licima pogoditi, kod koga je stao rubalj.

— Marijo Nikolajevna, kod vas je! — reče pogadjač.

Još djevojčica, velika kneginja Marija Nikolajevna nasmija se veselo i ispruži gotovo pred lice pogadjača svoje punačke dlanove.

Aljoša je držao svoju ruku u ruci Tatjane Nikolajevne. Razgrijani rubalj ležao je medju njezinim i njegovim prstima. Njegovi prsti doticali se njezina koljena i osjećali tkaninu njezine sive suknje. Miris nježna parfuma bio je kraj njega i prožimao mu ruku.

— Tatjano Nikolajevna, — jedva čujno prošapće Aljoša osušenim usnicama, — zaboga, nemojte predati nikome rublja, nego ga dajte meni zauvijek na uspomenu i prekinite igru.

Malena ruka s rubljem čvrsto stisne Aljošinu ruku i dugo je podrži u prijateljskom stisku. Karpov je osjećao nježno kucanje krvi u svakom prstu. Osjećao je najveću sreću.

— Kappel, kod vas! — reče pogadjač, koji se već ljutio i kojega je umaralo, što nije mogao napipati trag rublju.

— Gospodo, dosta je, — prkosno reče Tatjana Nikolajevna. — Igrat ćemo se radije pogadjanja misli — i govoreći to, još jedanput stisne Aljošinu ruku i ostavi u njoj vruć rubalj.

Svi su pristali. Igra se doista nije odvijala. Netko je zadržavao rubalj, a premetati prazne ruke, ne osjećajući u njemu izdajničkoga rublja, nije bilo nimalo zanimljivo.

Carica je sjedila u kutu sa sestrom Valentinom.

— Samo ovdje, medju tom milom mladeži, mogu da se odmorim, — reče ona. — Pogledajte, kako je oživjela moja Tatjana. Odavno je nisam takvu vidjela. A kako je mio taj Karpov! On je vrlo obrazovan mladić. Rekli ste mi, sestro Valentina, da je njegov otac pao u ratu, sada, nedavno.

— Da, pred godinu dana. Još nije ni godina. Na rijeci Nidi.

— Bijedni mladić! A koliko, koliko je takovih osirotjelih porodica! Ah, sestro Valentina, valja svršiti taj rat. Mi se ne možemo boriti s njima.

Sestra je Valentina šutjela. Glavu je spustila nisko na grudi.

— Treba najprije da pobijedimo, Vaše carsko Veličanstvo, — reče ona tiho i počne čupkati rub svoje bijele pregače.

Carica ne odgovori. Ustala je, a za njom se digla i sestra Valentina. Carica se otputila u dvor

ranije nego obično. Bila je uzbudjena. Sestra Valentina okrivljavala je poradi toga sebe, ali ona nije mogla da se drugačije vlada, a Carica je nije ni krivila. Shvaćala ju je, ali je znala, da je nikad i nitko ne će razumjeti.

XII

Mjesec i pô trajalo je za Aljošu izgaranje na slabom ognju. Dnevni susreti mile nedorečene misli, milovanje pogledom, stiskom ruke, malenim darom bilo cvijeća, bilo slatkiša, bilo knjigâ, ili dugi srdačni razgovor, dalek, tudj svakoj strasti i ljubavi. Bilo da mu o n a priča o svojim šalama sa carevićem, kojega su sve sestre obožavale, ili o tome, kako se za nedavna puta Anastazija Nikolajevna u vagonu popela na mrežu za prtljagu, umotala se u pokrivač, uzela bočicu vode i kapala iz nje na glavu starom generalnom pobočniku, koji ih je pratio, na veliku nepriliku njezinu, Olginu, i Marijinu, bilo da on njoj pripovijeda o kozacima, o taborskom životu, o Novočerkasku. Kozaci su u njegovu opisivanju izlazili kao idealni ljudi, divni junaci, čudni vitezovi. Njegovo je pričanje bilo presićeno ljubavlju, kojom je gorjelo njegovo srce.

— Kako se radujem, što su kozaci takovi! — rekla bi Tatjana Nikolajevna, — jer vele, da se oni slabo tuku i da mnogo pljačkaju.

Nato je Aljoša pričao o svojoj pukovnij, o novoj modroj, srebrom protkanoj zastavi i o svom konju. Ona je »obožavala« konje. Voljela je čitati knjige, u kojima se pisalo o konjima, pa ako su dogadjaji bili tužni, ona je plakala i ljutila se na autora. Onih dana, kad nije mogla da dodje u bolnicu, slala mu je po sestri Valentini pisamce s milim pozdravom. Na širokom listu čvrstog engleskog papira bilo je širokim, još djetinjim pismom napisano nekoliko neznatnih riječi, a ispod njih potpis: »Sestra Tatjana«.

Gdjekada mu je pošlo za rukom umoliti je, da mu dopusti poljubiti joj ruku. Davala mu je sa smijehom, ali ju je odmah i povlačila. On ju je nekoliko puta podsjećao na divan dan 23. septembra. Ona ga zapita: »Pa šta je bilo toga dana?« On se zacrveni i mucajući reče:

— Onda sam bio tako sretan... Mislio sam, da ću umrijeti od sreće. Vi ste me tada poljubili.

— Ah, da, — Tatjanino se lice uozbilji. — Bilo mi vas je onda, tako žao, — reče ona.

— Zakleo sam se onoga dana, da ću za vas umrijeti.

Tatjana Nikolajevna pomisli, da časnici u ratu moraju da umiru, jer bez toga ne će biti pobjede. Pogleda Aljošu ozbiljno. I postade joj ga žao. Ali to je njegova dužnost, pomisli, i za njega je sreća umrijeti za otadžbinu.

— Nastojte, da o tome ne mislite, — reče mu.

— A sjećate li se, kako ste me poljubili? — zapita on.

Nije se sjećala. Ali osjeti, da će ga ožalostiti, ako mu izravno kaže, da se ne sjeća i reče: — Da, sjećam se. Vi ste dobri. Ljúbite me! Meni je vrlo ugodna i draga spoznaja, da me takvi ljudi, kakav ste vi, ljube. Samo nemojte misliti na gluposti! Cjelovi su gluposti. Toga ne treba. Ali pamtite dan 23. septembra. Pamtite ga uvijek. Možda će vam kadgod biti vrlo teško, pa se onda sjetite, da vas volim i da se molim za vas, pa će vam biti lakše.

Svake subote išao je na večernjicu, a nedjeljama na podnevnu službu u Fjodorovski hram. Izgradjen u strogom stilu drevnih ruskih crkava, pun umjetničke imitacije, taj maleni hram djelovao je na njega tajanstveno. Slabo su plamsala raznobojna kandila, dvorski zbor pjevao je meko i umiljato. Na desnom koru stajala je carica s kćerima. Karpovu je godilo izmjenjivati poglede s Tatjanom Nikolajevnom i njezinim sestrama, osjećati da ga poznaju, da su ga opazile i da ga smatraju svojim. Svećenik,

otac Aleksandar Vasiljev, služio je prekrasno, produhovljeno. Zbor je mekano treperio sustegnutim glasovima i tihi napjevi kao da su lepršali pod oslikanim svodovima. Odjeveni u tamno-malinaste streljačke kaftane i u bojadisanim čizmama, poslužitelji su lagano stupali po crkvi. U nepomičnim redovima stajali su kozaci pratnje i vojnici kombinirane gardijske pukovnije. Kad je dolazio čas da se zapjeva »Očenaš«, pjevali su svi prisutni. Aljoša je jakim i čistim baritonom prekrivao tihi žamor kozačkih i vojničkih glasova i vodio ih za sobom. Carica i velike kneginje klečale su, ali je Aljoša osjećao, da ga čuju i da ga slušaju i glas mu je već zvonio pun nesuspregnute molitve i strasti.

Aljoša je ljubio čisto. Ni jedna grešna pomisao nije zašla u njegov mozak. Ona je bila za njega nesamo zaljubljena djevojka, nego i carska kći i velika kneginja, a to je pojačavalo oštrinu bola i dovodilo njegovu ljubav do ekstaze.

Aljoša je shvaćao, da je prava glupost zaljubiti se tako u Tatjanu Nikolajevnu. Shvaćao je, da se ni u koga više ne će zaljubiti i da je njegov život uništen, jer on ne će nikada naići na potpunu uzajamnost. Osudio je sebe na smrt. U drugo doba on bi se u času takova paroksizma nezadovoljene strasti ustrijelio — no sada je znao, da će umjeti dostojno umrijeti i smireno se na to pripravljao. Ono, što je izveo pod Željeznicom, nije mu se činilo više junaštvom. Sada će izvesti više, izvest će takav čin, da će ili poginuti ili stati pred nju s ordenom svetoga Georgija, vratiti se kao pravi junak i bacivši se pred Carem na koljena, tražit će po pravu narodnoga junaka ruku njegove kćeri... Već je i osnova sazrela u njegovoj glavi: — stupit će medju zrakoplovce, postat će onim čudnovatim čovjekom, pticom, koji nehotice pobudjuje zanos i udivljenje svih ljudi. Oh, on će znati i umrijeti neustrašivo, ako do toga dodje.

Vrijeme je prolazilo i neopaženo se prišuljao tužan čas rastanka. Otputovao je na jedan dan, da se oprosti s materom, a onda: — na frontu, k svojoj pukovniji!

— Karpove, — reče sestra Valentina Aljoši, kad se, poslavši zdrastvenika s malenim zavežljajem na stanicu, spremao da podje i oblačio kabanicu, — sestra Tatjana želi, da vas vidi; otidjite u sobu za primanje.

Karpovu zadrhta srce, a pred očima mu se zamagli. Baci kabanicu na krevet i podje za sestrom Valentinom.

U sobi za primanje osim Tatjane Nikolajevne nije bilo nikoga. Nisko jesenje sunce bacalo je kose zrake na parket. Kroz prozor se vidjelo zamrzlo drveće u perivoju, tek tu i tamo sačuvavši još žuto, crveno i smedje lišće. Po zamrzloj cesti ozvanjala su konjska kopita.

— Htjela sam, da se oprostim s vama, — reče drhtavim glasom Tatjana Nikolajevna, — mati mi je naložila, da vam predam njezin blagoslov. Ona ne može da vas primi. Šalje vam ovaj krst i evandjelje.

Smedje Tatjanine oči postanu ozbiljnima. Ona prekrsti Aljošu i prebaci mu oko vrata krst. Sasvim blizu uz njegovo lice bile su njezine ruke i glava. Aljošino je srce silno udaralo. Da sada obujmi nju, golubicu, snažnim rukama i da je privine k svome srcu!... Ali se nije usudio.

No u taj čas ona mu stavi ruke na ramena i reče: — Zbogom, Karpove, Bog neka vas čuva! — i čvrsto ga poljubi u usta svojim punim, nježnim usnicama.

Na taj poljubac odgovori on poljupcem strasti. Sva duga njegova ljubav izlila se u tom bezumno sretnom cjelovu. Kad se ona otkinula od njega, pogleda prestrašeno blijedo njegovo lice, na kojem su poput ugljena gorjela dva potamnjela oka.

— Ne zaboravite me, — reče i skine sa svoga prsta naročito pripravljen prsten sa crvenim kamenom. — Pročitajte! — reče.

Na unutarnjoj strani prstena bilo je urezano »Sestra Tatjana, 23. septembra 1915.«.

— Dajte, ja ću vam ga nataći na prst.

Stavi mu prsten i pruži ruku na poljubac. On se upio u njezinu ruku i ona osjeti, da ju pâle vrele suze. Veliki i jaki Aljoša plakao je poput djeteta.

— Prestanite, prestanite, — reče ona grleći ga i ljubeći mu oči, pune suza. — No, budite muškarac.

Ona čvrsto stisne Aljošinu ruku.

— Zbogom! — reče ona i izadje.

Karpov otetura do stolice, koja je stajala kraj prozora i sjedne. Suze su mu potokom tekle po licu, a zubi mu cvokotali. Tek sada je shvatio, da nikad, nikad više ne će vidjeti toga miloga lica i nikad ne će čuti čarobna glasa. Nikada. Njega čeka smrt...

XIII

U gardijskoj pričuvnoj pješačkoj pukovniji izveli su ljude na učenje. U vojarni, gdje su bili smješteni dopunidbeni odjeli, nije bilo dosta mjesta. Kreveti su bili primaknuti tijesno jedan uz drugi, svi su hodnici, sve učionice i gimnastičke dvorane bile zapremljene ljudima, pa su ih zato izveli na učenje, izveli na Morsku ulicu, na tržni pločnik. Stari stožerni počasnik s georgijevskim krstom i dva mlada zastavnika sa skraćenim tečajevima bili su odredjeni za obučavanje vôda. Vojnici su bili odjeveni u kabanice, neki u čizmama, neki u austrijskim »štifletama«, a svi su imali šubare od umjetna janjećega krzna. Bila je otoplica, sipio je sitan kao prosijan kroz sito, prodirni petrogradski dažd i na pločniku je bilo sklisko kao na skliza-

lištu. Vojnici su stupali zamišljenih lica, oklizivali se i padali. Za sve nije bilo pušaka, a one dvije puške, što ih je imao vod, bile su pričvršćene u strijelne stalke i stajale su pod nadstrešjem. Na njima su se redom vježbali u gadjanju. Prolaznici su smetali vojnicima, a vojnici smetali prolaznicima. Neki su se prolaznici radovali tome, što su sve petrogradske ulice napunjene vojnicima, koji se vježbaju, i gledali su u tom snagu Rusije i jamstvo za njezinu pobjedu nad Njemačkom, dok su se drugi ljutili.

— Čemu samo toliko mnoštvo vojnika u Petrogradu? Na frontu ih valja poslati, i učiti ih tamo u polju, da bi se znali ukopati i graditi spojne jarke — a ovo učenje u pozdravljanju, pa lijevom, desnom, valja zaboraviti, — govorili su prolaznici.

Oba zastavnika, povukavši se k vratima visoke kuće, pušili su cigarete i razgovarali se prepustivši poučavanje počasniku. Čitavom bataljunu bio je na čelu stožerni časnik, poslan iz pukovnije na fronti, ali on nije dolazio na vježbe. On i sam nije pravo znao, da li je poslan na redovit odmor od napora i ratnih užasa ili je poslan, da zapovijeda pričuvnim bataljunom.

Drugu uru učili su pozdravljati s okretom sučelice. Vodnik Mihajlov odredjivao je, da ljudi njegova voda prolaze mimo njega. Tražio je, da stanu naspram njega i odzdravljao im u ime različitih zapovjednika.

— Odgovori, Rupcove, kako se kaže zbornome zapovjedniku... Zdravo, momče!

— Zdravlja želim vašoj preuzvišenosti!

— Ne-e... U odgovoru ne vidim pravoga izraza. Zborni zapovjednik voli, da na »nost« dodje pravi naglasak. Početak progutaj, ili izreci brzorječicom, a onda udari jasno na »nost«, na varšavski način. No još jedanput — zdravo, momče!

Zastavnici su se pogledali i mladji, Knop, koji je svršio četiri tečaja sveučilišta na juridičkom fa-

kultetu, pogleda na uru, što ju je nosio na ruci i reče starijemu Harčenku: — »Nije li vrijeme da se svrši? Dosta je baviti se glupostima«.

— Gotovo da se može svršiti, — odgovori Harčenko.

Harčenko je bio gimnazijalac, potpun mladić. S nategom je svršio sedam razreda gimnazije, a onda ušao u zastavnički tečaj, da ne mora u rat kao prost vojnik. Bio je dječjeg nestalnog karaktera. Ovdje u pukovniji zapovijedao je satnijom od dvjesta i pedeset ljudi, ali se neprestano nalazio pod bilo čijim utjecajem i bojao se kojekoga. Bojao se i upravo strepio pred mladjim od sebe zastavnikom Knopom zato, jer je ovaj bio studenat i jer je demonstrativno nosio universitetski znak; pobojavao se ozbiljnog i turobnog podčasnika Mihajlova s njegovim georgijevskim krstom; bojao se i smionoga pješaka Koržikova, koji nije priznavao nikakove discipline, ali se najviše bojao svoga bataljunskoga zapovjednika, mladog i lijepog stožernog satnika Saveljeva, koji je nosio prekrasno sašiven sukneni haljetak, nakićen znakovima: Vladimirom s mačevima. Saveljev je bio ranjen u pleće, pa je ovda-onda zalazio k satniji i bez prestanka svemu zamjeravao.

— Mihajlove! — povikne Harčenko, — svršite poučavanje.

Mihajlov sabere vod, odredi ljude, koji će nositi stalke i puške i pozove Koržikova, da zapjeva, pa da podju pjevajući kući.

Vojnici zapjevaše. Pjesma je bila nova. Zvučala je ishitrenim napjevom, kao himna, i u njoj nije bilo široke ruske duše, ni u riječima ni u napjevu. Plačljivo se govorilo o ostavljenoj porodici, opraštali se s domom, nisu išli da uništavaju neprijatelja i da ga pobjedjuju, nego da umiru. Korak na tu pjesmu izlazio je odmjeren, polagan i kratak. Od te se pjesme »duša kidala«, kako je rekao Mihajlov, no on je nije mogao promijeniti.

Pjevali su je svagdje. Izmislili su je i donijeli upravo ovi zastavnici, kojih Mihajlov nije volio, a ni poštivao. »Poslije takove pjesme moraš pobjeći«, reče on jednom Koržikovu — »zar je to vojnička pjesma? Ni cara, ni domovine u njoj nema. Noge se ne čuju. Pjesma mora pograbiti za dušu i baciti napred, a što je ovo: samo suze, i: Zbogom, zbogom!... Pjevaj radije pjesme ruske, žive, mladenačke, zlatne i lijepe, a ne njemačke!«

— Takovih pjesama, gospodine vodniče, ja ne znam. Pjevajte onda sami, — reče Koržikov, stajući u stav i gledajući prkosno Mihajlovu u oči.

»Pjevajte sami«, — tu je upravo i bila ona kvačica, jer Mihajlov i njegovi pomoćnici, stožerni vojnici, nisu bili pjevači, pa su malo znali lijepih riječi. Obratili se k zastavnicima, no ni oni se u taj posao nisu mnogo razumjeli.

— No, pričekajte, — idući za vodom turobno je mislio Mihajlov, — pričekajte, doskora ću vas na frontu!

No pri pomisli na frontu još je jače stegla turobnost njegovo srce. — A tko će ih naučiti tamo, mislio je tužno. Satnijskog zapovjednika kapetana Sebrjakova, ubilo je još na početku rata; starijega podredjenoga poručnika Sinjeokova, koji je bio duša od momka, — oborilo je u zavislanskom boju pet taneta, tek poslije petoga je pao, a inače je neprestano išao pred satnijom; mladjega podredjenoga, potporučnika Fonštajna ubili su odmah u prvom okršaju, čim je stigao iz učilišta. Pa i tko je od stare gospode časnika ostao, nikoga više nema u toj pukovniji. Sve je novo, mlado i tako neiskusno. Ne znadu s vojnikom postupati. Zar je ikad itko vidio, da bi vojnici, kao djevojke, puštali kosu u pramenove? A Koržikov tako nosi kosu. Zastavnik Knop dopustio mu je. A tko je taj Knop? Nijemac ili židov? Možda je doista židov, a da je »skubent«, toga i ne sakriva. Gospode, budi volja tvoja — sat i pô učili smo i već smo se razmočili stojeći pod vra-

tima. A tko da ih uputi? Narednika Sidora Petrovića ubiše, oba prekoredna podčasnika raznio je topovski metak, — nastavi teške misli Mihajlov, — zar je to sada gardijska pukovnija? Sramota! Vojnici su u krpama, ma upravo kao odrpani Austrijanci!... A mi smo pjevali: »Ruski car bogato živi, vojsku vodi u čizmama, vaši su ratnici podrapanci, bez obuće idući« ... Garda! — Mihajlov prezirno pljune, — ostalo je samo ime! Kakova je to garda, kad nema ni Sebrjakova, ni Sinjeokova, ni Fonštajna, ni Sidora Petrovića, nikoga od starih vojnika nema! Ovi da su garda!?

— Drži korak, psećji sine! — vikne Mihajlov u nemoćnoj jarosti i gurne posljednjega vojnika tako, da je čovjek posrnuo.

— Mihajlove, — dovikne mu s pločnika Knop glasom razrednoga nastojnika, — molit ću vas, da se ne tučete. Ostavite vaše policajske navike.

Mihajlov je one dvije godine, što je bio u pričuvi, služio u petrogradskoj policiji, pa su mu prijašnja gospoda časnici odobravali i govorili mu, da je dobro, što nije ostavio službu i što se nije raskalašio, a ovdje — gle odjednom!...

Iza povratka u vojarnu pošli su Harčenko i Knop u ured i pozvali Mihajlova na dogovor. Nijedan se od njih nije mogao naučiti, da govori Mihajlovu »ti«. Na Harčenka je nekako osobito djelovala odvažna podčasnikova pojava i krst, a Knop mu je govorio »vi«, donekle iz uvjerenja, da nikome ne valja govoriti »ti«, a donekle iz prezira prema Mihajlovu, kao bivšem policajcu. Taj hladni »vi« vrijedjao je Mihajlova.

— Mihajlove, — započne Harčenko, — meni se nikako ne svidja, kako vi vodite vježbe vani. Recite po duši, jeste li vi to vidjeli na bojištu?

Mihajlov je šutio, gledajući tupo u mlado bezbrko i bezbrado zastavnikovo lice i sileći se da vidi u njemu časnika i neposrednog starešinu, a ne gimnazijalca, koji pravi izgrede na ulici.

— Recite, Mihajlove, — umiješa se vrišteći visokim tonovima Knop, — recite samo: iskazivanje počasti u sučelnom stavu, a? Što je to? Ili pozdravljanje kao zbornog zapovjednika? To treba da već jednom predje u zaborav. To je Nikolajevština! Onda vaše manire u saobraćaju s vojnicima. Sad je, Mihajlove, vojnik obrazovan; u našem vodu imaju šestorica višu obrazovanost, a vi psujete.

— Pustite, Borise Matvejeviću, — reče Harčenko. — Recite mi, Mihajlove, što ste vi radili na bojištu.

— Strijeljali smo. Klali, tukli kundakom, ukopavali se.

— Dakle, što je potrebno vojniku, da bi znao vojevati? — upita Harčenko meko.

— Prije svega treba da vojnik shvati disciplinu, — reče Mihajlov mračno.

— No, dobro. Ali to nije glavno, nego što treba da radi vojnik proti neprijatelju?

— Zbog toga, što bez discipline postaje vojska kao horda, pa se bavi grabežem i bježi pred neprijateljem, — govorio je Mihajlov dalje.

— Sve je to dobro, ali ste vi rekli, da je potrebno ukopavati se, strijeljati, klati bodežom, — dobaci Knop, — pa to ih, eto, treba učiti.

— Upravo tako, — odgovori Mihajlov još mračnije.

— No dakle... Sami shvaćate. Treba onda i učiti to ukopavanje, strijeljanje, klanje, no, riječju, ratne vještine, a ne šahistiku, — svečano izreče Knop.

— Vaše blagorodje, — s molbom u glasu reče Mihajlov, obraćajući se prema Harčenku, — kako ću ih učiti ukopavanju na popločenom trgu i bez lopata, a kako strijeljanju ili klanju, kad imamo samo jednu pušku za čitav vod... Ja hoću, da bude disciplina, a oni ne dopuštaju ni da se vojnici oš̌išaju po propisu. Vaše blagorodje, što je to? Ta spremamo ih za rat.

Harčenko je bio zlovoljan i šutio je.

— Dobro, dobro, Mihajlove, — reče on, — ja ću o tome govoriti sa zapovjednikom bataljuna.

Već mu je bilo nemilo, što je zapodjeo taj razgovor, ali ga je na to potaknuo Knop.

— Čime zapovijedate da se sada zanimamo? — upita Mihajlov.

— Što stoji u propisima?

— Gimnastika na spravama i sokolska.

— Pa dakle: bavite se time!

— Ali, vaše blagorodje, spravâ nemamo gdje da postavim.

— Ah, tako, Mihajlove... — No onda...

— Možda biste dopustili, da držimo školu i da im utuvimo službovnik?

— Dobro... pristajem.

Na vrata bane mlad čovjek, krasan, obrijan, lijepo razdijeljene kose i s velikim pramenom, spuštenim na čelo, u vlastitom i lijepo sašivenom suknenom haljincu s naborima i u hlačama, sašivenima kod dobra krojača, pa drsko pogleda zastavnike.

— Koržikove, što želite? — upita Harčenko.

— Dopustite da se razgovorimo, — reče mlad čovjek.

— Dobro. Možete ići, Mihajlove. Izvolite, Koržikove!

XIV

Iza ubijstva pukovnika Karpova prebjegao je Koržikov k Austrijancima i neko je vrijeme služio kao uhoda, ali je kasnije zapreo veze s Burjanovim, znao sebi izraditi dopust, prešao u Švajcarsku, primio od Burjanova veliku svotu novaca i upute, a u jesen god. 1915., zajedno s Ljubovinim i Fjedorom Fjodorovićem, ponovo se prošuljao u Rusiju. U Petrogradu se Koržikov s najljepšom putnicom i najboljim preporučnim pismima pojavi na dan priziva u voznom uredu i udje u gardijsku pričuvnu pukovniju, dok su Ljubovin i Fjodor Fjodorović protekcijom ugledna člana Državne Dume i člana njihove stranke, stupili u »Zemski savez« i počeli uredjivati bolnice i skladišta na bojištu.

Sva trojica dobila su odredjene upute, da rade na rušenju vojske, makar to dovelo i do njemačke pobjede. Vojnike valja revoltirati i demoralizirati; oni treba da se boje polaska na bojište, pa zato valja uprijeti sve sile, da se vojnici razmaze u zaledju, u povijalištima i u bolnicama; treba ih kvariti u kinematografima i kazalištima.

— Upotrebite sve: novine, knjige, propovijedi, kazalište! — govorio im je Burjanov, otpravljajući ih. — Zavjetnom mišlju treba da je: — u ratu je jedini patnik i heroj vojnik; podignite vojnika u najvišu visinu, a râd časnički sasvim prešutite! O časnicima govorite samo ružno. Udesite tako, da jedinim junakom ispadne vojnik i narod, a časnik da ne znači ništa!

— A kako da to učinimo? — upita Burjanova Ljubovin, koji se čitavo vrijeme kolebao.

— Ne uznemirujte se, Viktore Mihajloviću; u Rusiji će se to izvesti lakše nego igdje. Pamtite, da je ruska inteligencija stado plašljivih ovana, pa će vam ona pomagati, da sama sebe ruši. Na pomoć intendaturi i vojno-zdravstvenom odjeljenju osnujte saveze gradova, zemstva, plemstva... kakve god hoćete. Smjestite onamo mladež, koja ne želi da umire, a u štampi i potajno u pukovnijama podignite graju o tome, da težina rata nejednako pada medju gospodu, radnike i seljake, pa pokazujte na tu mladež, koja se uklanja! — govorio je Burjanov.

— Jedno pamtite, drugovi, da sada moramo rušiti, ne cara i prestolje, jer će se oni sami srušiti, nego treba da oborimo svu inteligenciju i da dokažemo narodu, kako ta inteligencija vara i pljačka, pa da posijemo prema njoj mržnju i uvedemo vojničku diktaturu. Što ta vlada bude gluplja i gora, to bolje.

Kad sve bude gotovo, doći ćemo mi i osnovati svoju vladu. Onda će nastati pravi socijalizam: oborit ćemo kapitaliste i uništiti imperijalističko-buržujski poredak.

— A kada treba da počnemo? — upita Fjodor Fjodorović.

— Sad se već može. Rat je postao dosta težak. Uredite u zaledju nečuvenu razvratnost: Korupciju svima vidljivu. Nastojte uzdrmati vjeru i crkvu, svratite pažnju na svećenstvo, od vojnika učinite svijesne radnike, politiku i pripadnost političkoj stranci postavite kao kamen temeljac, a izvedite sve tako, da partizanstvo postane pravi lom, i razorit ćete golemo carstvo. Izvedite to makar kako: — pričama, pjesmama, kazalištem, — da postane sramota biti generalom, a čast vojnikom. Gradite na tom, da se javnost divi vojnicima i postepeno izgradjujte takova vojnika, koji ne će imati u sebi ništa vojničko. Čekajte zgodan čas. Čekajte, dok nastupi ratna umornost, a onda udarite sa svim silama, po čitavoj fronti, i objavite naše geslo: — »Dolje s ratom! Mir kolibama, rat dvorcima! Da živi proletarijat!« Od zločinaca napravite junake i povucite na svoju stranu zločinački elemenat!

— A ne će li to biti opasno? — upita Fjodor Fjodorović.

— Ne bojte se, druže; kad dodje vrijeme, mi ćemo i to sve uništiti. Prema caru stavite Državnu Dumu i javne radenike, a u isto doba posijte mržnju medju njima i unesite medju njih nepovjerenje, utuvite narodu, da su vojnici i radnici jedini čisti ljudi u Rusiji, a iz njihove sredine prikupite najrazvratnije lupeže... Drugovi, ja osjećam, da je nastao čas, da se preokrene čitav svijet i sazda nova vjera, a ta će biti: — b o l j š e v i z a m. Da, kršćanstvo je preživjelo svoj vijek. Mrtva, hladna ljubav treba da se sruši, a na njezino mjesto da se postavi surova, nepomirljiva mržnja. Da vidimo, tko će pobijediti. Čije će srce biti jače? Srce, u

kojem plamsa ljubav, ili srce, koje je presićeno otrovom mržnje? Kršćani vele, da oni u životu moraju imati tri putokaza: v j e r u, n a d u i l j u b a v, a ljubav je najglavnija. A ja vam kažem, da mi moramo sijati: bezvjerje, očaj i mržnju, a mržnju iznad svega. Da vidimo, hoće li Krist izdržati. Izložite crkve ruglu, pogazite nogama relikvije i ikone, rugajte se svim Kristovim zavjetima! Strašnim terorom, otimanjem imovine, zemlje, kućâ, stanovâ, pokućstva, pokretninâ i odijelâ, gladom, — natjerajte ljude u očaj, a onda sijte mržnju! Mržnju! Samo mržnju!

Kao i onda, prije podrug godine, crvene trake sunca na zapadu osvjetljivale su sijedu Burjanovu glavu i ponovo se pričini, da mu je sva glava krvlju zalivena. Različito su osjećala tri njegova učenika, koje je on nazivao svojim apostolima.

Ljubovinu se sve to činilo strašnim. Osjećao je, da je dospio u nekakove negve, iz kojih se ne može istrgnuti. Sablin mu se pričinjao svetim i čistim prema onome, što on treba da radi. No njega je okolina sputala i on se poput na smrt osudjena čovjeka spremao da točno i bez prigovora izvrši sve, što mu se zapovjedi.

Fjodor Fjodorović je osjećao, da Burjanov prelazi preko okvira programa stranke, koja je na svoju zastavu napisala: »Sloboda, Jednakost i Bratstvo«, te je njegove riječi primao kritički. Nije mu se opirao samo zato, jer je osjećao, da bi u taj svečan trenutak, kad se Burjanov zanosio i govorio kao s nekim nadahnućem, trebalo da mu se odgovori s još većim nadahnućem, a upravo toga nadahnuća nije on u taj čas u sebi osjećao i zato je šutio. Fjodor Fjodorović davno je već odbacio kršćanstvo i nije ga priznavao, jer mu se činilo sladunjavim i poradi toga, jer je ono po njegovu mišljenju tražilo neprotivljenje zlu. Fjodor Fjodorović je držao, da kršćanstvo podupire jake, a nije se mogao pomiriti ni s propovijedju mržnje.

*

Jedini je Koržikov slavio slavlje. To je bilo ono, što je njemu trebalo. Pošto je one mjesečne noći oborio hitcem Lukjanova, a iza toga ubio pukovnika Karpova, osjećao je u ubijanju čovjeka slatku radost. Bio je nekad — mislio je u sebi — Karpov, Pavao Nikolajević Karpov, koga su svi ljubili i poštivali i koji je držao mnoge ljude uz sebe, a sad ga, eto, nema i ne će ga više biti, a to sam j a izveo! Ja sam onaj »blijedi konj«, koji donosi smrt i razor. Ja sam Antikrist i bit ću to! Kad ne mogu biti Krist ili sluga njegov andjeo, bit ću sluga djavola. Pa da vidimo, tko je jači: djavo ili andjeo? I osim silna ponosa, kojim je nabujalo njegovo srce i koji su raspaljivale riječi Burjanova, učiteljev mu se nauk svidjao još i zato, jer mu je otvarao put do vesela života i strašna razvrata, što je toliko godilo njegovoj raspaljivoj i strastvenoj naravi.

Nastupivši službu u gardijskoj pričuvnoj pukovniji, Koržikov se posve odao mudrom i lukavom podzemnom poslu.

XV

Dolazim k vama, vaše blagorodje, — reče Koržikov drzovito, zaustavljajući se na vratima pisarne i stavljajući ruke za ledja. — Čitav vod, može se reći, ovlastio me, da se potužim na tlačitelja. Sami ste izvoljeli vidjeti, kako je danas ni za što izgrdio i udario Kotova. Utječemo se svi k vama, kao k obrazovanom čovjeku, jer nemamo snage da dalje trpimo.

— Obećajem vam, Koržikove, da toga više ne će biti, — reče Harčenko.

— Vaše blagorodje, čitav vod traži da Mihajlova kaznite.

— Razgovorit ću se o tom sa zapovjednikom bataljuna.

— Osim toga je, vaše blagorodje, čitav vod nezadovoljan s hranom. Kod objeda nije svima doteklo mesa. Vojnici mole dozvolu, da smiju odlaziti kući po opskrbu. Mnogi imadu ovdje porodicu, pa im to ne će biti teško.

— Razgovorit ću se sa zapovjednikom bataljuna, — mirno reče Harčenko.

Briga za opskrbljivanje satnije bila mu je teška. Nije mu polazilo za rukom da zadovolji ljude. Nije bilo iskusnih dobavljača, kuhača, pekara; s troškovnikom nije nikako mogao izaći na kraj. Činilo mu se težim od logaritmičkih tablica. Harčenko je sam osjećao, da mu u tom pogledu nije sve u redu, da satniju pljačkaju nepoznati ljudi: — dobavljač, kuhač, ili oni, koji dolaze u kuhinju, no nikad nije bilo dosta obroka, ščij je bio pjenast, a kaša zgrudana. Gospodarsvo je išlo po zlu, no kako da se tome pomogne, on nije znao. Sada je gledao Koržikova i mislio: zašto mu sve to javlja Koržikov? Tko je on? Vodnik? Odjelni zapovjednik? Ne. On govori po vlasti vojnika. Je li to u redu? Smije li se to dopustiti? S njegova stajališta, gimnazijalskog i sa stajališta Knopa, studenta jurista, to se moglo dopustiti; no što će reći stožerni satnik Saveljev? Koržikov je jedan od najmladjih vojnika, smion momak, koji po izjavi Mihajlova nikad ne spava u vojarni i koji je strašno bezobrazan. Zašto je baš on izabran? I da li je uopće izabran?

— Još, vaše blagorodje, drugovi izjavljuju, da bi im se dopustio polazak kinematografa i izostajanje u gradu do kasne noći.

— Toga ne mogu dopustiti, — reče Harčenko, jer je to zabranjeno propisima nutarnje službe.

— Pa i tako odlaze, — reče Koržikov, — a propisâ se nutarnje službe ne drži ni zapovjedništvo.

— Kako to?

— Zar je po propisima dopušteno, da ljudi kao svinje leže na podu? Naša je nastamba uredjena za sto i dvadeset kreveta, a nâs je u njoj smješteno dvjesta i pedeset. Na krevetima dnevnih

nadzornika i stražnika spavaju drugi ljudi. U noći je najgori pakao u vojarni. Ni disati se ne može.

Harčenko je znao, da je sve to istina. On je već nekoliko puta govorio o tome Saveljevu, no ovaj je samo bespomoćno odmahivao rukom. — Što ja mogu pomoći? govorio je; namijenjene su nam u svemu četiri tisuće, a poslali su nam dvanaest. Kamo da ih spremim? Ni kuhinjâ nema dosta. Pisao sam na sve strane, ali ni od kuda odgovora. Pošao sam do samoga ministra Polivanova, a on se samo smije. Tako, tako, veli.

— Stupajte, Koržikove, — reče Knop, — vjerujte, sve će biti učinjeno, što se može i što do nas stoji. Valja nam poći na zanimanje.

U satniji je usprkos hladna, februarskoga dana bilo zagušljivo. Odisalo je kiselim isparivanjem nošena rublja i obojaka. Od prokislih kabanica i čizama dizala se u vojarni magla. Bučile su stotine glasova, te nije izgledala kao vojnička vojarna, nego kao nastamba radničkih družina.

Kad su zastavnici ušli u nju, nitko nije zapovjedio »Pozor«. Tek kad su prolazili, uklanjali se vojnici u stranu i propuštali ih, a neki, no ni izdaleka svi, ustajali su pred njima. To nije iznenadjivalo ni Harčenka ni Knopa. Njima je vanjska disciplina bila nerazumljiva, ona, koju su stari časnici smatrali neophodno potrebnom. Vojnici su im odgovarali skromno, nisu bili osorni i to su oni smatrali sasvim dovoljnim. U vojarni se tu i tamo nalazilo stranih ljudi. Dva mlada mornara sjedila su na krevetu, a oko njih vojnici; do njih je bila razastrta karta vojničkih operacija i novine.

— Šta vi radite ovdje, gospodo? — zapita ih Harčenko.

— Došli smo k drugovima, — odgovori mornar.

— Došli su k meni, vaše blagorodje, — reče mladić dobrovoljac, Knopov znanac.

Harčenko ne reče ništa. Pogledao je vojnike. Bili su uzbudjenih i crvenih lica: očito su maločas

slušali nešto vrlo zanimljivo. Na njihovim licima nije bilo ni sjene one uvelosti, što se opažala na njima pred pola sata za vrijeme poučavanja.

Harčenko i Knop nastaviše svoje obilaženje. U kutu vojarne sjedila je medju vojnicima sestra milosrdnica, a s njom neki vremešni, prilično odjeveni gradjanin. Na pitanje, tko su ti ljudi, reče blijed vojnik, da je to milosrdnica, koja ga je spasila u bolnici, te ga došla pohoditi, a onaj muškarac da mu je otac. Harčenko je i opet šutio i nije znao, što bi radio. Ulica se uvlačila u vojarnu, a vojarna je izbijala na ulicu, pa ni Harčenko ni Knop nisu znali, kako da učine, da ne bude ni jednoga ni drugoga.

Kad je Harčenko s Knopom otišao u daleki kut vojarne, razvrne mornar brižljivo kartu i počne na njoj pokazivati vojnicima.

— Evo gledajte, drugovi, — govorio je, — naš položaj u novembru minule godine. Zauzevši Lavov i Senjavu, približavali smo se Krakovu. Pod Krakov dovučena je teška artiljerija i baš u to vrijeme dogadja se u našoj tvrdjavi Brest strašna eksplozija upravo onoga streljiva, koje je valjalo odvesti pod Krakov.

— Da nije, druže, izdajstvo? — zapita mlad vojnik i siv mrk njegov pogled upre se u pripovjedača.

— Da, druže, izdajstvo! — mirno odgovori mornar.

Vojnici, koji su stajali oko mornara, zinuše od čuda i nastade strašna, duboka šutnja.

— Potkupljeni su bili, drugovi, oni generali i časnici, koji su trebali naglo da odvezu streljivo pod Krakov.

— Dakle su gospoda počinila izdaju, — s uzdahom reče vojnik sivih očiju.

— I gle, mjesto da osvojimo Krakov, morali smo se povući. I tada je izbilo na javu, da nemamo ni topovskog ni pješačkog streljiva. Traže ga s naj-

većim požurivanjem, posebne vlakove slažu, a u to vrijeme po tom istom putu leti zapovijed, da se ne pušta ni jedan vlak, jer carica putuje u Mohilev u glavni stan.

— A zašto to? — upita vojnik malene tamne brade.

— Da pohodi muža; ta zaželjela ga se, — izreče svoju podvalu malen, drzovit vojnik.

Mornar na neko vrijeme prekine svoje pričanje, izmijeni poglede sa svojim suputnikom i reče tiho i bolno:

— Ne, drugovi, nego po zapovijedi svoga ljubavnika Rasputina, koji je tu odredbu primio od cara Vilima.

— Ah! — preleti uzdah gomilom.

— Dakle se i on prodao? — zapita sada vojnik modrih očiju.

— Prodao se i on, — reče mornar.

— Svi su se prodali, — zabruji u vojničkoj skupini. — Pa čemu onda, drugovi, da se prolijeva krv, ako gospoda upravo tom seljačkom krvlju trguju?

— Rat se, drugovi, neočekivano preokrenuo. Radnici i seljaci njemački ne će da ratuju, nego čekaju, da im ruski radnici i seljaci pruže ruku. Rat je potreban generalima i časnicima, koji se njime obogaćuju i na vašoj krvi grade karijeru popravljajući svoje blagostanje...

U drugom kutu dijelila je sestra milosrdnica vojnicima slakiše i govorila medenim glasom:

— Jedite, drugovi, za dušu vojnika, koji je juče umro na mojim rukama. Bio je tako mio vojnik, sažaljenja dostojan, pa mi je pričao jednu pravu strahotu. Bili su u sukobu. Taneta zviždu, a časnik mu zapovijeda: »Lezi ispred mene i zaklanjaj me od taneta!« I tako se sakrio iza vojnika. Naprosto užasno. A časnik je bio pijan, kao zemlja.

— Gdje samo dolaze do votke? — zlobno zapita crnobrki hrabri momak.

— Gdje? Gospoda sve mogu. Za njih nema zabrane, pa zato i jesu gospoda! — reče drugi koščati vojnik pjegava lica bez brkova i bez brade.

Koržikov je zadovoljno šetao kao kakav poglavar vojarnom, zabivši ruke u džepove. Sabirao je družbu za kinematograf i neimućnima nudjao novaca u zajam bez povratka.

Tek nasred vojarne čuo se odmjeren žagor: tamo je sjedio Mihajlov, a vojnici ponavljali za njim ono, što je on uprijevši sive oči u strop govorio s tupom upornošću:

— Prisega je kletva pred Bogom i pred svetim Njegovim Evandjeljem... služiti pošteno i nelicumjerno...

XVI

Pozor! Ustani! — odjekne glasna zapovijed podčasnika, koji je skočio na vrata u fićfirićkoj novoj kabanici, pritegnutoj bijelim lakiranim remenom, na kojem je visjela sjekirica. To je bio pomoćnik dnevnoga bataljunskoga nadzornika.

Svi ustanu. Vremešni gospodin, sestra milosrdnica i oba mornara iščeznu.

U vojarnu je brzim koracima unišao časnik oko dvadeset i sedam godina star, u čistoj vojničkoj kabanici, sašivenoj od tanka dobra sukna, pristala kroja, sa zimskom kapom na glavi bojadisana ruba. Bio je to stožerni satnik Saveljev, zapovjednik pričuvnog bataljuna.

On se nedavno oženio, te je na svoju udjelbu kao zapovjednik pričuvnog bataljuna gledao kao na odmor i dolazio u vojarnu u dvanaest sati, da dade potrebne upute i da sudi i presudjuje. Ostalo vrijeme provodio je zajedno sa svojom mladom ženom u vrtlogu petrogradskih zabava, u posjetama, na routima, objedima, odlazio u kazališta, na kavanske koncerte i kabarete, koji su upravo ulazili u modu.

Od čitave njegove pojave strujalo je nešto mladenačko, gardijska uspravnost i kićoštvo. U njegovoj nazočnosti sve se uspravljalo, glave se dizale u vis i svi su gledali »veselo i bodro«, kako je učio Mihajlov.

Satnijski dnevni nadzornik izrastao je kao iz zemlje i dojavio glasno i jasno, da se u satniji nije ništa osobito dogodilo.

— Zdravo, momci! — krikne veselo Saveljev.

Gromki odgovor zabruji u zagušljivom teškom zraku.

Stožerni satnik se pozdravi s Harčenkom i Knopom te s njima i s Mihajlovim podje po satniji.

— Zašto kabanice leže, a ne vise, a? — zapita on strogo Harčenka.

— Upravo ovaj čas stigli su sa vježbe, pa nisu još mogli da se raspreme, vaše visokoblagorodje, — s poštovanjem izrekne Mihajlov, koji je išao otraga.

Saveljev se ljubazno okrene k njemu i reče umiljato:

— A, zdravo, Mihajlove!

— Zdravlja želim vašem visokoblagorodju, — radosno odvrati Mihajlov.

— No kako živiš, brate? Rana se nije otvorila?

Mihajlov za Saveljeva i Saveljev za Mihajlova — bili su svoji. Pravi gardisti. Znanci, združeni zajedničkom službom još na Mokotovskom polju. Oni su shvaćali jedan drugoga sa pola riječi i Saveljevu je on bio miliji od Harčenka i Knopa, koji nisu shvaćali, što je to »noga«, »udaranje stopalom«, što znači »posaditi na mušicu« i koji nisu priznavali, da sve to ima veliko naučno značenje, što vodi k pobjedi. Mihajlov je sve to shvaćao i Saveljev je često mislio, da bi za stvar bilo bolje, kad bi Mihajlov bio časnik i zapovjednik satnije, a ne ovi mladi zastavnici, koji ne znadu za tradiciju časti.

— A što je ovo? — zaustavljajući se ispred Koržikova zapita Saveljev strogo. — Pitam vas, zastavniče Harčenko, je li to vojnik ili djevojka?

Kakova je to odora? Kakva je to griva? To je nekakova ulična djevojka.

— Vaše visokoblagorodje, molim da me ne vrijedjate, — mirno i glasno reče Koržikov.

— Što? Šutite! Kako smiješ?... Ošišajte ga!

— Molim, da ne vičete na mene i da me ne vrijedjate, — ponovo reče Koržikov, ali je stožerni satnik pošao već dalje.

— Ja sam mu to dopustio, — reče zastavnik Knop, — mislio sam, da je svejedno, a njemu se to mili.

— Slobodoumlje i gadarija! — ulazeći u kancelariju reče Saveljev. — Kako se samo može to dopustiti? I gubica mu je prkosna. Mihajlove, pripazi na toga gada!

— Vaše visokoblagorodje, ne može se s njima. Svaki dan dolazi u vojarnu uznemirivanje, milosrdne sestre, a tko su one, sam Bog neka zna! Red se ne može uzdržati. Čim večer, a oni u čitavim skupinama odlaze i ne možeš ih zadržati. Govoriš im, ali za odgovor čuješ tek grubijanštine; nazivlju me policajcem. Vaše visokoblagorodje, što je to? Premalo je, ako toga Koržikova stavimo pod sud; vidite, kakav je. Malo je reći za njega »gad«.

— Zastavniče Harčenko, svrstajte satniju! — reče Saveljev.

Za pet časaka, kad se po utišanoj buci u satnijskoj nastambi i po mnogokratno ponovljenoj zapovijedi »ravnaj se i pozor« Saveljev uvjerio, da je satnija gotova — izadje u vojarnu.

U uskom prolazu medju krevetima i prozorima stajalo je u dvije vrste dvjesta i pedeset ljudi. Po uzrastu i po zdravom ustroju bila je to garda. Iznad srednjega uzrasta kršni stožerni satnik Saveljev bio je za glavu niži od desnokrilnoga voda. Bilo mu je i strašno i prijatno prolaziti ispred tih visokih ljudi. Ali nedostatak ukočenosti, bezbrižno odjeveni i nepritegnuti haljinci, nestegnuti pojasi, različito ostrižene kose — sve je govorilo Saveljevu, da to još

ni iz daleka nisu vojnici i da su gotovo dva mjeseca obučavanja prošla bez ploda. Kad je prolazio, nisu ga svi pratili očima. Kad se zaustavio ispred sredine satnije i počeo govoriti, nisu svi okrenuli glavu prema njemu i slušali su ga nipošto po vojnički. To ga je ujelo za srce i stožerni satnik Saveljev osjeti svoju nemoć, da što izvede ili da što promijeni sam medju tim mnoštvom ljudi. U njegovu bataljunu bilo ih je dvanaest tisuća i svi su bili takvi, kakvi su u Harčenkovoj satniji!

— Ne smijete se, braćo, ponašati, kako se ponašate, — reče on. — Ne može se! Tamo se vodi ljuti rat. Neprijatelj nas nadvladava. Na fronti nestrpljivo čekaju pojačanja. Kakvi ćete vi doći! Kakovi to ljudi dolaze k vama? Možda su njemački agenti, uhode, koji vas odvraćaju. Vi treba da se spremate na sveto ispunjavanje svoje dužnosti.

Dugo je govorio sve ono, što je govorio i kod drugih satnija. Ni sam nije vjerovao u ono, što je govorio, jer je znao, da se ljudi ne mogu govorom i uvjeravanjem preokrenuti. Tek kad bi se izveli odavde i postavili negdje na dvadeset vrsta iza bojne grupe, oboružali i po selima i po zemljanicama provela prava bojna obuka — tek to bi značilo nešto! Da pokuša to provesti?

Ali onda će nestati mogućnosti da on po redu ostavlja bojište na četiri mjeseca i da živi u Petrogradu u toplom stanu uz mladu, zaljubljenu ženu, da polazi kazališta, gdje zaboravlja, da je iz njegove pukovnije palo već osamdeset i dva posto časnika ili je tako ranjeno, da se više nikad ne će vratiti četi, pa da i njega samoga po svoj prilici čeka ista sudbina. To je stvar višega zapovjedništva. Ono ozgo lakše vidi. I ako ono nalazi, da se u Petrogradu može držati dvjesta tisuća mladih vojnika usred razvrata i obučavati ih na uličnim pločnicima bez pušaka, bez lopata, bez ručnih granata i ostaloga — to je onda stvar višega zapovjedništva,

a moja je dužnost, da izvršujem ono, što po svojim silama mogu izvršiti.

Svršivši svoj govor, odredio je Saveljev »o d m o r«, ali se po žamoru uvjerio, da vojnici Harčenkove satnije ne znaju stajati u odmoru i zato odmah zapovjedi »p o z o r«. Morao je izabrati jednake počasne stražare za dobrotvorno veče kod grofice Paltove i odabrati najbolje pjevače i umjetnike za to veče.

Svršivši to i zapisavši imena izabranih i naloživši im, da dodju odmah u nastambu prve satnije, ostavi stožerni satnik Saveljev satniju.

Tek što je izišao, satnija se, ne dočekavši zapovijedi »razlaz«, razišla po krevetima i zažagorila.

Netko resko zazviždi, a drugi reče zlobno: — »Gle ti njega, mater mu! Na sud! Izvrsno! Vojnika oni odmah na sud, a što generali i časnici kradu streljivo — to se smije, jelda?«

Harčenku i Knopu bilo je neprijatno ostati u satniji, pa podju svaki svojoj kući.

— Ja mislim, — govorio je, silazeći po širokim kamenim stubama vojarne, Knop, — da on nema sasvim pravo. Ljudima treba dati slobodu. Više slobode. Ta mnogi se od njih ne će nikad povratiti kući, pa neka se onda malo zabave. I na Koržikova je potpuno nepravedno vikao. Komu smeta onaj pramen vlasi? A ispalo je glupo. Ja znam pouzdano, da se Koržikov ne će ošišati, a ne bih se ni ja na njegovu mjestu ošišao, ni pod kojim se uvjetima ne bih ošišao. Samo se kompromitira... I za nas će biti bolje, da se ne miješamo u tu stvar.

— Hoćete li poći na večeru grofici Paltovoj? — zapita Harčenko, da promijeni razgovor.

— Kako ne bih, — odgovori Knop. — Pa i ja ondje sudjelujem. Ja sam pripovjedač. A vi?

— Valja poći. Zapovjednikova žena. Da, vele, da će i grof Paltov stići. Pa ja nisam još ni vidio svoga zapovjednika, — odgovori Harčenko.

XVII

Grofica Natalija Borisovna davno je i na široko zamislila kabaretsko veče sa sudjelovanjem najboljih petrogradskih glumica i glumaca u korist porodica palih ratnika one gardijske pukovnije, kojom je zapovijedao grof Paltov. Ona se pobrinula da toga dana sakupi što više časnika muževe pukovnije i ishodila im dopuste, iskoristivši priliku, što je pukovnija bila u pričuvi. Iz pričuvnoga bataljuna uzeti su lijepi visoki ljudi, koji su bili odjeveni u svečanu odoru mirnoga vremena, u čakove i odore s našivcima, i postavljeni u špalir s obiju strana mramornih stuba u grofičinoj palači. U isto takovoj, staroj odori, sjajnoj i blještavoj, bio je i potpun zbor pukovnijskih glazbara, koji su bili naročito poslani u pričuvni bataljun. Veseleći se u korist palih vojnika, činili su sve moguće, da zaborave na rat i da se sjete starih, mirnih vremena, lijepih parada, divne vojničke uspravnosti, bodrih pjesama i bravurne glazbe.

Očekivali su neku osobu visokoga položaja, očekivao se hrabri zapovjednik konjaničke divizije, mladi general svite Sablin; imao je doći general Pestrecov i njegov stožerni glavar, general Samojlov; nadali su se, da će vidjeti mnoge ugledne ličnosti: generala Polivanova i člana sve četiri Državne Dume — Obljenisimova.

Plesati je imala Preobraženska, svirati rumunjski kvartet Gulesko, Knop je imao pripovijedati i pjevati uz gitaru, a sama domaćica, grofica Paltova, istupala je s nekoliko modernih romansa i pjesmica laka sadržaja; obećala je svoj dolazak iz Moskve i Iza Kremer.

Bez obzira na novu skupoću, bila je zasnovana raskošna užina, s osobitom protekcijom nabavljen šampanjac i druga inozemna vina.

Natalija Borisovna, kneginja Rjepnina, grofica Valerska i stari Macnev, koji je postao predsjednikom odjela »Zemgora«, spremali su preko mjesec dana to elegantno kabaretsko veče, o kojem se imalo govoriti po čitavom Petrogradu.

Kad bi se sračunalo sve ono, što je plaćeno umjetniku za prekrasne objave, koje su prikazivale vojnike u paradnoj odori, za uredjenje intimne pozornice, za večeru, za vina i zakuske, za plaću pozvanim umjetnicima i umjetnicama, onda bi se s tim novcem kud i kamo bolje mogle opskrbiti porodice palih, nego onim prihodom, što se očekivao od malobrojnih gledalaca, pozvanih strogo po pozivnicama. Ali grofica je Paltova znala, da joj bez vabljenja jelom, pićem i veseljem, nitko ne će dati novaca, jer ju je takav običaj i večer sama po sebi više zanimala, nego pomoć nesretnim vojničkim porodicama.

Početak je bio odredjen za osam ura, no gosti su se počeli sakupljati tek oko devete. Grof i grofica Paltovi i skupina pukovnijskih časnika dočekivali su goste na najvišem zakretu stuba. Grofica Natalija Borisovna imala je na sebi skupocjenu dekoltiranu večernju toaletu, bila je počešljana kod najboljega vlasuljara, te je izgledala prekrasna, blješteći bjelinom pleća i širinom prekrasnih grudi. Časnici su bili u pomodnim frenshima dugačkih skutova, blještavih naramenica; bili su okićeni različitim znakovima i odličjima. Mnogi od njih bili su ranjeni, pa su nosili ruke na crnim prevezima; dva su bila bez noge, na štulama, jednom mladom veoma lijepom poručniku bilo je izbito oko i povezano crnim povezom. Svaki od tih starih kadrovskih časnika mogao je ispripovijedati divnu priču svoga junaštva i mogao bi zaprepastiti slušaoce opisom ratnih grozota. Ali zato se nije nitko zanimao, toga su se klonili i htjeli su da to što prije zaborave.

Tek što se za prve koračnice pokazao visok, pogrbljen lik generala s bojnim naramenicama i sabljom na remenu u boji odore, kad je pukovnijski

poručnik glazbarima dao znak i orkestar udari pukovnijsku koračnicu.

— Sretan sam, što vas mogu vidjeti u dobru zdravlju, — reče crnobradi general škriputljivim glasom ljubeći Paltovoj ruku. — Postajete od dana do dana ljepšom. Tako je lijepo odmoriti se kod vas od ratnih uzbudjenja.

Za njim je ušao u dvoranu Sablin, pridržavajući georgijevsko oružje i blješteći georgijevskim krstom na čistom ogrtaču staroga kroja s naramenicama carske svite. Izgledao je, s kratko ošišanom prosjedom kosom i zagasitim zagorjelim mršavim licem, mlad.

On se pokloni grofici i crnobradom generalu.

— A, Sabline, reče ovaj, pružajući mu laskavo široku ruku, — kako divnu stvar izvodi grofica! Koliko će suzâ utrti bijednim sirotama ovom raskošnom večeri! Kako smo se mi za ovo podrug godine odvikli od sjaja. Paradna odora naših slavnih N-aca izgleda kao anakronizam.

Generali i časnici, koji su bili u dvorani, ustanu i poklone se generalu pri njegovu ulasku. Dame su ga, jedne sjedeći, druge stojeći, radoznalo promatrale svojim lorgnetima.

— Kako je ostario! — reče lijepa sestra milosrdnica u elegantnoj suknji zaštitne boje i peči, obrativši se generalu Samojlovu, koji je stajao do nje.

— Nije baš lako boriti se na dvije fronte, Ljubo Matvejevna.

— Vi dakle držite, da se on bori? — gledajući Samojlova koketno ispod oka, reče sestra.

— Svakako, — odgovori Samojlov.

— A ja držim, da on već davno plovi strujom.

— Otkada?

— Od onda, otkad je uvjeren, da je oborio Svinjina, a Svinjin mu je pretrčao preko puta i s pomoću caričinom oborio njega samoga.

— No sada je postigao svoju karijeru.

— Kasno, Nikolaju Zaharoviću. Postigao je, da se osvećuje, a ja poznajem njegovu tatarsku narav: ljuto će se on osvetiti. To je jedan od glavnih pokretača nedaleke revolucije.

— Ššš, Ljubo Matvejevna! U salonu grofice Paltove i u nazočnosti gotovo samoga dvora i okrunjenih glava, takve strašne riječi!

— Govorim samo ono, što govore svi. Ovaj rat, Nikolaju Zaharoviću, to je pir u vrijeme kuge. To je pir Nabukodonozorov. Meni se sve čini, da će se odmaknuti zastor na pozornici i mjesto mile grofice Paltove kod glasovira ugledat ću nečiju strašnu ruku, koja će napisati: »Mene, tekel, fares«.

— I vi se ne bojite?

— I te kako. Pogledajte i sami, Nikolaju Zaharoviću; ovo naokolo nisu ljudi, nisu Rusi, koji žive u prestolnici u vrijeme najvećega rata: to su današnje stranke. S nama i protiv nas. Svaki ima svoju platformu i ta mu je platforma sve.

— No, a na kakvoj ste vi, Ljubo Matvejevna? — sa smiješkom upita Samojlov.

— Ja? Moja je platforma: živi i daj drugima da žive! Od onda, otkako me je muž ostavio, morala sam nešto da počnem. Ogledala sam se, da potražim druga i da izradim rastavu — to uvijek uspijeva. Pošla sam drugim putem i gledajte, kako me svi poštuju.

— Prvi sam medju njima ja. Mogu li računati na vašu sklonost?

— Ako budete dobri i ako ne budete raskolačivali oči, što ne mogu da podnosim. U mene — les affaires sont les affaires!

XVIII

Tamnosiva baršunasta zavjesa, ukrašena ozdo zlatnim meandrom i resama i obješena na povelikim obručcima, razmaknu se polagano u dvije polovice, ali mjesto tajanstvene ruke, koju je očekivala Ljuba Matvejevna, pojavi se na pozornici zastavnik Knop. Odjeven u ukusan frensh dugačkih skutova, u široke hlače zaštitne boje i čizme sa suknenim saricama, prilizan i stegnut, nije nalikovao na časnika. Bio je to glumac, koji se bez prava shvaćanja obukao u časničku odoru. Ali što je bilo glavno, tu se, na pozornici, pri svijetlu lampe, jasno vidjelo, da to nesamo nije časnik, nego upravo drzovit i prkosan židov.

Kako je on mogao dospjeti u pukovniju? Kako je mogao postati časnikom? Kako je mogao doći u »našu« pukovniju? — mislili su, gledajući ga, grof Paltov i drugi stožerni pukovnijski časnici.

Dvorana se stiša.

S gitarom u ruci hodao je Knop bezbrižno ispred rampe i čekao, dok nastane potpuna tišina, a onda zajedno s ćurlikom gitare i udaranjem nokata o dasku gitare, što je naličilo na dalek bubnjarski boj, izbaci kratko:

— Vojnici idu!...

Lijepo i duhovito ocrtao je osjećanja dječaka, djevojčice, žene i starca, što stoje kraj prozora i gledaju, kako prolazi pukovnija. Vješto postavljen i prigušen gramofon čas je igrao pukovnijsku koračnicu, kako se sve više udaljuje, a čas je sipao zveket bubnjeva.

— Vojnici idu! Vojnici, vojnici, vojnici idu, uz pjesmu i svirku...

Iluzija je bila tako jaka, da su mnogi okretali glave prema prozorima, zastrtima teškim zavjesama.

Tek što je svršio i tek što je odjeknuo pljesak i poklici »Bravo!« kad ustane Sablin i podje u malenu gostinsku sobu, koja je bila iza dvorane. Bilo

mu je teško sve to gledati. Pred tri dana, pošto je odbio opješačenim odredima svoje divizije strašan juriš njemačkoga pješaštva, popraćen bubnjarskom vatrom i pošto je predao položaj pješaštvu, koje mu je prispjelo na izmjenu, otišao je u pričuvu trideset vrsta u zaledje. Pred njegovim je očima stajala još posljednja slika, koju je gledao. Promatrao je diviziju, kako je prelazila preko rijeke. Rijeka je bila napola zamrzla, no zamrzavajući se razlila se, pa se nezgrapan most, što su ga još u septembru izgradili kozaci, našao nasred rijeke. Do njega su konji dolazili do trbuha po vodi, a s njega opet silazili u vodu. Dno je bilo glibovito, blatno, pa pukovnije, koje su prelazile, razgazile su ga, razmijesile i uduble. Nebo je bilo tmurno: duhao je hladan vjetar sipljući inje. Švadrona za švadronom dolazila je k mostu. Surova, mršava vojnička lica mrko su i ozbiljno gledala u vodu. Dan prije utopio se tu jedan orenburški kozak i na samoj obali dizao se u obliku žutog glinenog humka svjež grob. Nad njim je stajao krst bez natpisa. Pridržavani za žvale smedji konji dragunske pukovnije, strašno omršavljeli, dugačke grive, kojom je vjetar vitlao, tapkali su i nerado gazili u tamnu vodu ledene rijeke. Rijekom su plovile, vrteći se, smedje sante leda. Konji su odjednom propadali do trbuha, ili bi gazili po plitkome, klokoćući po vodi i prskajući kopitima. Koplja su se njihala s jedne strane na drugu, a redovi se raspadali. Mrk, na prekrasnoj punokrvnoj kobili, sjedio je zapovjednik pukovnije. Švadronski zapovjednik bacio se prvi u vodu, a za njim su pošli njegovi ljudi. Jednu vrstu daleko, iza širokog riječnog razliva, svrstavale se švadrone u dugačke i uske zmije i povlačile se u šumu. Sablin je stajao čitav dan na prelazu. Topništvo je zadržavalo. Tek u noći, za mjesečine, pregazio je i on i otkasao šumskom cestom, posutom tankim slojem snijega, i pošao, prestižući posljednje satnije kozačke pukovnije, na svoje noćište u siromašnu ku-

ćicu mjesnoga svećenika sela Ozera. Kao posljednji utisak ostao mu je u pameti mlad zastavnik, koji je vršio pukovnijsku dnevnu službu i koji ga je pratio duž pukovnije uskim šumskim putem i glasno vikao kozacima: — »Uzde nadesno!« Sablinu se činilo lijepo lice mlada časnika poznatim po vatrenim očima, koje su sjale nekom uzbudjenošću i nekom osobitom srećom.

— Kako se zovete? — zapita ga Sablin.

— Zastavnik Karpov, — veselo odvrati časnik.

— Bili ste ranjeni pod Željeznicom?

— Da, vaša preuzvišenosti.

— Jeste li se već izliječili?

— Potpuno, vaša preuzvišenosti.

Prestizavali su namrgodjene kozake. Svi su bili zlovoljni, ozbiljni, gladni i umorni, a samo je taj mladi časnik bio sretan i veseo. Sablin ga pažljivo promotri i shvati po njegovim očima, da su u njemu usadjene — »one tri«: — Vjera, Nada i Ljubav — no ljubav ponajviše.

Iza toga je Sablin dugo jahao cestom sa starijim pobočnikom, s trubačima i služacima, a napokon su iznikle u srebrenom sumraku mjesečne noći husarske švadrone na sivim konjima, koji su se pušili od pare. I opet se vikalo: »Uzde nadesno!« i opet se vidjela mrka, ozbiljna, gladna lica.

Išli su vojnici...

Sutradan, prenoćivši na slami na podu u svećenikovoj jedaćoj sobi, odveze se Sablin automobilom na željezničku stanicu i nakon trideset i šest sati stiže u Petrograd. Njegova kći i grofica Paltova umolile su ga, da podje na soareju. I gle... »vojnici idu«...

Sablin se i odviše živo sjećao, što znači: »vojnici idu«. On ih je dobro vidio i u ovom trenutku.

XIX

Aleksandre Nikolajeviću, — pozdravi ga Pestrecov, koji je sjedio u kutu s Obljenisimovim i veoma živahnom gradjanskom osobom u crnoj, čvrsto zakopčanoj bluzi vojničkoga kroja, sa zlatnim naočarima i sijedom neobrijanom bradom, koja je stršila poput štetine. — Naš hrabri Rumjanceve! O tvojoj diviziji pripovijedaju čudesa. Vi niste poznati? — obrati se on gradjaninu.

— Aleksandar Ivanović Pučkov, naš mag i čarobnjak. Da, dragi Aleksandre Nikolajeviću, čega nismo mogli izvesti mi: ljudi vojničke erudicije, to sada izvode evo oni, komersanti, ljudi praktičkoga života, koji znadu, što je društvenost. Pa ako je Aleksije Andrejević Polivanov naš knez Požarski, onda je ovo Minin. Vojska je spašena! U proljeće bit ćete zatrpani streljivom. Aeroplanâ bit će, koliko zaželite. Sve rade saveznici.

— Nesamo saveznici, Jakove Petroviću, jer ćemo i mi našu industriju proširiti. Sad smo proglasili devizu: »Sve za rat!« — tihim lukavim glasom reče Pučkov.

— Pomozi, Bože! — reče Sablin.

— No, kako je kod tebe na fronti? — zapita Obljenisimov, — ti, Saša, možeš govoriti sasvim otvoreno; svi smo mi naši, pouzdani ljudi.

— Na fronti vlada takav duh, da bih ja o njemu i onda sa zadovoljstvom pripovijedao, kad bi ovdje bili i neprijatelji. Dajte nam onu tehniku, koju imadu Nijemci i zapovjedite nam da krenemo na Berlin, — izgovori Sablin vatreno.

— To je lijepo rečeno, — primijeti Pestrecov.

— A ne pregoniš li ti, Saša? — umetne Obljenisimov.

— Ne, čemu da pregonim? Naš je vojnik bio, jest, a vjerujem, da će biti i u budućnosti prvi vojnik na svijetu. Časnici su svi uzneseni. Kod nas takovih židovčića, kakav je maločas nastupio, i nema.

— Pa kakav je on židov! — suspregnuto reče Pestrecov.

— Pa zašto židov ne može biti časnikom? — zapita Pučkov.

— Zašto židov ne može biti časnikom, na to vam ja možda i ne ću umjeti da odgovorim, ali znam jedno, da ni jedan časnik, koji nije židov, ne može počiniti takovu neukusnost kao on... Prenemagati se na pozornici, kao najzadnja djevojčura u času, kad njegovi drugovi sjede u rovovima! Pogledajte mu odijelo. Pa to i nije uniforma nego neki kostim.

— Nepopravljiv čovjek! — reče Obljenisimov. — Kako si ti zaostao, Saša! Kao da i ne vidiš, da se ovdje sprema nešto sasvim novo, a to novo mora izvesti vojska. Svi su pogledi upereni u nju.

— Ti si rekao, ujače, da su ovdje svi naši. A nigdje nema nikoga, svi se oduševljavaju, ako se ne varam, plesanjem Preobraženske; reci mi dakle otvoreno — sprema li se revolucija?

— A zar revolucija nije potrebna? — zapita Pestrecov. — Zar nismo došli nesamo mi bolji ljudi, nego i prost narod do kobne spoznaje, da je ona neizbježiva i neophodno potrebna?

— Prema tome onda ja ne spadam medju bolje ljude, — reče Sablin, — jer držim, dok traje rat, da je revolucija nemogućna... Pa i kasnije... Čemu?

— A što da se radi? — zapita tiho Pučkov.

— Svim silama podupirati prijesto! Ja sam to rekao pred podrug godine ujaku Igoru Ivanoviću, pa ponavljam i sada. Nazovite me nazadnjakom, ali ja držim, da rušiti prijesto u vrijeme strašnoga rata, znači potpuno bezumlje!...

Sablin nije dovršio. Nastade teška šutnja. Iz susjedne sobe prodirali su kroz pritvorena vrata ulomci glazbe i čulo se lako lupanje nožica. Plesalo se.

— Prestolje se samo ruši, a mi ga ne možemo poduprijeti, — reče nekim mirnim glasom Pučkov, ali Sablin opazi, da je bio uzbudjen. — Mi smo sve učinili. Kakav je entuzijazam vladao u početku, kako smo vjerovali u cara, kako smo išli za njim i za njega, pa do čega je došlo?! Rasputin je postao drzovit kao nikada. Njegov utjecaj i utjecaj Aleksandre Fjodorovne postao je nemoguć, pa ide upravo na štetu Rusije. Vi poznajete admirala Baltova? On je počinio čudesa u Sevastopolju. Caru šalju brzojavku, mole, da ga postavi na visoko mjesto, na kojemu bi mogao sve preraditi. Car pristaje. Zapovijed je potpisana. No carica kreće u Mogilev i za dva sata potpisuje se nova zapovijed, da Baltov ima ostaviti Sevastopolj, pa mu se daje u zaledju neka sinekura.

— Na zadovoljstvo Nijemcima i po nalogu iz Berlina! — umetne Pestrecov.

— Protiv cara su i sami veliki knezovi. Kušali su ga nagovoriti, pisali mu i pismo. Ali su pali u nemilost. Car je otvoreno rekao, da lakše podnosi Rasputina, nego caričinu histeričnost, — reče Obljenisimov.

— S uprave valja maknuti i njega i nju, ali se ne smije dirati u princip monarkije, — reče Sablin.

— Dragi moj, taj je princip već davno pokoleban. U pukovnijama se otvoreno govori o vezama carice s Rasputinom, pa je poštivanja prema caru nestalo, — reče Obljenisimov.

— U kojim pukovnijama? Pukovnije one divizije, koja je meni povjerena previšnjom odlukom, umiru za cara, makar kakav on bio, — reče Sablin.

— Izvrsno! Ali je petrogradska posada drugoga raspoloženja. Revolucionarna gesla počinju prodirati medju vojničke mase, pa ovdje na mirozovu ne ćete više čuti carske himne. U satnijama, ako otvoreno još i ne pjevaju, ali znaju pjevati radničku marseljezu, — reče Pučkov. — S tim treba, htjeli ne htjeli, računati.

— To je posljedica vojničke obuke po pločnicima gradskim. Danas ujutro, vozeći se s kolodvora u svoj stan, vidio sam tu rugobu. Gomilu, a ne vojnički odred na ulici, s puškom u stalku, a kraj svega neke mračne ličnosti s novinama i proklamacijama. To je očito pripravljanje republikanske vojske.

Nitko ne odgovori ništa.

— Obučavati valja u polju, — reče Sablin. — Pošaljite ih k nama u pričuvu. Mi ćemo ih izvježbati, ne mazeći ih. Ja opažam djelo zaledja i na ovoj današnjoj svečanosti.

— Ti osudjuješ dražesnu Nataliju Borisovnu? — reče Pestrecov.

— Čemu je trebalo postaviti one ružno ukočene bolvane, odjevene u čakove i odore s dugačkim skutovima? Da vide ovu raskoš, ovaj razvrat višega sloja, taj sjaj, vino i jestvine, a iza toga da im ostane sjećanje na to i da ponesu uporedjenja u hladne i vlažne rovove.

— Kao da oni to ne znaju, — reče Obljenisimov.

— Trebalo bi, da znadu nešto drugo, — reče Sablin. — Treba same sebe preporoditi. Ako ima sve da bude za rat, onda dolje s tom raskoši, s tim kazalištima, balovima, vinom, koncertima, pa svi na posao za frontu!

— Nepopravljiv čovjek! — umetne Obljenisimov.

— Fronta i zaledje! — reče milostivo Pučkov. — To dvoje ne ćeš nikada pomiriti.

U gostinsku sobu udje grofica Paltova.

— Gospodo, — reče ona, — baš ste svi ljubezni! Za čas ću ja nastupiti, a vi ste se nekamo sakrili i ne ćete ni da znate za mene.

— Došli smo samo da ispušimo cigaretu, grofice, — reče teški Obljenisimov, dižući se s naslonjača.

— Imat ćete kad i da pušite. Poznajem ja vaše pušenje. Zaželjeli ste se ćeretanja, nepopravljivi brbljavče. Aleksandre Nikolajeviću, vašu ruku! Zapjevat ću dražesnu stvarcu od Gounoda — »Barkarolu«. Slušajte pripjev. Upravo kao da valovi ljuljaju čamac:

I ona zapjeva Sablinu u pô glasa:

Dites, la jeune et belle,
Où voulez-vous aller?
La voile ouvre son aile,
La brise va souffler... eer... eer, eer...

— Jeste li čuli? Prekrasna stvar!

XX

Bura povladjivanja pozdravi groficu Paltovu tek što se pokazala u dvorani sa Sablinim ispod ruke. Povladjivali su domaćici, povladjivali i Sablinu, njegovom georgijevskom krstu i onoj slavi, koja se širila s njegovim imenom.

Neko gradjansko lice u dugačkom, crnom salonskom kaputu, s mršavim starim licem, na kojemu nije rasla brada, izadje izmedju naslonjača i zaustavivši Sablina, pruži mu snop novčanicâ od sto rubalja.

— Vaša preuzvišenosti, — reče, — evo deset tisuća, pa ih razdijeli svojim orlovima. Pravica!

Sablin nije znao, što bi. Izbavila ga grofica Paltova.

— To je naš stalni dobavljač, Lapin, veliki domoljub i dobrotvor. Vi samo recite meni, što da se nabavi za vaše vojnike, pa ću im s vama poslati.

— Baš vam hvala, Natalijo Borisovna. Tako će biti najbolje.

Ovacije Sablinu i grofici Paltovoj dugo se nisu stišavale. Sablinove oči bile su pune suza, videći uperene u sebe ženske i djevojačke oči i one ma-

lene ruke, koje su mu pljeskale. On je medju njima razabrao milo lice svoje Tanje, krasno puno zanosa, pa su mu po licu, i protiv njegove volje, potekle suze...

To je došlo tako neočekivano!

Grofica Paltova razumjede njegovu zabunu i ostavivši ga, podje na pozornicu. Pratilac na klaviru zasvira motiv ritournella. Svi počnu sjedati i u dvorani nastade tišina.

Kad je grofica Paltova svršila pjevanje i kad je sva dvorana počela udarati u dlanove, a ona smetena svojim uspjehom, sišla s pozornice i umiješavši se u hrpu gledalaca stala razgovarati s groficom Valerskom, Sablin iskoristi sveopće gibanje — bio je odmor i gosti su izlazili u čajni buffet — te podje prema izlazu. Nije mogao duže ostati. Živci mu nisu podnosili. Odluči da se prošeće i da se vrati potkraj večere po Tanju.

— No, glasa nema nikakova, dok joj predavanje ipak nekako polazi za rukom, — govorio je plješčući još uvijek, suhonjavi gradjanin svome susjedu, ugojenom gospodinu u fraku i velikom bijelom prsluku.

— I zašto odabira baš Gounoda? — pristane ovaj, — barkarola joj nikako nije uspjela. Tu sam pjesmu slušao u izvedbi Backmansohnove. To je, dragi moj, škola, velim ja vama!

— Ona bi trebala da pjeva »Husare«; to je za njezin glas.

— I tako je daleko od Vjalceve.

»Po ulici prašinu dižuć, uz zvukove hrabrih trubača«, — pjevušio je neki intendantski pukovnik, sav u odori zaštitne boje i potamnjelih dugmeta, te se sukobi sa Sablinim.

— Izvinjavam se, vaša preuzvišenosti, — reče on, uklanjajući se s puta Sablinu.

Na stubama su još uvijek stajali vojnici u čakovima i nastojali da se usprave. No kako nisu bili vični da ih nose, kacige se odmakle na zatiljak, a

od slabe uspravnosti i upalih grudi vidjeli se na dolama nabori i sa čitave te prekrasne odore, koju je Sablin tako volio, zapahivala je neka turobna starina.

Sablin nadje uz vojnikovu pomoć svoju kabanicu i izadje na ulicu.

Bilo je iza deset sati u noći, a grad je živio grozničavim životom. Ulicama su jurili tramvaji, pretrpani putnicima i na svakom su, na prednjem i stražnjem hodniku, na stubama držeći se za ručke, visjeli vojnici. Svagdje je bilo tih vojnika. Gurali se po ulicama griskajući sunčanične sjemenke, u hrpama su stajali pred jarko osvijetljenim, raznobojnim svijetlom, kabaretima i kinematografima. Sablina nije bilo u Petrogradu u svemu godinu i pô, pa ga on nije prepoznavao. Koliko je otvoreno novih kinematografa i malenih minijaturnih kazališta, gdje se obećavalo pjevanje, ples, glazba, čarolije. Odakle su došli svi ti umjetnici, tko su oni? Nisu li iz Njemačke? Nisu li uhode?

Bila je već gotovo ponoć, a vojnici su još uvijek slobodno hodali po gradu. Bili su trijezni i većina je, iako se nisu pred Sablinim stavljali u stav, ipak iskazivali počast, pa i udarali nogama poput garde, ali ti vojnici nesamo da nisu imali gardijskoga izgleda, nego uopće ni vojničkoga. Sivi klobuci bili su bezbrižno nahereni, većina je bila bez pojasna remenja, a oni, koji su imali na sebi to remenje, bilo im je nepritegnuto, a spojnice i kopče spuštale im se na bokove. Mnogi su vojnici išli s mladim gradjanskim osobama, s djevojkama, a te su se djevojke činile obrazovanima.

U nekom velikom kinematografu, na Nevskom, upravo se svršila predstava i jedna je hrpa ulazila, a druga izlazila iz njega.

— Ah, drugovi! — govorio je mlad vojnik zanosno, izlazeći iz kinematografa i obraćajući se

k drugim vojnicima, — baš se lijepo živi! Evo života!

— Za ime božje, druže, — progovori malena, crna žena u odijelu sestre milosrdnice, koja je išla s njima. — Samo smion čovjek postizava cilj.

— Ipak je to zločinstvo, setrice, — reče onaj isti mladi vojnik.

— Kakvo zločinstvo! — prezirno reče sestra. Vojnik opazi Sablina i prestrašeno se ukoči pred njim.

Sablin pogleda na sat. Bilo je pola jedanaest. Predstava će se svršiti oko dvanaeste, a prije dva sata nema ni govora, da bi mogao Tanju odvući od grofice Paltove.

Sablin udje u kinematograf. Ušao je, ne da gleda sliku sa zamamnim nazivom: — »Na život i na smrt! I oborivši pogled, stade pred nju kao junak pobjednik. I kao ruža pred njim, drhćući i bliješteći, ponovo je ona ponikla očima« — koji je sjao golemim crvenim slovima ispod slike, koja je pokazivala, kako dave jednoga starca... Išao je, da pogleda gomilu i vojnike.

Pred njim, na trećem mjestu, kao uvijek u kinematografu, pred samom pozornicom, sjedila je jeftina publika. Bili su to gotovo sami vojnici. Skinuli su svoje klobuke i Sablin je mjesto kratko ošišanih glava vidio čas obrasle i razbarušene zatiljke, čas brižljivo raščešljane i nazamane razdjeljke. Tu i tamo vidjela se medju vojnicima peča sestre milosrdnice, ili koketljiv šeširić švalje ili sobarice. Usprkos toga, što je pušenje u kinematografu bilo strogo zabranjeno, gdjekoji vojnici su kradom pušili.

Na drugom mjestu sjedili su mladi i elegantni časnici, gradjani, dame. Gradjana je bilo vrlo malo. Gotovo svi muškarci bili su odjeveni u frenshe zaštitne boje ili kabanice od vojničkoga sukna, vojničkoga i nevojničkoga kroja. Moglo se misliti, da je, počevši od druge godine rata, intendantura uzela

sebi za zadaću, da postepeno odjene u vojničku odoru čitavu Rusiju. Jedni su od tih mladih ljudi u zaštitnoj boji imali nekakove uske naramenice, pozlaćene i posrebrenjene sa zelenim, ljubičastim, crvenim i crnim trakovima, dok su drugi bili bez naramenica. Tko su oni, od kakove čete i zašto su u odori? — Sablin nije mogao da shvati. I mnoge žene bile su odjevene u odijela zaštitne boje. Bilo je najviše sestara milosrdnica. Sablin je pročitao mnogima sa lica, da to nisu milosrdnice, nego da samo nose takovo odijelo.

Na prvom mjestu bila je stara publika, ne »petrogradska«, nego »peterburška«, koju je Sablin dobro poznavao. Srednji žitelj, koji je ranije punio aleksandrovsko kazalište i zalazio u klupske prostorije, navalio je sada u kinematografe. Ali i ovdje je bilo mnogo ogrtača zaštitne boje i fićfirićkih odora. Sablin nije izdržao, pa zapita nekog mladića zelenih trakova na srebrenoj naramenici sa činom upravnog savjetnika u modrosivim hlačama i velikim ostrugama na crvenkastim čizmama, gdje služi.

— Ja u hidrotehničkom odjeljenju Zemgora, — odvrati mladi čovjek. — U odjeljenju za isušivanje rovova od navrele vode.

Sablin se nije mogao snaći, što da kaže: toliko ga je iznenadila ta čudnovata zaposlenost mlada čovjeka.

U kinematografu svirao je reducirani orkestar neke gardijske pukovnije. Nečišćene i zamazane trublje davale su neke čudne tonove i neobično je bilo gledati ih u rukama glazbenika sa crvenim naramenicama gardijske pukovnije na haljincima. Turski bubanj gusto je udarao takt. Očito se to držalo za neki posebni dodatak predstave, jer su vojnici, odsviravši nekakvu neskladnost, bučno ustali i otišli iz kazališta u gromkom razgovoru.

Primaknuli su glasovir prema rubu pozornice i nekakav mlad čovjek počne na njemu da fanta-

zira, dopunjujući glazbom ono, što se prikazivalo na pozorišnom platnu.

XXI

U kinematografu nastade tama. Glasovir je govorio o čežnji, napjevni valčik naročito otegnuta tempa klizao se sa tipaka ispod glasoviračevih prsta.

»I u kolibi stradaočevoj cvala je ljubav« — pojavi se natpis na platnu.

U malenoj sobici sjedila je lijepa djevojka. Bila je siromašno obučena. Šila je. Morala je šiti svileno i batistano rublje za trgovinu i kvariti oči sitnim vezom. U trud njenih ruku oblače se druge, koje ne poznaju truda.

Na platnu se pojave mjesto podruma raskošne prostorije pomodne trgovine rubljem. Dolazile su i odlazile djevojke s kutijama predajući svoj posao. Bile su bijedno obučene: imale su loše, poderane cipele, a bilo je hladno, snijeg je padao, a njima zeble noge.

Pojavi se na platnu ona švalja, koja je prikazana u prvoj slici. Glumica je bila snimljena na ulici u odijelu siromašne djevojke, u pohabanoj suknji i velikim proderanim cipelama. Pršio je snijeg, prolaznici su prolazili i pogledavali na nju, a ona se stiskala od zime i topotala nožicama čekajući pred vežom, kad će joj otvoriti vrata bogata dućana.

»Tamo se šilo opremno ruho« — zatrepti natpis i ponovo se pojavi slika velike trgovine. Prekrasne djevojke svlačile se do košulje i mjerile hlačice i jupone. Postavljale su se pred ogledalo u smionim položajima i uživale, promatrajući se. Ta je slika bila puna profinjena razvrata i činilo se, da se u kinematografu čuje neko strastveno brencanje muškaraca i cijukanje ženâ.

»Ona je ljubila svetom prvom ljubavlju«...

»Ali on je bio siromašan«...

Reče kinematograf, a na platnu se pojavi u velikom ovalu odmah iza natpisa mlado odvažno lice sa cigaretom u ustima, u mekanom radničkom šeširu, u starom kaputu, navučenom preko bluze, držeći ruke u džepovima.

Glasovirač počne svirati motiv »Posljednji današnji danak«, a na platnu se pojavi tekst: — »Njega htjedoše uzeti u vojsku. Htjeli su ga prisiliti, da ubija svoju braću. On je znao, da je rat potpun užas. Rat će omesti njegovu ljubav. Zašto ne uzimlju bogatih, koji troše novac na pirovanje i zabave, na igru i na žene? On je promatrao njihov život«.

Na platnu su se nizale slike nekakvih pariskih gostionica, gdje su pijančevali i terevenčili mladi ljudi, raspojasane djevojke plesale medju stolićima kankan, a oko stolova se kartalo. Ovamo, u tu špelunku, s ulice, kojom su jurili konji i automobili, vukao je pijani časnik za ruku djevojku, s kutijom u rukama, onu istu djevojku, koja je bila junakinja filma.

»Nikada!« — stajalo je na platnu i mladi je čovjek hvatao časnika za grudi i gurao ga od djevojke. Na platnu se odigravala gruba slika tučnjave medju časnikom i mladićem otrcancem. Časniku su skinuli naramenice i tako ga gurnuše, da mu je odletjela kapa. Sabrala se svjetina.

»On je uvrijedio moju zaručnicu!« — objašnjavao je natpis na platnu i odmah se pojavi najprije u golemoj veličini glumac, junak drame. Lice mu je bilo iznakaženo od mržnje i negodovanja, dok su mu grudi teško disale. Usta su mu se često otvarala: očito je nešto naglo govorio. Uto bljesnu promjena slike i publika ugleda opet bučnu ulicu, svjetinu, gdje maše rukama i štapovima, a

časnika, kako stoji usred svjetine. No već je jurila policija.

»U v r i j e d j e n a v o j s k a« — stajao je kratak zaglavak i na platnu vodio je junaka drame čitav odred policajaca. Časnik s otkinutim naramenicama dao je policijskome seržanu svoju kartu, sjeo u kola, a policajci rastjerali svjetinu.

Na trećem mjestu, gdje su sjedili gotovo samo vojnici, širio se žamor negodovanja. Kinematografska slika djelovala je strašnom dramatičnošću i sklonost vojničke mase bila je uz njezina junaka.

»N e p r a v d a s u d b i n e i s p u n i l a z l o b o m n j e g o v o s r c e« — rekao je kinematograf, a pred gledaocima stanu se nizati slike suda i tamnice. Lijepa švalja, koju je spasio, dolazila mu u pohode. Njihov se roman razvijao, a glasovirač, koji je u času hapšenja svirao bučno i udario nekoliko stavaka marseljeze, ponovo je sada svirao slatke valčike i romanse.

Švalja donese uzniku u spečenom hljebu pilu i uže i na veliku radost publike s trećega mjesta, on uteče. Bilo je pokazano, kako je pažljivo i oprezno pilio rešetku tamnice, kako se nadnesao nad ponor i kako je skočio, kako je za njim poletio stražar, kako je htio da puca, uperio: i tu, kad su svi gledaoci u kinematografu zamrli od očekivanja, da će planuti metak, pojavi se na platnu natpis: »O n p r e p o z n a u b j e g u n c u b r a t a. B r a t a j e p r e p o z n a o u n e s r e t n i k u. N e k a m e n i s u d e, n e k a m e n e u b i j u, a l i j a n e m o g u z a n j i m p u c a t i«.

I gledaoci ugledaju stražara, kako se tužno naslonio o pušku.

Prva slika je svršena. Ali Sablin ne izadje iz kinematografa. Uz strašno uzbudjeno udaranje srca ogledavao se od gnjeva raspaljenim očima po dvorani, koja je bila osvijetljena blještavim električkim svjetiljkama. Na ulazu stoji policijski časnik, zakopčan u sivoj kabanici i s teškim samokresom o

boku, dok su dva generala i nekoliko starijih časnika sjedili na mjestima, sjedili vojni pitomci, kadeti. I tu pred svima njima razvija se ozbiljna, duboka propovijed antimilitarizma, razvija se u v r i j e m e r a t a. Tko je dopustio prikazivanje toga filma? Odakle je došao k nama? Nije li iz Njemačke? Zagušljivi plinovi, kojima su u to doba počeli prijetiti Nijemci, sve njihovo teško topništvo, zračna i podmorska flota nisu bili ništa u poredjenju s ovom slikom od deset tisuća metara dužine. I zar doista toga nitko ne vidi? Zar sam ja prvi pronašao tu strahotu? — mislio je Sablin, — zar toga ne vidi ni Polivanov, ni Stürmer, ni Protopopov, ni Rodzjanko, ni moj sveznajući i posvudašnji ujak Igor Ivanović? . . .

XXII

Druga slika zvala se »Osvetnik«. Pred gledaocima nizale su se slike najneobičnijih, lukavo i smiono zamišljenih grabeža. Junak drame bio je već poglavica čitave čete gradskih pljačkaša. Počevši s malenim, razvio je svoj pljačkaški posao u čitavo poduzeće. Imali su na raspolaganje tajanstveni crni automobil, koji je uništavao noću najrevnije policijske agente i zadavao panički strah stanovništvu golema grada.

»C r n i a u t o m o b i l j u r i o j e g r a d o m« — govorio je natpis, a pred gledaocima otkrile se lijepe perspektive ulica noćnoga grada. Bile su gotovo prazne. Tek katkada bi prošla kola noćnoga izvoščika, prolazila skupina zakašnjelih pijanica, išla policijska ophodnja i odjednom bi u daljini iznikao tajanstveni crni automobil. Opazivši ga policajci, u paničkom bi se strahu razbježali pod vratnice, a ophodnje bi naglo nestajale.

— »O s v e t n i k o v a č e t a n i j e d i r a l a b i j e d n i h. »R u k e u v i s!« b i l a j e n j e z i n a

zapovijed i jao onome, tko bi se usudio da je ne ispuni«.

Gledalac je vidio raskošnu igračnicu. Hrpe zlata i snopovi novčanica ležali su po stolovima, oko kojih su sjedili bogato odjeveni mladići i raskošno odjevene dame. Tu se pio šampanjac i sretni su se dobitnici odmarali na naslonjačima u zagrljaju ženâ. I najednom kroz širom rastvorena vrata upane četa bandita. Svi su bili zakrabuljeni, samo junak drame, Leo, vodja čete, imao je otkriveno lice. Svi podignu ruke u vis, osim nekoga mladog časnika, koji se s izvučenom sabljom baci na bandite, ali je bio ustrijeljen na mjestu.

Četa je robila banke. Imala je savršene kisične aparate za rezanje čelika s pomoću struje upaljena plina.

— »Najbolji kemici pomagali su Leonu u njegovoj borbi s kapitalom«.

Pretraživali su bankovne safove, dopirali u najtajnija skrovišta. Leo je bio blagorodan. Otimači su htjeli uzeti nekakav maleni zamotak iz jednoga safa.

— »Drugovi, ostavite«, glasio je natpis — »to je sva prištednja siromašne radničke udovice, s kojom mora da proživi sav svoj dugi vijek. Drugovi, ostavite!«

Sutradan bila je policija ganuta blagorodnošću bandita.

Sva fantazija autora Sherlock Holmesa i Pinkertona bila je prenesena na platno. I ono, što je ranije mladež na dušak čitala i u što nije ni vjerovala, sve je to bilo inscenirano i sve je bilo jasno, jednostavno i lijepo.

Treća slika prikazivala je sretan život Leonov i njegove ljubljene švalje. Sreća je bila posve buržujska. Leo i njegova zaručnica živjeli su u prekrasnoj vlastitoj palači, a sa svojim sobaricama i lakajima postupali su Leo i njegova žena lijepo.

Služinčad se razgovarala sa svojim gospodarima sjedeći, no Leo je izvrsno jeo, držao konje, a kad bi se vozio po nekom predgradju, radnici su skidali pred njim kape.

— »On je naš! On je izišao izmedju nas, ali je bio jak i umio je pobijediti«, — glasio je natpis, — »budimo svi jaki i pobijedit ćemo«...

To je bilo zaključno geslo drame od deset tisuća metara, u kojoj su sudjelovali najbolji filmski glumci.

Sablin nije odlazio. Prisilio se, da ostane i da pogleda slike kinematografa Pathe, koji »sve vidi i sve zna«. Ulomcima, malenim epizodičkim sličicama nizao se pred njim odraz rata. »Posjet francuskih zrakoplova«, »Hidroplani«, »Njemački top velika Berta«, »Juriš konjaništva« i odmah poslije toga pirovanje nekakova atamana na Kavkazu. Kolosalan banket: časnici u čerkeskim odorama s epoletama, plesanje lezginke, pijane zdravice, dizanje u vis nekakova ugojena generala uz poklik »Ura«, prolijevanje čitavog mora od vina.

Kad je na platnu pokazano obučavanje u zaledju engleske vojske i kad je pretrčavao i vrlo nespretno i nelijepo manevrirao na trgu, nasutom kamenjem, engleski bataljun, Sablin je čuo glasove odobravanja, a odmah zatim bolno uporedjenje: — »To nije kao kod nas. Davanje počasti i stav u frontu«...

Predstava se svršila. Uzbudjena i zaludjena masa izlazila je iz kazališta na modri ulični pločnik. Kiše nije bilo, nego je magla polegla na zemlju. Svjetionici bacali su u vis poput stupova čudne mračne sjene. Bučan grad izgledao je neobičan. Stanovništvo kao da mu se upravo podvostručilo, čuli se glasovi u poljskom jeziku: — bjegunci iz Poljske. Sablin se sjetio prvoga svoga boja, dvorca i grofa Ledohovskoga sa svom njegovom gospodom

i gospodjama. Prolazio je po Nevskom duboko uzbudjen. Kinematografi — a bilo ih je na stotine i na samom Nevskom, na Litejnom i na Zagorodnom i na Zabalkanskom i svagdje i svuda — drzovito su šarenim slovima i golemim slikama i plakatima izvikivali zamamne nazive, kojima je smisao bio: — Proletarci svih zemalja ujedinite se! Dolje rat! Mir kolibama! Rat dvorcima! S platna se otvoreno propovijedao strašan staleški rat, i milijuni ljudi to su gledali, a oni, kojima je trebalo da to vide, nisu vidjeli. Bila je fronta, gdje su strpljivi i izdržljivi vojnici išli za hladne noći preko mosta, gdje su umirali šuteći, gdje su ranjenci, kao onaj umiljati Karpov, oporavivši se jedva, jurili k svojim pukovnijama, gdje su čitave mjesece živjeli u zemljanicama i osluškivali kako prašte topovska taneta u streljačkim jarcima ili do njih, gdje su kao prikor bez natpisa stajali grobovi s rdjavo sabitim krstovima od granja, gdje je bilo duboke i čiste vjere u Boga, nade u pobjedu, u to, da će doći dan, kad će se pobjednički barjaci, opkoljeni potocima vojske, vraćati u svoje gradove, a dočekivat će ih vjerne djevojke s vijencima cvijeća, s radosnim poklicima... gdje je bilo ljubavi, od koje ne može biti ništa veće, ljubavi, koja daje dušu svoju za bližnjega svoga...

To je bilo pred tri dana. Pred tri dana živio je Sablin svetim kršćanskim životom medju kršćanima. Živio je na fronti.

Sad je bio u zaledju, gdje je gledao duboku ravnodušnost prema vjeri. Nigdje nije čuo Kristova imena. Vidio je hramove, u kojima se propovijedao očaj i mržnja. Ili zar nije izazivao očaj poradi svoje nemoći taj prosti i naoko tako nevini kinematograf Pathe. Tamo, kod Nijemaca, kod Francuza, kod Engleza: — sve za rat. Šumnim jatima prelijeću aeroplani i kao da se s platna čuje zujanje njihovih propelera. Tamo je dugačka Berta, koja puca na četrdeset vrsta; tamo je nacionalno bojno obuča-

vanje mladih vojnika, a kod nas pirovanje atamanâ, lezginka, pijane zdravice i pijane pjesme! Očaj i mržnju propovijedao je kinematograf i na Nevskom, i na Litejnom, i na Zagorodnom, i na Zabalkanskom, i svuda i svagdje. Eno s ugla neke zabitne uličice drzovitim jarkim svijetlom kroz maglu viče frazu, koja podražuje: — Samo za odrasle! I gomila vojnika, mladih, bezbrkih, hrpa mališa i djevojčica izlijeva se kroz njegova gostoljubiva vrata na ulicu. Čuju se smione šale i smijeh, u kojem nema stida. Mladići govore ciničke komplimente, a djevojke se smiju.

Prije su na svim tim mjestima bile modrocrvene ploče sa zlatnim napisima: »Točiona; na čaše i na boce«. Tu se trovalo tijelo čovjeka i najveći narodni umovi, spisatelji i umjetnici, ustajali su protiv njih. Tolstoj i Kivšenko, jedan perom, drugi kistom, opisivali su sav užas, što ga unosi u narod ta modrocrvena ploča s blještavim slovima.

A ovdje su, evo, uništavali, trovali čovječju dušu, ovdje su sabljažnjavali ove malene, no nitko nije vješao na sablažnjivače mlinskoga kamena i bacao ih na pučinu morsku: šutjeli su spisatelji i umjetnici, jer je to bilo liberalno! To se širilo pod socijalističkim geslima, pa je i govoriti protiv toga bilo neudobno!

I opet, kao i one strašne noći, kad je Sablin poslije razgovora s ujakom Igorom Ivanovićem spoznao pustoš oko sebe, kad je spoznao da u Rusiji nema ljudî, nema sile, koja bi bila kadra spasiti zemlju — on zadrhta i poniknu glavom.

No odmah se sjeti bojišta. Opazi mrko lice zapovjednika dragunske pukovnije, kako stoji na prelazu, opazi veselo lice Karpova, opazi svoje vojnike i kozake, i plamena vjera i jaka ljubav razgriju mu srce.

Časnici! Eto, tko će doći i spasiti Rusiju. Časnici kao nekada Krist, uzet će bič i istjerati trgovce iz hrama! Fronta će doći na mjesto zaledja

i rastjerat će zaledje i uništit će ta mjesta, gdje se razvraća duša narodna.

Samo da ne bude kasno! Samo da se ne razvrati i fronta od te zaraze.

I Sablin se s gadjenjem odvrati od dva vojnika, koji su vukli djevojku, što je veselo hihotala.

XXIII

Kad se Sablin približio kući grofice Paltove, dostigne nekakova generala, koji je išao s visokom i vitkom sestrom milosrdnicom, ogrnutom pomodnim hivanskim janjećim ogrtačem i pod pečom. Odmah prepozna Samojlova. Sablin ih htjede obići, ali su oni ubrzali korake i Sablin je nehotice slušao njihov veseli i glasni razgovor. Oboje je bilo razigrano vinom.

— Ljubo Matvejevna, — govorio je Samojlov. — Kamo da podjemo? Treba da dovršimo ovu noć. Odavno vas poznam, ali vas ovakovu danas prvi put vidim.

— A da li vam se svidjam — ovakova?

— Da. Ja vas t a k o v u trebam.

— Zašto?

— Zato, jer sam poradi toga i došao s fronte.

— Gle, gle!

— Opazio sam, a naš mili zborni liječnik potvrdio mi je, da dugo suzdržavanje od ženâ djeluje na živce, slabi mušku snagu i hrabrost.

— Čitavo otkriće! — reče Ljuba Matvejevna ironički.

— Ali ne novo. Stari su to znali i zato su žene uvijek postajale plijenom pobjednika.

— A nisu stvari?

— Veliki vojskovodje takodjer su to shvaćali. Skobeljev je pozivao djevojke u vojsku.

— Nikolaju Zaharoviću, vi ste cinik.

— Pa ja toga i ne krijem. Vi ste mi osim toga rekli, da kod vas »les affaires sont les affaires« i ja sam vas shvatio. S čime mogu da računam?

— Ali, Nikolaju Zaharoviću... »la plus jolie fille ne peut donner que ce qu'elle a!«

— A upravo to meni i treba.

— Kako ste dosjetljivi!

— Uvijek sam se time odlikovao. Zato me i poštuju, kao stožernoga glavara, jer već po samom migu pogadjam misli zapovjednikove. No, dakle, kamo ćemo?

Ljuba Matvejevna se uozbilji i uspori korak.

— Kamo? Za vas beskućnika to je pitanje. K meni se ne može. Živim u bolnici i katkada, vrlo rijetko, spavam kod matere. Ni ovdje ni ondje ne možemo da se nadjemo tako kasno. A gdje ste vi odsjeli?

— U »Sjevernom svratištu«.

— Onamo nas ne će pustiti.

— Ljubo Matvejevna, vi o meni rdjavo mislite. Kao časnik glavnoga stožera, sve sam ja to predvidio. Zapisan sam sa ženom i upozorio sam poslugu, da će mi žena stići ili danas ili sutra u noći iz provincije.

— A kako ste znali, da ja... Da je to sa mnom uopće moguće?

— Na to, doista, nisam mislio.

— Dakle ste mislili o drugoj. Dopustite, da vas zapitam: o kojoj? Zanima me, da znam, tko mi je suparnica.

— Mislio sam općenito o ženskoj. O ženskoj prekrasnoj i umnoj. A našao sam mnogo više, nego što sam očekivao. Našao sam ženu obrazovanu, a obrazovana žena u stvarima ljubavi stoji visoko iznad proste žene. Znam, da će me to mnogo više stajati, ali će zato biti i mnogo više naslade.

— To će vas veoma mnogo stajati, i ja vas žalim, Nikolaju Zaharoviću, jer znam vaše prihode. No kad sam već postala s vama otvorenom, ostat

ću takova do kraja. I ja moram da živim. Dama sam iz dobroga društva; svagdje sam primljena i to me obvezuje na štošta. Moram lijepo da se oblačim, moram da sam skromna, pa ne mogu toga činiti često, moram veoma birati. Znam, da vi ne ćete ispripovijedati. A medjutim život postaje sve skuplji i skuplji. Pa i skromna haljina sestre milosrdnice stoji već preko sto rubalja, i zato vas moram unapred upozoriti, da ću vas oglobiti.

— Svejedno.

Stali su. U taj čas ih je prestigao Sablin i čuo jasno i oštro izrečenu riječ:

— Pet stotina.

On pozdravi Samojlova. Samojlov odzdravi njemu. Ljuba Matvejevna nasmije se uzbudjenim smijehom.

Prilazeći k predvorju kuće grofice Paltove, Sablin se ogleda. Nekoliko koraka dalje smještao je Samojlov Ljubu Matvejevnu na izvoščikova kola.

»Razvija u sebi hrabrost«, pomisli Sablin, no odmah i uguši u srcu svom osudu i pobrinu se, da to promatra sa stajališta kršćanskoga morala.

XXIV

Petrogradsko zaledje prenerazilo je Sablina. Ne zato, što bi on očekivao da će vidjeti ili čuti što drugo. Znao je, da je zaledje uvijek zaledje, da u njemu i treba da se grupira sve ono, što je kukavično i malodušno, sve što teži za zabavom na svaki način i pod svaku cijenu. On je znao, da nikakav rat ne može izmijeniti ni karaktera ni navikâ grofice Paltove, a s njom zajedno i svega petrogradskoga društva — tome se nije toliko čudio, ali se začudio razuzdanosti posade i njenih časnika.

U Petrogradu mu je bilo zagušljivo i odvratno unatoč zimi, snijegu i mrazovima. Dosadno unatoč zabavama. Ni kćerka ga nije mogla razonoditi. Tihu

i skromnu Tanju, tek što se iz djevojčice razvila u djevojku, već je zahvatao svojim jakim mrežama petrogradski život. Rasla je izvan kuće. Imala je majku — no umrla je; otišla je tako strašno tragično. Imala je brata, kojega je obožavala — i brat je otišao: poginuo je kao junak u konjaničkom jurišu. Poginuo je bez potrebe. Posve slučajno je zapao u juriš, kao dobrovoljac i ubijen je... Tanja je ostala na brizi instituta i stare, mršave Engleskinje miss Proktor. Raste njegova kći — a što je u njenoj duši, što misli, o čemu sanjari — tko zna?

Sablin se žurio — k u ć i: k diviziji, u malenu kućicu svećenika u selu Ozeri, k dragunima, ulanima, husarima i kozacima. Oni, koje je poznavao manje od po godine, bili su mu miliji, s njima mu je bilo udobnije, negoli u starom petrogradskom stanu, na Maloj Morskoj, gdje je proživio tako mnogo sreće i nevolje. Nevolje, medjutim, mnogo više.

Probudivši se sutradan iza večere kod grofice Paltove, Sablin je dugo ležao u postelji, što mu je bila spremljena na naslonjaču u njegovu kabinetu. Bilo je devet sati ujutro. Kasno, prema shvatanju Sablinovu, koji je kod kuće ustajao u sedam sati, a u osam već odlazio na položaje, i veoma rano po shvatanju njegova doma, gdje se sada osjećao kao u gostima.

Siv zimski dan jutarnjim se sumrakom njihao iza prozora prekrivena žućkastom zavjesom u sitnim naborima. Zavjese na vratima bile su otrgnute i njegov mu se kabinet, pretvoren nabrzo i nakratko u spavaonicu, pričinjao tudjim. Na pisaćem stolu ležale su kojekakove stare sitnice, spisi su bili uklonjeni, osjećao se da odavno nije nitko uz njega radio, te je izgledao mrtav i zapušten. Prama naslonjaču visio je velik portret Vjere Konstantinovne. Krotko su i jasno gledale velike modre oči. Prevelike i premodre, a da bi lagale. U ormaru je

njezin strašni dnevnik, što ga je napisala prije samoubistva.

Sablin se protegne jakim i krepkim četrdesetogodišnjim tijelom; s osjećanjem životne radosti osjeti pod sobom mekane jastuke i blazinu, položenu na divanske pružine, čisto svježe rublje — i široko otvorenim očima pogleda portret.

Bijela ruža bila je pričvršćena u zlaćane kose Vjere Konstantinovne, smiješak sreće i zadovoljstva zastao je na prekrasnom licu. Ali Sablin ju nije gledao onakvu, kakova je bila naslikana na platnu. Ispod bojâ gledalo je na njega drugo lice, izobličeno nečovječanskom mukom stida i očaja.

— Jesi li mi oprostio? — pitao je pogled modrih očiju i od toga pitanja, punoga muke, postajalo mu strašno.

Drama je ustajala pred njim i gledala ga bojama portreta.

— Jesi li oprostio?

— Da, oprostio. Hoću da oprostim. Pošto sam spoznao svu snagu kršćanske ljubavi. Čini se da... mogu oprostiti.

On se otkrene od slike.

— Mogu li?

— Jesam li oprostio? Odmoreno tijelo žudi za ženskim milovanjem i za ljubavlju, a ti si otišla, otišla, moja Vjera!

Sablin pogleda tužno i prikorno na portret. Postalo mu žao samoga sebe. Zar će i on morati, kao Samojlov, tražiti utjehu i trenutnu radost u zagrljaju Ljube Matvejevne, zvati ju k sebi, svlačiti je, tu pred očima portreta, u stanu, gdje živi njegova kći?... Ili da se odveze Kseniji Petrovnoj, lijepoj razvedenoj tridesetogodišnjoj dami društva, koja ga je jučer promatrala kroz svoj lorgnet od kornjače velikim, sivim, ispupčenim očima i govorila mu uzbudjeno: — »Kako ste vi zanimljivi, Aleksandre Nikolajeviću! Ja vas ljubim, kao junaka i kao... muškarca. Dodjite k meni sutra u šest«...

Gledao je njezine ridje obojene kose, lice nabijeljeno i narumenjeno, sjajne zube, koji su bljeskali ispod crvenih usnica strastvenih usta i nešto — staro, što ga je sjećalo njegovih zastavničkih godina i djevojke Kitty, ustajalo je pred njim.

— Zašto? — zapita je, a očima joj reče: — ti me draškaš?

— Dočekat ću vas šalicom čaja i bocom dobra konjaka na krznu bijela medvjeda u mom najdražem vjeveričjem haljetku, koji je tako mekan, tako mekan...

— A što će biti pod haljetkom? — zapita Sablin, zapadajući nehotice u njezin šaljiv ton.

Ona mu se nasmija u lice i bijeli joj zubi pohotno bljesnu iza tamno-ružičastih tankih usnica. Okrene mu pleća i okrećući glavu, dobaci mu francuski dražeći i mameći ga:

— Ma peau! (Moja koža)...

I podje njišući se ponešto u širokim bedrima.

Sablin zadrhta. Vjera Konstantinovna gledala ga smješkajući se modrim očima i kao da mu odobrava.

— Hoćeš li mi oprostiti? — pomisli Sablin i čitavim svojim bićem osjeti odgovor: — »Oprostit ću! Oprostit ću!... Hoću da budeš makar time zadovoljen!«

Sita, njegovana životinja budila se u Sablinu. Prividjenja naslade morila ga.

— Oprostit ćeš! — pomisli. — Ti ćeš oprostiti, a oni...

Neobično jasno sinu pred njim rijeka, pokrivena probitim ledom, most, koji je nekako sablasno stršio usred nje i sivi vojnici, što su oprezno silazili k vodi... Grob kozakâ. Krst od dvaju kolaca i siva zemljana lica... Hoće li mu tamo na položajima oprostiti?...

Nije li on dosta živio? Kitty, Marusja, Vjera Konstantinovna... A bilo je i izmedju njih. Sit, praznički život, posjeti, pirovi, objedi, balovi, lijepi

manevri, divne parade, bučno vojničko polje, trubači, smion život, — medju poljem i kazalištem, vonj jutarnjeg vojničkog znoja, a naveče miris parfuma i uzbudjena lica lijepih, njegovanih, lijepo počešljanih žena.

Nije li dosta?

Pa što onda? — pomisli Sablin. — Zar mi nismo znali umirati i boriti se? Što onda? Započeo se, eto, i već preko godinu dana traje veliki rat. Bez streljiva smo se borili i zar u našem pješaštvu nema smionih Dolohovih i strpljivih Maksima Maksimića, zar je iz konjaništva nestalo Vaskâ Denisovih i smionih Rostovih, a iz topništva Tušinih? Ruska vojska živi i živjet će i pobjedjivat će. Tihi filozof Platon Karatajev još stoji u njezinim redovima...

A što onda, ako...?

Ako su već poumirali? Ovo podrug godine rata uništilo je već toliko životâ! Toliki su sahranjeni na poljanama Istočne Prusije i Galicije, toliki su zakopani po humcima karpatskih gora i močvarama Poljske.

No na njihovo mjesto dolazi izmjena.

Izmjena?!...

Sablin je tu riječ rekao gotovo na glas, pa je i sjeo na postelji, zatečen strašnom mišlju. Jučer kod grofice Paltove onaj časnik, kupletist, koji je pjevao: — »Idu vojnici«... Poslije večere zatvorili su se u maloj gostinskoj grofičinoj sobi. Gospodjice su otjerali da plešu. Bilo je damâ, generala i mnogo novih časnika, novoga tipa. I onaj... tako isto časnik... u frenshu, u sivim hlačama i cipelama sa suknenim saricama, recitirao je uz pratnju gitare kuplete, u kojima je u svakoj riječi, u svakom zvuku bila prljava cinička aluzija. Slušali su ga... Dame iz društva i ta mladež...

Sablin ih je promatrao. Naramenice, poznate značice gardijskih pukovnija i školâ, ali medju njima nova nečasnička lica...

Jedan se nespretno zadjeo o damu — —

— Izvinjavam se, — rekao je drsko.

Trojica su sjedila na stolcima, a za dame nije bilo dosta mjesta, pa su stajale. Jedan je zapalio cigaretu, ne zapitavši nikoga za dopuštenje, ni damâ, ni starijih. Sablin ih je gledao. Svi su bili trijezni, no iz njih je izbijala raspojasanost, sloboda, gotovo drskost čina, kretnje i ponašanja.

Sablin je već odavno znao, da se časnici dijele na čitav niz raznolikosti. Imade časnika garde i armije, svaka vrsta vojske ima svoje tipične osobine, no ipak su se svi stari časnici odlikovali viteškom finoćom, pažnjom prema damama. U njih nije bilo drzovitosti. Bilo je medju njima burbonaca, bilo je nasilnika, ali prostaka nije bilo. A iz mnogih od ovih novih upravo je izbijalo prostaštvo, pojačano nedostatkom predrasuda i ugladjenosti.

Mi, mislio je Sablin za sebe i sebi slične, mi smo se mogli zanositi za Kitty, mogli smo uništavati nevine djevojčice, kako sam ja uništio Marusju, pijančevali smo, bili smo razvratni, ali smo imali svoje božanstvo, svoju vjeru, svoje ideale, pa je iz nas izbijala naša deviza: »Za vjeru, Cara i otadžbinu«. Mi se nismo mogli narugati vjeri, nismo mogli osuditi Cara i ne ljubiti otadžbinu. I mogli smo umirati mirno... Mi ne možemo izdati.

A ovi?... Ima li u njih vjere? Ne govorim o dubokoj vjeri, ne: ako u njih ima barem spoljašnje vjere, koja se sastoji u tome, da umiju stajati u crkvi, cjelivati ikone? Ima li u njih bar truna vjere i religije?

Cara nikako ne ljube, a otadžbinu?

To su bili novi časnici s novim shvaćanjem. Da, medju njima bilo je po obliku još ljudi staroga kova, onih, koji su izašli iz liceja, iz pravničkog učilišta, iz kadetske škole, — no ti su se držali po strani, nastojeći da se ne pomiješaju s gomilom, ali masa, većina bili su novi i sasvim čudni,

Sablin im je dugo tražio naziv, dugo se trudio, kako da ih obilježi jednom riječi i odjedared mu sinu ta riječ u glavi i tako ga iznenadi, da mu je mraz proletio po žilama:

Revolucionarni časnici...

Zar je doista istina, da će doći do onoga, što kao da lebdi u zraku i o čemu su mu jučer nešto natuknuli ujak Obljenisimov i Samojlov, Pestrecov i mnogi drugi. Doći će do revolucije!

Odluka da se vrati natrag, na bojište, rasla je u njemu. Obukavši se, pozvoni. Iza duga iščekivanja začuje kucanje na vratima i udje sobarica njegove kćeri, Paša. Lijepo njezino lice bilo je još crveno od sna; bila je nabrzo, ali po modi počešljana i odjevena kićeno i bogato. Gledala je Sablina izazovno i drsko.

— Je li gospodjica ustala? — upita Sablin.

— Tatjana Aleksandrovna još spava, — odvrati Paša.

Sablin ju je gledao, Paša je gledala njega i prvi se smete Sablin.

— Dobro, — reče on. Dajte mi ovamo čaj. Donesite moj kovčeg. Danas odlazim.

XXV

Sablin je čitav dan proveo s kćerkom. Išao je s njom na šetnju po najmilijim petrogradskim ulicama. Iznenadilo ga obilje predmeta u zlatarskim radnjama. Briljanti, drago kamenje i zlato blještalo je odasvud i očito je, bez obzira na bezumno visoke cijene, nalazilo prodju. Sablin je proučavao kćerku i bio je s njom zadovoljan.

— Tanja, zadjimo u dućan; htio bih da ti kupim ove naušnice u kupinom. Vrlo će ti lijepo pristajati, — reče on pred draguljarovim izlogom.

Djevojka se nasmiješi blijedim smiješkom.

— Ne, tata, — reče ona. — Nemoj mi sada kupovati. Stidim se nositi takove stvari u vrijeme rata.

— Je li ti si svidjelo sinoć kod Natalije Borisovne? — zapita on.

— I jest i nije... reče Tanja. — Bilo mi je ponešto neugodno. Ta naokolo ima toliko patnja poradi rata, da je čudno veseliti se. Meni se, tata, nije svidjelo, kako su se ponašali neki časnici. Jelda, tata, oni ne nalikuju na časnike?

Sablin ne odgovori.

— Tata, — reče Tanja tiho, kad su u šutnji prešli preko čitave Morske. — Tata, hoćeš li se predstaviti carici?

— Ne, — odgovori Sablin suho, — ja odlazim danas k diviziji. Moram... A zašto me to pitaš?

— Prošle sedmice pitala me velika kneginja Olga Nikolajevna, zašto nisi bio ni jedanput na dopustu, pa ni poslije rane. Rekla mi je, da te carica tako voli i dosad ne može da zaboravi mame.

— Tanja, — reče Sablin stišćući ruku svojoj kćeri, — nemoj mi nikad govoriti o carici i o majci u isti mah. Ti ne smiješ znati...

— Ali ja znam, — reče Tanja mirno.

— Što ti znaš? — upita Sablin i osjeti, kako mu se kosa nakostriješila ispod kape.

— Carica je majci učinila mnogo zla, — prošapće Tanja.

— Kakovo zlo? — zapita Sablin.

— Ja ne znam. Ali carica je rekla: — »Ja sam kriva vašoj majci, ali se nadam, da mi je ona tamo oprostila«.

— Tanja, ja te molim, nemoj nikad o tome govoriti.

— Slušam, tata. Ali carici treba oprostiti. Ona je tako nesretna. Nju treba ljubiti.

Prodju pokraj masivne granitne vrtne ograde, kraj Zimnjega Dvorca, i izadju na obalu. Bijeli oblaci, što su odjutros prekrivali nebo, razmaknuli

se i razišli i nad petropavlovskom Katedralom sine blijedo-modro nebo. Pred njima je blijeŝtala širina Neve, pokrivena snijegom. U tvrdjavi štektala je mitraljeza. Nadesno stajao je hladan i injem posut Zimnji Dvorac i čudnima su se činile na njemu objavne ploče Crvenoga Krsta. Sva obalna krasota sinula je odjednom pod zrakama blijedoga zimskoga sunca i Sablina zazebe oko srca od zanosa, što ga obuze pred velebnom Nevom. Zacijelo je i Tanja osjetila taj zanos.

— Tata, — reče ona stiščući mu čvrsto ruku svojom malenom ručicom u vunenoj toploj rukavici. — Tata, zar će doista Nijemci zauzeti Petrograd?

— Što to, dijete moje, govoriš? — reče Sablin. — Zar bi to bilo moguće?

— Tata, meni se odjednom pričinilo, da će tudjinci zavladati našim gradom, da će razrušiti i popaliti prekrasne dvorce, da će razoriti Ermitaž, odnijeti slike i mi ne ćemo moći više u njemu živjeti. Tata, reci, da je to nemoguće.

— Pa dakako da je nemoguće, — reče Sablin, ali mu glas nije bio odlučan.

— Ti to ne ćeš dopustiti! — reče Tanja i s ponosom pogleda oca i georgijevsku vrpcu, prišivenu u zapučku njegove kabanice.

A Sablinu u taj čas dodje opet na pamet ona čudna divlja riječ: — »Revolucionarni časnici!«... Ali bi onda trebalo, pomisli, da ti revolucionarni časnici imadu i revolucionarne vodje, revolucionarne generale...

XXVI

Vlak prema S. odlazio je naveče. Tanja se s Pašom dovezla da otprati Sablina. S desna, s ljetovališnjeg perona, odlazio je vlak prema Carskom Selu i tamo su se vidjele bogato odjevene husarske i lovačke dame, a s njima časnici, jedni u kapama

zaštitne boje, a drugi u kapama mirnovremenskih jarkih boja. Dvorski lakaj pratio je neku damu, noseći iza nje velik omot. Život je bio jednako jasan, šaren, bučan i veseo, te se nije ni primjećivalo, što se dogadja na ratištu. Nisu vidjeli krvi i krv je sama vapila k nebu.

Odjeljenje medjunarodnoga vagona bilo je upravo zaliveno električkim svijetlom. Učtivi pratilac propustio je Sablina s poštovanjem i rekao mu: — »Do Carskoga ćete izvoljeti putovati sami, a u Carskom će doći još jedan suputnik«.

Svejedno, pomisli Sablin. Neshvatljiva tuga stezala mu srce. Zar je to predosjećanje, mislio je krsteći Tanju, zar doista ne ću nikad više vidjeti ovu milu i čistu djevojku?

Dugo je stajao na hodniku vagona i gledao Tanju, koja je brzo išla za vagonom i gledala ga očima, punima suza, mašući rupčićem.

— Ne, mislio je. To mi se tako samo pričinilo. Nikakove revolucije! Pa zapravo sve ide dobro. Kao i prije. I ti Rasputini, Varnavi, Stürmeri — sve je samo razigranost živaca u zaledju — na fronti će biti bolje. Ako i ima revolucionarnih časnika, ipak ih je malo. Potonut će u našoj masi, a revolucionarnih generala nema i ne može ih biti.

Vlak je stao u Carskom. Nečiji ženski glas vikao je veselo upravo pod prozorom: — »Do vidjenja, do vidjenja! Dodjite što prije! Svršite tu vašu nesnosnu vojnu. Dosta je već, dosta«.

Glas je bio poznat.

Sablin se primakne prozoru, zakrivajući dlanovima lice od svijetla i opazi sestru milosrdnicu, koja se veselo praštala s generalom. General je bio Samojlov, a sestra Ljuba Matvejevna.

Za čas, kad je vlak krenuo, udje u odjeljenje Samojlov, crven od zime.

— A, vaša preuzvišenost! — pozdravi Sablina, — kako je to prijatno iznenadjenje! Do Mohileva,

dakle, zajedno. Napripovijedat ćemo se. Kako vam se čini naše zaledje?

— Užasno.

— Što to govorite?!... Posao napreduje... Da... Velik, golem posao.

— A u čemu ga vi vidite? — upita Sablin.

— U pripravljanju revolucije, — reče Samojlov šapćući.

Sablin se odmakne od njega.

— Što ste se preplašili, vaša preuzvišenosti? Uostalom, to sam mogao i znati. Vi se bojite riječi. Razumijem. Dašto da je strašno. Vi ste bivši krilni pobočnik, general svite njegova Veličanstva, gardijski časnik i sad odjednom čujete takve riječi, pa od koga? Od starog, zaslužnog generala, koji putuje u glavni stan... No valja da se priučite.

— U vrijeme rata, — reče Sablin.

— Eto, ulovio sam vas. Dakle; samo ne u vrijeme rata, a inače se može, — smiješeći se, reče Samojlov.

— Ne, to ja nisam rekao, — odvrati vatreno Sablin, — i nikad toga ne ću reći.

— No, no! — žmigajući lukavo očima reče Samojlov. — A ako vam kažem, da nas inače očekuje posebni mir, — jedva dahnu Samojlov.

Sablin ne odgovori odmah.

— Eh, što! — počne onda mirno. — Posebni mir, ako se promatra s ruskoga gledišta, nije tako rdjava stvar. Narod se izmorio ratom. Prava vojska pala je na bojištima. Najbolje časništvo je popadalo. Dopune dolaze sve gore i gore. Vojska se postepeno pretvara u milicu. Uzmimo, da je i kod neprijatelja isto takvo stanje. Poseban mir sklopit ćemo, dašto, ne badava. Mora se uzeti, da će on razriješiti sva ona pitanja, koja odavna kao teško breme leži na Rusiji, a prije svega balkansko pitanje.

— Da, Carigrad i tjesnaci ostat će nama. — dobaci Samojlov, — slušajući sa začudjenjem miran Sablinov govor.

— Eto vidite. Zacijelo se ni perzijsko pitanje ne će rdjavo riješiti.

— Naš će utjecaj u Maloj Aziji ojačati i luka nam je u perzijskom zaljevu osigurana, — reče Samojlov.

— No, vidite. Rusija će izvana postići toliku moć, o kakvoj ranije nije mogla ni da sanja. Gledajte dalje. Narodne su mase umorne od rata. Prijeti skupoća, a s njom i glad. Vojskama je rat dogrdio. Sva fakta govore, da ćemo sasvim ugreznuti u jarcima i da ćemo preći na položajni rat. Mase će prihvatiti mir s entuzijazmom, ako se još pojača dobrim manifestom o zemlji, otprilike ovako: »Ruska pobjedonosna vojska, koja je krvlju svojom stekla sebi pred Nama zasluga, neka računa s time, da ni Mi nismo zaboravili vjernosti prema Nama dokazane na bojištima. Povodeći se za primjerom djeda Našega« — i t. d. i t. d. Razumijete li, kako će se time u narodu učvrstiti poštivanje prama Caru i ljubav prema njemu? A ako se još našoj inteligenciji dobaci makar i kusata konstitucija, a štampa dobrano potplati, počet će se slavospjevi. I, priznajte, Nikolaju Zaharoviću, da će u čitavoj ruskoj historiji to biti prvi slučaj, kad ćemo se mi boriti z a s e b e. Ne za Bugare, ne za Austrijance, Pruse, ili za Francuze, nego za sebe. I zahvalno će potomstvo podignuti spomenik takvome Caru i nazvat će ga nesamo mirotvorcem, nego i mudrim.

— Ali... iznevjeriti se svojoj riječi! Izdati svoje saveznike! Vi govorite strašne stvari. Vi govorite ono, što kaže i Stürmer.

— To znači, da on nije tako glup čovjek, kako se o njemu govori. Vi velite: iznevjeriti se saveznicima. Komu? Engleskoj i Francuskoj? A zar oni nas ne će izdati, zar će nas požaliti, kad nam bude zlo? Ne osudjuje li naša inteligencija toliko i Pavla i Aleksandra I. i Nikolaja I. i Aleksandra II. samo zato, što je Rusija igrala ulogu nekakvog evropskoga žandara? Za koga se sve nije točila krv ru-

skoga vojnika! Koja li je sve prijestolja učvršćivala! Ne zahvaljuje li Franjo Josip našim vojnicima svoje prestolje, a za ono dobro, što mu ga je učinila Rusija, on kao da se osvećuje, i osvećuje se upravo sada. Ne će li se isto to dogoditi s Francuskom i Engleskom? Politika srca rdjava je politika, a nažalost, takova je upravo ruska politika. Što vi mislite, s kakvim će osjećanjem krenuti u boj ruski vojnici, ako im kažem, da idu u smrt za Englesku? Vi ćete srušiti prestolje u ime vjernosti saveznicima, ali vojska ne će krenuti u smrt za probitak britanskoga naroda.

— O, Aleksandre Nikolajeviću! Vama je u Petrogradu izmaknulo glavno. Vi niste opazili novoga vojnika i časnika.

— Baš protivno! Njih sam najviše i promatrao. I obilježio sam svoja opažanja banalnom riječi — »užas«!

— Da, nije vam se svidjala njihova podrezana kosa, njihova slobodna disciplina, njihova, možda, neka nemarnost u odijevanju, u iskazivanju počasti. Vanjske je discipline kod njih malo, to je istina. Ali mi spremamo, Aleksandre Nikolajeviću, svijesna vojnika, — reče Samojlov.

— Ne će biti moja neskromnost, ako vas zapitam: Koga to mislite, kad kažete »mi«?

— Mi? — odgovori Samojlov, — to su oni vojnici, koji vide, da vlada ide krivim putem i koji su spoznali, da će nas stari ratni sistem dovesti do poraza, tražimo nove putove. Imena vam ne ću navoditi. Ali poznajući vašu ljubav prema vojničkim stvarima, mislim, da i vi pripadate k n a m a.

— Novih putova u vojničkoj nauci ja ne tražim. Ja u nju vjerujem. Za mene su zavjeti naših velikih vojskovodja sveti. S njima sam uvijek pobjedjivao, a nadam se pobjedjivati i unapred, — suho i dostojanstveno reče Sablin.

— No, vaša preuzvišenosti, — stavljajući svoju punu ruku nabreklih mekih prsta na malenu,

otmenu, opaljenu od sunca i zime Sablinovu ruku, reče Samojlov, — vi se ne ćete odricati Suvorovljeva zavjeta, da svaki vojnik treba da shvaća svoj manevar.

— Uvijek sam to nesamo ispovijedao, nego sam i izvodio, — reče Sablin još suše.

— Eto vidite, — reče Samojlov, kao da se kradom protiskuje u Sablinovu dušu. — Mi spremamo svijesna vojnika, to jest takova, koji će se moći snaći u svim zamršenim političkim prilikama. Vojnika, sposobna za kritiku i analizu.

— Drugim riječima: vi hoćete u vojsku da unesete politiku? — s negodovanjem usklikne Sablin.

— No... Malo politike. Nama treba, da ruska vojska shvati, da Rasputini ne sačinjavaju rusku monarkiju i da se Varnavi, Stürmeri i Suhomlinovi ne smiju dopustiti. Nama je potrebna sila, da slomimo tvrdokornost. Možda: — neznatan dvorski prevrat.

— A hoćete li vi umjeti da se zaustavite na tome?... Pustite me. Meni je strašno slušati sve to, što vi govorite. I s takvim mislima vi putujete u glavni stan! Bože, Bože, što znači sve to?

— U glavni stan sam pozvan, kao muž savjeta, — reče Samojlov ne bez nekog komičnoga dostojanstva.

— Ja vas moram prijaviti! — reče Sablin.

— Prijavite. Ali znajte, da nas ima mnogo i da nas ne ćete moći svih povješati. Mi smo snaga ovoga svijeta, s nama je nesamo više zapovjedništvo, nego i svi veliki knezovi. A tko je s vama?

— Vojnici! — usklikne vatreno Sablin.

Samojlov iskrivi lice u preziran posmijeh.

— Vi im vjerujete? Krdo ovnova, potkupljiv, nizak ruski tamni narod, koji će poći za onim, tko mu pokaže bolji mamac, i tko mu više obeća, — reče Samojlov ustajući. — Hoćete li na objed? U vlaku ima vagon-restaurant.

Sablin ga je gledao s mržnjom.

— Ne ću, — reče kratko, — objedovao sam kod kuće.

— Kako vam je po volji, — reče Samojlov protežući se. — Ja sam ovih dana toliko ljubio, da sada osjećam strašan glad.

I nagnuvši svoju ćelavu glavu, obraslu po krajevima, kao rojtama, vlasima rijetke sijede kose i sliježući jakim plećima, izadje Samojlov mirno iz vagona.

Sablin se zabaci na vagonske jastuke. Bio je gladan. Kod kuće nesamo da nije objedovao, nego nije ni doručkovao. U žurnom spremanju na put nije dospio. Ali pomisao na to, da će morat sjediti s tim strašnim čovjekom, pa možda i nastaviti težak razgovor, otjerala mu apetit. Ne, ni za što pod nebom! Ja ga mrzim. Revolucionarni general! Pojavili su se u Rusiji kao gljive na močvarnom zemljištu, ti vodje revolucionarnih časnika, revolucionarni generali! — pomisli Sablin.

Bože! Bože! Davno li sam, uznesen kratkom Tvojom naukom, dao zavjet čiste kršćanske ljubavi i gle, kolike već mrzim! Ne mogu da oprostim carici, mrzim Rasputina, mrzim taj novi tip »svijesna« časnika i vojnika, mrzim revolucionarnoga generala Samojlova. Mjesto ljubavi — mržnja, ali što da radim? Da ljubim one, koji nas mrze, no ali ako oni mrze ne mene, nego otadžinu, mrze Tebe, razapeta za nas! Gdje da nadjem odgovor i pouku na sva pitanja?

Sablin izvadi iz putna kovčega evandjelje i otvori stranicu, koja mu se sama nadala, i odmah mu udare u oči riječi Kristove:

»Moja je osveta i Ja ću je vratiti!«

Sablin se zamisli i ponikne glavom. Ljudi, dakle, nemaju slobodne volje — i sve je, što se sada dogadja — Tvoja velika volja; Ti si tako uredio, Ti si tako odredio.

Ne, onda — nema krivnje. Ni ubistvo nije grijeh.

Misao je ulazila u labirint protivurječja i upirala se o zamke beznadja.

Samojlov zateče Sablina pri čitanju evandjelja. Baci pogled na knjigu, osmjehne se kratkim prezirnim smiješkom i bučno se poče svlačiti. Pozove služaka, koji ga je pratio i naredi mu, da mu svlači čizme, jahaće hlače, pa je žučljivo psovao, kad bi ovaj u tjesnoći vagona nespretno dohvatao njegovo odijelo.

— Glupane, otkinut ćeš petlju!... Bolvane! ne vuci za ostrugu, uhvati više. Kakova budala!

Pruži se ispod pokrivača, demonstrativno dohvati iz mreže knjižicu veseloga francuskoga romana i razrezujući uzbudjeno strane velikim njegovanim noktom, stade je pregledavati.

Samojlov se osjećao mladim, čilim i prekrasnim. Stvarao je novu Rusiju i činilo mu se, da je i sam postao novim te nije osjećao bremena svojih pedeset i šest godina.

Više nisu govorili ni riječi sve do Mohileva i Samojlov izadje, ne oprostivši se sa Sablinom. Kad je izašao, uzdahne Sablin punim grudima i pričini mu se, da je i zrak u kupeju postao lakšim i čišćim.

XXVII

Vlak, kojim se vozio Sablin, zakasni mnogo, te je stigao u S. tek iza dva sata u noći.

U Petrogradu je bila oštra zima, blijedo sunce nije grijalo, nego je još jače rashladjivalo granit zaledjene obale i željezne rešetke vrtova, a ovdje se i noću osjećao lagan dah proljeća. Bilo je oko pet stupnjeva zime, ali zrak je bio tako čist i nježan, te se činilo, da će sad na početi otapljanje i da će odmah nahrupiti južno proljeće.

Na postaji je bilo tamno. Petrolejske svjetiljke bacale su blijede trakove svijetla na zaprljan, izgažen drven peron, a naokolo je vladao crn mrak.

S onu stranu tračnica na modru obzorju sterale se grane velikih krošnjatih akacija i drveće je tajanstveno, po proljetnome, šumjelo, mašući crnim granama. Nedaleko je otegnuto zviždao parostroj, tražeći uporno petu tračnicu, ali stražar je spavao i parostroj je ponavljao svoje zviždanje promuklim, kao nahladjenim glasom.

Putnika je sišlo malo. To su bili vojnici, koji su se vraćali s dopusta ili sa posebnih odredjenja. Uprtili na pleća svoje uprtnjače i zavežljaje i razgovarali se hrapavo svojim pospanim glasovima.

Sablina dočeka njegov ljubimac ordonanc, husar, počasnik Šapovalov — gardist, koji je s njim krenuo iz Petrograda i postao kao nekim članom Sablinove porodice, i šofer njegova automobila, ozbiljni i solidni Petrov, koji je do rata služio kao šofer kod jednoga petrogradskoga bogatuna. Svi su oni iskreno obradovali Sablina.

— Dobro došli, vaša preuzvišenosti! — reče Semjon, ulazeći u vagon i skidajući jakim rukama kovčege s mreže. — Nismo vas tako rano očekivali. Malo ste se izvoljeli odmarati. Kako zdravlje njezine preuzvišenosti Tatjane Aleksadrovne? A miss je još uvijek kod vas? I Paša je još ista? Pa neka joj, što je gojazna, bezosjećajna...

— Kako je kod nas? — odgovarajući na pitanja, upita Sablin.

— Sve je dobro. Mirno. Tiho. Leda vas se zaželjela, čeka na jahanje. Florestana smo juče potkovali. Izišlo je točno šest nedjelja... Šapovalove, prihvatite nécessaire, a ja ću kovčežić odvući.

Šapovalov, čekajući na peronu, glasno odgovori na pozdrave i saopći novosti o životu čitave divizije.

— Satnik Mihajličenko dobio je za željeznički boj Anu drugog stepena s mačevima, a zastavniku Karpovu odredjeno je igorjevsko oružje. Pred dva dana poslano je iz stožera armije. A uto dodje i vaša brzojavka, da se vraćate natrag. Glavar stožera zapovjedio je, da vas dočekamo. On je pozvan za sutra u tri sata. I trubači ulanske pukovnije pozvani su k objedu. Mamica je obećala da će ispeći pirog.

Sablin je dolazio kao medju svoje. U petrogradskom domu nije mu bilo tako udobno, radosno i toplo, kao ovdje medju tim ljudima.

Petrov je u krasnoj krznenoj kabanici, sa crvenim naramenicama, išao otraga i saopćivao mu o putu.

— Put je odličan. Snijega nema baš mnogo. Samo u Borovom smo malo zapeli, kad smo išli ovamo... A vodu ćemo uzeti kod mlina. Tamo se nije zamrzlo. Stići ćete oko devet sati.

Na trgu, na koji su izlazile mjesne uličice sa drvenim jednokatnicama, utonulima u predjutarnji san, stajao je Sablinov ljubimac, silni i grubi »ruskobaltijski« automobil. Jarke svjetiljke bacale su na cestu dugačke snopove svijetla, koji su udarali u kuće, osvjetljujući prozore, iznutra zatvorene bijelim kapkom. Seljačke saonice čekale su nekoga i malen kuštrav smedj konjić, pokriven rogožinom, plašljivo se ogledavao, a oči mu sjale kao vatreni rubini u zrakama automobilskih svjetiljaka. Poljakov, šoferov pomoćnik u isto onakovoj kabanici, kao i Petrov, potrčao je pred Sablina.

— Zdravlja želim, vaša preuzvišenosti! — odgovori. — Zapovijedate li da navinem?

— Da, idemo, — reče Sablin.

S nekom je osobitom ljubavlju promatrao osvijetljenu divizijsku zastavicu, modru i žutu, s divizijskom brojkom, koja mu je postala kao prirodjena; gledao je Poljakova, koji se zgurio uz vijak, pa je osjećao, kako mu hladna mržnja silazi sa srca i kako mu se bratska, čista kršćanska ljubav plamenom strujom ulijeva u srce.

Sjedne u automobil. Šapovalov i Semjonov brižljivo mu umotaju noge u ovčje krzno. Automobil je dahtao i tresao se.

— Možemo li? — ogledavajući se, upita Petrov.
— Da, vozi! — odvrati Sablin, udisavajući radosno svježi noćni uzduh.

Škripne premetna poluga. Petrov pritisne snažno i sigurno podnožak i uhvati bezbrižno rukom u kožnoj rukavici za kormilo. Automobil zadrhta i mekano krene po bijelom ugaženom snijegu. Konjić pred saonicama zadrhta čitavim tijelom, prebirući naglo nogama i pretvarajući se, kao da misli poletjeti, no tek što je automobil odjurio ispred njega i kad ga je svega nestalo u snenoj pomrčini, smiri se, uzdahnu duboko i ponovo počne jesti sijeno, što mu je bilo bačeno pred noge.

Kao u čarobnoj priči, u noćnoj tami nicale odjednom osvijetljene izbočine kuća, siva veranda sa tri stube, natpis nad objavnim pločama; odjednom se pojavi daleka vjetrenjača na humku, pokrivenom snijegom, niz niskih lopatâ na omašnom kolu, blisne kamen ili krst uz cestu. Iznikne tamna izbica i u njoj obojena Bogorodica od sadre, okićena uvelim cvijećem i poblijedjelim vrpcama i ponovo pusta polja, prekrivena tankim slojem snijega i kao da su razmedjena brazdama stara oranja.

Neopaženo se nadnesla tiha šuma. Postalo je toplije, prijatnije. Odisalo je vlagom, negdje je šumjela voda. Automobil je stajao na mlinskom gatu. Stroj nije više bučao. Svi su šutjeli i vidjelo se, kako dolje uz tamni potok Poljakov grabi vodu platnenim zaimačem.

Na nebu su treperile zvijezde. Pod krznom je bilo toplo. Sablinu se nije spavalo, nego je želio, da bi »vječno, vječno bilo ovako«.

Šum struje, koja je lijeno otjecala ispod leda, nije narušavao noćnu tišinu, nego kao da ju je još pojačavao.

Automobil je osvjetljivao put i tamni borik, koji se protezao s obiju strana široke ceste. Naokolo je bilo tako mirno i tiho, te se čudnom činila misao, da se voziš u rat, na položaje.

Zatim je opet dugo šuštao automobil i meko odskakivao na hrapavom tlu. Šapovalov i Semjonov, sjedeći na prednjim mjestima, pridizali se, zagledavali se u šumu i zabrinuto se dogovarali s Petrovim.

— A niste li već prošli, Atanasije Pavloviću? — pitao je Šapovalov.

— Ne. Tvornica još nije došla. Eno, ono nalijevo bit će tvornica. Tamo je zakret.

Svitalo je. Zvijezde su se gasile jedna za drugom. Tek je Danica još dugo gorjela na pozelenjelom nebu i postajala većom i jasnijom. Pod njom je nebo dolazilo ružičasto, žuto, dok se odjednom odande, iza nježne ravnine, nisu prelile ognjenocrvene zrake.

Sunce je izlazilo.

Postalo je hladnije. Ali u zimskoj prirodi bila je razlivena takova radost i takvom bodrošću bio prosićen zimski zrak, da je Sablin skinuo sivu papahu (šubaru) i stao disati punim grudima, predajući se životnoj radosti i odgoneći sve crne misli...

Uskom čistinom izmedju gustih jasena mlade šume, preko balvanskoga šumskoga puta, ispanu iz šume i nadju se u širokom razdolju niskih brežuljaka, udubina i usjeklina. Vjetrenjače su veselo mahale krilima prema automobilu.

— Gle, Poljaci, — reče Fjodor, — i nedjeljom melju; to znači, da je ponestalo hljeba.

Automobil se uspne na brežuljak i pred njima pukne dalek vidik, dok su se u daljini razabirale tamne šume.

Selo Ozeri (Jezera) raštrkalo se malenim sivim kolibama po obroncima brežuljka i okruživalo zamrzlo jezero. Tamo, gdje je vjetar raznio snijeg, sjalo se jezero zelenim smaragdom i gorjelo na suncu. Sitna, blijedo-modra crkvica, opkoljena drvećem, stajala je na obali. Seoske ulice razilazile su se na sve strane, uske i neravne. Svaki čas susretali su vojnike u kratkim nezakopčanim polukaba-

nicama, s papahama, rumenih, svježih lica. Vodali su velike smedje konje, po svoj prilici, po nastanbama. Uspravljali se, opazivši automobil, hvatali konje na kraće i radosno gledali Sablina. Voljeli su svoga zapovjednika divizije onom nesvijesnom ljubavlju, kojom su ljubili ruski vojnici smione i oštre, ne ohole i ne gorde zapovjednike.

XXVIII

U stožeru čekali su ga sa čajem. Malen, na krivim nogama, ridji i živahni pukovnik Varlam Nikolajević Semenov, glavar njegova stožera, kapetan Davidenko, crn i stasit, strižući svojim dugačkim brkovima, gojazni liječnik Uspenski i dva mlada ordonanca, zastavnici Pavlov i von Dall, bili su u jedaćoj sobi. Tamo su bili i domaćini, mladi svećenik i njegova ljepuškasta žena, koja je bila predmetom sveopćeg klanjanja i udvaranja.

— No, kako je, baćuška, jeste li se sasvim smirili? — upita Sablin svećenika. Svećenik se naime jednako bojao, da će se ruska vojska još povući, da će predati selo Ozeri Nijemcima, a on će morati da bježi. Kroz godinu dana se on nagledao bjegunaca i nije mogao bez užasa misliti, da će i on morati da ostavi svoje mlado gospodarstvo.

— Počinjem vjerovati, vaša preuzvišenosti. Čini se, da su čvrsto stali. I vojnike sam raspitivao, pa vele: stojimo tvrdo. Kako je samo sa streljivom? Samo da tu ne bi bilo neprilike?

— Mogu vas obradovati. Streljivom svake ruke, pa i topovima, bit ćemo prema proljeću dobro opskrbljeni.

— Možda ćemo s proljećem moći prijeći i u navalu? — skromno zapita svećenik.

— Zacijelo.

— To bi bilo dobro. I Kovelj bi osvojili, i i Holm, i Vladimir Volinski, a možda čak i Varšavu.

— Vidjet će se. A kako vi, matuško?

— Kako ja? — smetena i crveneći se do ušiju, a smiješeći se umiljatim smiješkom, spoznavajući moć svoje ljepote, no ipak kao u nekoj plašljivosti pred poglavarstvom, odvrati popadija. — Ja sam hrabrija nego otac. Ja sam i njega osokolila. Dok vas nije bilo, putovali smo u Dombrovicu i kupili kod vlastelina sjemenje za usjev. Hoćemo da vlastitu pšenicu posijemo. Kupili smo i vrtnog sjemenja. Ljetos imamo, hvala vašoj milosti, mnogo gnojiva, pa će se vrtovi moći dobro obraditi. Ja tako čvrsto vjerujem, da se ne ćete povući, kao što vjerujem kamenoj hridini; a ako ih otjerate toliko, da se topovi ne bi čuli, i da ranjenike prestanu voziti — onda će biti upravo divno. Zaboravit ću i na sam rat.

— Pa vi ga, Aleksandro Petrovna, i bez toga baš previše ne osjećate, — reče glavar stožera. — Dok vas nije bilo, vaša preuzvišenosti, kakovim nas je kolačima ugošćivala Aleksandra Petrovna, kakve li je samo trešnjače pravila! Sve prste da oblizujete, a njoj zlatne ručice da ljubite.

Popadija se zarumenila.

— Zaboga, što to govorite! Oni mi se samo rugaju. Ali, pričekajte, u ljeto, dat će Bog, pa ću vam praviti trešnjače sa svježim trešnjama. Sjećaš li se, oče, kako je ono bilo na svadbi? — obrati se ona na muža, da joj on pomogne.

— Ehe, Aleksandro Petrovna, nemojte nam za ljeto obećavati, — reče Davidenko. — Ljeto ćemo provesti već u Berlinu.

— Da, da, Aleksandra će Petrovna, s nama, — reče glavar stožera; — Tihon će je Ivanović uzeti za sestru milosrdnicu.

Svi se nasmiju. Ugojeni liječnik Tihon Ivanović Uspenski bio je poznati ženomrzac.

Posjedaju za dugi stol, prekriven ružičastim stolnjakom, išaranim bijelim šarama, na kojemu je šumio, puštajući gustu paru prema niskom stropu,

velik mjedeni samovar, kraj kojega je stajalo vrhnje, svjež domaći maslac i raznovrsno domaće pecivo. Na malene prozore, kroz zavjese od muselina, gledalo je okruglo i šareno lišće od geranija, gledala je zima, zamrzlo jezero, a iz daljine brežuljci i taman omorikov gaj. Iza gaja na trideset vrsta bila je pozicija...

Kanarinka i češljugar gušili se veselim pjesmama u željeznoj krletki i sav namještaj mamio je na čistu i svetu kršćansku ljubav.

Iz kuta, gdje je gorjelo kandilo, meko je i krotko gledao Krist i kao da se raduje, što vidi zadovoljstvo i jasnu sreću ljudi i što sluša njihovo veselo ćeretanje, začinjeno šalom.

— Vi se ne srdite, vaša preuzvišenosti, — reče Sablinu Semenov, — što sam za danas pozvao momke, odlikovane ordenima i georgijevske viteze? U svemu pedeset i dva momka. Možda ste umorni od puta, pa biste htjeli da odahnete?

— Sitnice, Varlame Nikolajeviću! Iza čaja odjahat ćemo nas dvojica do zbornoga zapovjednika, a oko jednog sata mislim, da ćemo se povratiti. Dospjet ću i da se odmorim. A jesu li Karpovu poslali i sablju?

— Kako? — s negodovanjem usklikne Davidenko. — Pa takve sablje i nema u stožeru armije! Tek maleni križić i temenjak. A novaca su možda zatražili za čitavu sablju.

— Prevara! — dobaci gojazni Uspenski.

— To je nepriličnо, — reče Sablin. — Ja sam htio da mu dadem lijepu sablju s lijepom oštricom. Da mu bude na uspomenu. Da ju on može predati sinu, a sin unuku. Dobar časnik! I otac mu je bio odličan vojnik. Bio je predložen za georgijevski krst, ali ga nije dočekao, jadnik; pao je na Nidi.

— Pa to se dade popraviti, — reče Davidenko, — ako vaša preuzvišenost dopusti da se provedu male dopune.

— A kako? Htio bih odmah danas. A tako skoro ne ćemo ni odakle dobiti.

— Ja ću je dobaviti.

— No? — reče Sablin.

— Ovdje, u stožeru kubanske pukovnije, kojih dvadeset vrsta odavde, prodavale su se prošle nedjelje stvari ubijenog esaula, a medju njima i krasna kavkaska sablja. Prava gurda (starinska kavkaska sablja). Oštrica joj je tamna, sa zlatnim turskim natpisom, izradjena — divota! — srebro sa zlatom i crnom politurom — jednostavnost i umjetnost izvedbe zadivljuje. Udarili su joj cijenu od trista rubalja. A sami znate, da tolik novac ne može svatko imati. Sablja je ostala neprodana. Dopustite, da se pošalje vaš automobil, a novac ćemo nekako izlučiti iz divizijske opskrbnine.

— Zašto tako? — zapita Sablin, vadeći lisnicu, — da mogu obradovati mladog i vrijednog časnika, bit će za mene osobita radost. Ja ću platiti. Vi se samo pobrinite za sablju i stavite na nju bijeli krstić.

— Bit će učinjeno. Šofer Petrov odličan je tokar. Do tri sata bit će svršeno. Aleksandru Petrovnu zamolit ćemo za onaj baršunasti jastuk s njezina naslonjača, pa ćemo mu je na njemu predati.

— Hvala, Mihajle Ivanoviću. Pobrinite se za sve.

— Bit će izvršeno, vaša preuzvišenosti, — odvrati kapetan, isprsujući se.

XXIX

Iza čaja spremi se Sablin sa glavarom stožera da odjaše u stožer vojnoga zbora.

Na ulici, iza cvjetnjaka svećenikova doma, držao je prekrasnoga vranca husar u kratkoj krznenoj polukabanici, u crvenim pantalonima i jasno

ulaštenim čizmama. Sita kobila nemirno je kopkala vitkom nogom snijeg i lako frkala, pogledavajući na verandu, odakle je imao izaći njezin gospodar. Svijetla, tanka dlaka bila joj je prigladjena i na suncu se prelijevala u modrikastu. Kratko, do korena ostriženi rep uzmahivao je nadesno i nalijevo, braneći se od umišljenih muha ili je svom snagom udarao o bokove. Leda je znala, da je lijepa, i da ju njezin gospodar voli, pa ima da podje na krasnu šetnju po snijegom naprašenoj mekoj cesti, sladak miris granate šume i sunce, a onda topla staja popovskog dvorca, obilna krma i radostan sastanak sa starim prijateljem Florestanom, pa je zato čitavo njezino biće bilo napunjeno radosnim nemirom, srce joj je snažno udaralo i napunjalo žile vrelom krvi. Pogledavala je na verandu srdeći se na gospodara, što tako dugo ne dolazi, te je pogledavala na grupu od tri konja, što je stajala podalje — jedan za glavara stožera, a dva za konjušare. Sve ih je poznavala i sve ih je ocjenjivala na svoj način.

Ugojenog i lijenog Brigadira, erarskog konja Semenovljeva, duboko je prezirala poradi njegove lijenosti i zato što je prost konj, koji nije shvaćao i nije mogao ocijeniti svu njezinu kobilsku krasotu i koketnost. Golubica — siva kobila konjušareva, s kojom je po čitave sate morala uporedo stajati, bila je njezin pouzdanik u konjskim tajnama. Nju je, čas prikraćivala, izbirajući bolju travu iz dobačena im snopa sijena, a čas bi joj oholo prepuštala nedožvakanu zob. »Na, veli, jedi, Bog s tobom!« Kobilicu Bočku, Semenovljeva konjušara, jednako je prezirala kao i Brigadira već i zato, što je pokorno išla za Brigadirom i stojala uporedo s njim.

Leda je razabrala kroz dvoja vrata glas svoga gospodara te je na čas privijala tanke, svilenim dlakama pokrivene, uši uz tjeme, a na čas bi ih uperila prema vratima i izvrtala tamno ahatno oko toliko, da se s kraja vidjela bjeločnica, i teško bi uzdahnula.

»Što tamo toliko brljaju? — mislila je. — Brže, samo brže!«

I on izidje. Ona ga još nije vidjela, no osjetila je čitavim svojim bićem njegovo približavanje. Nemirno zadrhta, prestane kopkati snijeg i zamre u slatku iščekivanju.

— Leda! Leda moja! — začuje ona laskav glas i tiho se odazove supregnutim rzanjem.

— Gle, odgovara! Prepoznala je, — reče konjušar Ferapontov.

Leda se rasrdi na njega. »Ne zadržavaj ga!« kao da je rekla srdito i udarila stražnjom nogom o zemlju.

Neka, tako dobro poznata ruka potapka je po vratu i po licu i prinese k njenoj gubici komadić šećera. No Leda ne uze šećera. Sva se predala uzbudljivom čuvstvu duhovne ljubavi, odbacila šećer te sladjahno njuškala ruku svoga gospodara, svoga gospodina, svoga Boga!

— Gle ti nje! Ni šećera ne jede, — reče Ferapontov, — prokšenica! A prepoznala je, Boga mi, prepoznala. Zaželjela vas se.

Napne se lijevi stremen, dodirnu se boka koljeno i na sedlo odmah legne prijatna težina i Leda osjeti slobodu. Htjela bi da skoči, zapleše, da uzbaci stražnji dio, da vrisne i poleti uzvinuvši rep, ali lagan pritisak žvalâ na donju čeljust i dodir čizmama uz bokove rekoše joj: — »Ne smije se«. Počne prebirati sa sve četiri noge, kao da ne zna, kojom da počne i podje široko koracajući, uzdigavši glavu i uvlačeći bučno zrak, što se grijao pod suncem.

Radost gibanja, radost života obuze čitavo njezino priprosto biće, pa predje sa isto takvim prostim osjećanjem životne sreće, slatkom spoznajom slobode, sile i moći i na samoga Sablina.

Poskakujući, jurila je Leda širokim kasom i kao da je svima govorila: — i konjima, koji su je

pratili, i sitnim vrapcima i vjeverici, koja je skočila na jelu i zagledala se odande radoznalim crnim očima: — »Gledajte, kakova sam, gledajte, kako ja mogu!« A iz daljine se činilo, da se ona uopće ne dotiče zemlje svojim tankim, poput strune napetim nogama.

— Kako je lijepa vaša Leda! — reče Semenov, — gledam je i gledam, pa se ne mogu nagledati.

— Je li da je? — reče Sablin razblažen i potrepta Ledu po vratu.

Leda sagne čvrsti vrat, žmirne okom i pod pritiskom zažvaline podje korakom. Shvati pohvalu, shvati milovanje i ponosna i sretna, ispružena vrata, koracaše za vodjicama, ne osjećajući ni sebe od ushita, što je obuze od spoznaje, da je njen bog voli.

— Vrlo mi je milo, što ćete moći da obradujete Karpova, — reče Semenov. — Dok vas nije bilo, upoznao sam se pobliže s njim. Prekrasan mladić.

— Dobar časnik, — doda Sablin.

— Zavjetna mu je misao, da padne u ratu. Znate li, da je bio u caričinoj bolnici, pa je upravo očaran. Čini mi se, da se jadnik bezumno zaljubio u veliku kneginju Tatjanu Nikolajevnu.

— Pa to nije tako strašno, — reče Sablin.

— On snatri o tome, da pogine kao heroj i da se ona samo o tome obavijesti.

— Djetinjarija, — reče Sablin.

— A zapravo ima mnogo ljepote u toj djetinjariji. Ta koliko ih je popadalo, koliko li umrlo po bolnicama, prazna srca! A taj će umrijeti srca puna sreće i ljubavi.

— A zašto bi umro? Možda će nas obojicu preživjeti.

— Oh, vaša preuzvišenosti. Koliko ih je palo! Sjećate li se Serežina?

— Husar?

— Husarčić... Tako su ga nazivale sestre u zbornom povijalištu. Bio je mladić neiskazane ljepote. Imao je prekrasne obrve, divne brčiće, a i pjevao je božanstveno! Sjećate li se sestre Ksenije, one Francuskinje? No medju njima je bila ljubav čista, sveta... Šta više, nisu smjeli ni misliti na zaruke i na svadbu. Svako je od njih držalo sebe nižim. Onda u doglasnici, kod Kamen-Kaširskoga, presiječe mu put satnija Nijemaca. »Momci, za mnom!« — sabljama se proturao u satniju, i skočio, i izveo sve ljude. No sâm je nosio dva taneta u trbuhu. Kako je stigao — čudo. Dovezli ga u previjalište. No, Ksenija je nad njim. Ja sam bio tada u bolnici. Pogledao nas, pogledao Kseniju. Trpio je, sigurno, silno. — »Kako je lijepo umirati!« reče, pruži se, zatvori oči i umre. Upravo takav je i Karpov. Ti mladići nesamo da ne će reći, nego ne će ni pomisliti, da je živome psu bolje, nego li mrtvome lavu.

— A ima li takovih, koji tako govore? — zapita Sablin.

— Bilo ih je ranije malo. Sada ih ima sve više. A gledajte Karpova... Da mu sada zadate štogod očajna, usrećili biste ga.

»Kako je lijep put!« mislila je Leda, idući širokom alejom izmedju dva jarka, zasadjena golemim lipama. Sunce je prigrijalo i snijeg se topio. Crna, blještava i masna zemlja pokazala se u kolosjecima.

»Tu bi lijepo bilo galopom! No, dragi! Galopom«...

Sablin shvati njezinu prošnju, pritegne uzde, razmjesti ih i još ne dospje pritisnuti stegnom, kad se Leda veselo svine u gipko klupko, odbaci se i poleti, izbacujući nadaleko desnu nogu, a podmećući lijevu u lijepom i lakom galopu. Pobrzala je, ali se na nju nitko nije rasrdio.

»To je lijepo!« mislila je, pogledavajući na Brigadira, koji je do nje teško skakao, i jurila sve brže i brže. Rep joj se pružio u istu visinu s boko-

vima, a s njega su visjele sjajne dlake kao s lijepog oprašnika.

Stigli su tako svi uzbudjeni brzim hodom, sretni i uznemireni oštrim galopom, upravo do gospoštijskog dvorca, gdje je stanovao zapovjednik zbora.

XXX

Kod »komkora« je »zapdiv« 177. i »zap« 709. pukovnije, — reče rumen časnik ordonanc u ukusno sašivenom frenshu, propuštajući Sablina i Semenova u mračnu gostinsku sobu, namještenu bogatim starim pokućstvom. — U ostalom najavit ću vas...

Izadje i odmah se povrati. Neobično je rado govorio skraćenim izrazima, koji su upravo ulazili u modu; mjesto »komandant korpusa« — »komkor«, mjesto »zapovjednik divizije« — »zapdiv«.

— Komkor vas moli, — reče.

Sablin udje u nevelik kabinet, gdje je sjedio iz Petrograda poznati general-poručnik Zinovjev i nekakav pješački pukovnik mračne vanjštine. Zapovjednik zbora, stari pješački general Losovski, podje mu ususret.

— Kako ste se brzo vratili! — reče. — Izgleda, da vam se u zaledju nije svidjelo! No, osobito sam sretan! Vrlo mi dobro dolazite. Dajte savjetujte nam. S Leonidom Leonidovićem nikako se ne mogu složiti. Poznajete li se? Zapovjednik konjaničke divizije, general-major Sablin. Naš Murat...

— Kako ne bi, — smiješeći se, slatko reče Zinovjev. — Imali smo čast susretati se u petrogradskom okrugu. — Ja mislim, — obrati se on zbornome zapovjedniku, — general bi nam mogao pomoći.

— Evo gledajte, Aleksandre Nikolajeviću, — pokazujući širokom gestom na zemljovid, reče Losovski, — ovdje se ne slažemo. I opet slušam one riječi, kojih nikako ne podnosim da čujem i kojih ne treba da slušam: »To je nemoguće«. Dopustite, gospodo, u ratu nije ništa nemoguće. Tamo, gdje su ljudi spremni da dadu život, tamo ne može biti ništa nemoguće. Da, gospodo, — nadme on velike nabrekle usnice i razgladi brkove i podbrčine. — Da je Suvorovu Bagration rekao, da je to nemoguće! Ruski vojnik, dragi pukovniče, sve može. Sve. Radi se samo o postotku gubitaka. Samo o postotku! A u ratu, ne može biti bez gubitaka. Da, gospodine...

— No, vaša preuzvišenosti, bude li postotak gubitaka jednak stotini, ne će ništa izvesti, — reče s poštovanjem, no ponešto osornim tonom, zapovjednik pukovnije.

Losovski slegne širokim ramenima.

— Radi se samo o tome, — reče on, obraćajući se Sablinu, — da nadjemo petrovskoga vojnika, znate, onoga viteza, kojemu je Petar Veliki u sporu o disciplini s njemačkim kraljem Fridrikom naložio, da skoči kroz prozor. Treba naći časnika, koji bi smjelo i bez razmišljanja pošao u sigurnu smrt. A, eto, pukovnik Sonjin u svojoj pukovniji, a Leonid Leonidović u svojoj diviziji ne mogu takvoga naći. A? Što vi velite na to?

— Ja to ne shvaćam sasvim točno, vaša preuzvišenosti, — reče Sablin.

— Izvolite, ja ću vam objasniti. Gledajte na zemljovid.

Losovski primakne Sablinu golem zemljovid, slijepljen od mnogo listova, na kojem je do najmanjih sitnica bio prikazan razmjer naših i njemačkih bojišta. Dvije zupčaste linije, neprekidana i kidana crvena i crna, približavale se i razilazile, prekrivajući konture šuma, močvara i sela.

— S prvim daškom proljeća, kako se piše u dobrim romanima, prelazimo u napredovanje, — tiho i tajanstveno započne Losovski. — To bi,

dašto, trebala da bude tajna. Medjutim, o tome govore svi židovi u mjestancu Rafalovci i pišu njemački i ruski bojni dopisnici. Komandant armije odredio je mome zboru prodor pozicije. No dobit ću još pojačanja. Vi razumijete, da se za vremena moraju izvesti kojekakove radnje, pripraviti nove pozicije za baterije, ponoviti, kako se kaže, čitavu predstavu, da se s uspjehom udari. Ja želim prodor na maloj fronti i odmah u taj prodor, još topal, da pošaljem konjaništvo, dvije-tri divizije, dašto i vas. No gledajte, mili Aleksandre Nikolajeviću, razgledajte na zemljovidu i recite, gdje biste vi udarili, a gdje izveli demonstraciju.

— Mjesta i pozicije poznate su mi vrlo dobro, — reče Sablin. — Borio sam se tamo jesenas s divizijom, učvrstio se i predao poziciju pješačtvu.

— To je vrlo dobro. Dakle gdje?

Sablin je dugo gledao u zemljovid i napokon reče: — Ja bih udario kod Kostjuhnovke, a demonstrirao bih kod Voljke Galuzijske.

— No, eto, što sam rekao, — obrati se Losovski svečano Zinovjevu.

— Njegova preuzvišenost govori tako zbog toga, jer ne poznaje prilike, — reče zapovjednik pješačke pukovnije hrapavim prehladjenim basom. — Tu je naime jedna kobna neprilika. Kod Kostjuhnovke, izvolite sami vidjeti, naši se i neprijateljski položaji sasvim slijevaju. Tu je tako zvano »Orlovsko gnijezdo« medju nama i medju njima, u svemu je trideset koračaja. Vojnici se sasvim slobodno u okopima razgovaraju jedni s drugima. Tu nesamo da je nemoguće nekažnjeno izaći, nego se ne može ni pogledati u puškarnicu ocjelnoga štita: odmah utuku.

— Utuku prvoga, a pred rojnom prugom razići će se i predati, — reče Losovski.

— Pa, dakako, — potvrdi Sablin. — Razmislite sami: tu ima trideset koračaja. Za jedan tren došlo bi do boja na bodeže. Poziciju zaprema poljska

brigada Pilsudskoga. A Poljaci ne će izdržati udarca. Tek se zaprekama približite, oni već bježe. A tamo, gdje biste vi htjeli, tamo je pusta močvarna šuma. Topnička priprava je nemoguća. Žične zapreke trostruke su i sve su takve, da mogu bokove napadati mitraljezama. Utvrde su duboke, na mjestima betonirane, a zaprema ih madjarsko opješačeno konjaništvo. Njih poznajemo! Umiju umirati. A trebat će prevaliti tri vrste. Koliko će ih stići? Vi ćete jamačno ovdje uzeti dvadeset-trideset ljudi, a dok stignete onamo, izgubit ćete stotinu.

— Vaša preuzvišenosti, — reče zapovjednik pješačke pukovnije, — o tome se upravo i prepiremo. Tu je čitava, izvolite vidjeti, psihologija: »na sreću«. Ali »na sreću« nitko ne ide. Svatko misli: pa ubit će »gdjekoga«. Da, možda ne će mene, nego koga drugoga. A onamo upravo mene. Pa to je, kao da počinjaš samoubistvo i kao da se bacaš pod vlak na tračnicu. Nitko ne će — »na sreću«. To i jest ono glavno. Ja sam već toliko puta to govorio. Htjeli smo sami da ovdje likvidiramo Poljake i da izravnamo frontu, no pozvao sam dobrovoljce. »Na sreću« ne će nitko da ide. Što će mu georgijevski krst, kad ga po svoj prilici ne će ni vidjeti. Jedan stožerni satnik, drevna pijanica, kao da je pristao. Ja ću, veli, poći. U pijanom stanju, razumijete li? A poslije toga se predomislio. Pa imam ja, veli, ženu i djecu, koji će »na sreću« postati udovicom i sirotama. I drugi se javio. Neki potporučnik, Prahom ga zovemo. Odvažan, znate, fenomenalan. Ako treba noću otjerati neprijateljsku stražu i baciti se na neprijateljsku bateriju, tu je on prvi. Tri puta je ranjen. Jedno oko je izgubio. Čini se, da je već kljakav. Već smo ga gotovo sasvim nagovorili. Ta tebi je, svejedno. I onako nemirne svoje glave ne ćeš odnijeti kući. Bio je pristao, a kasnije ipak odbio. Ne, veli, »na sreću« ne idem. Nije lijepo iskušavati Boga; da ima ikakva izgleda, pošao bih, ali kad nema baš nikakova — ne mogu.

— Tu, vaša preuzvišenosti, — reče Zinovjev, — treba svježih ljudi, koji ne bi poznavali svih potankosti. Kad bi, recimo, prije juriša Aleksandar Nikolajević poslao svoje momke. Medju kozacima zacijelo ima tako odvažnih momaka, da će i »na sreću« poći. Vjeruju u svoju sudbinu. Sjećam se, kod Labunskih šuma bilo se u augustu 1914. smelo moje pješaštvo. A do nas bili kozaci. Guštara neprolazna, leskovina se razrasla, kao kakva džungla. A s one strane udaraju Austrijanci. Stigli kozaci. Sjahali, prekrstili se — i hajde — poletjeli u šumu. Za njima moje pješaštvo. Za dva sata svršismo sa šumom. Zarobljenika smo nakupili preko šest stotina. Pa tako bismo i ovdje. Samo treba da se nadje netko svjež, koji ne bi stajao pod hipnozom straha. Ta moji vojnici sjede ovdje već cijelu zimu, i nema dana, da koga ne ubiju, a sve to u »Orlovskom gnijezdu«! Svako pola mjeseca umećem novu satniju i svake sedmice pet do deset ljudi u toj satniji ubiju. Čitava divizija znade za »Orlovsko gnijezdo«.

— Što velite na to, Aleksandre Nikolajeviću? — zapita Losovski. — Misao nije rdjava. A? Ded razmislite. Dajte nekoga od svojih. Takvoga, koga možda i nije šteta.

Sablin je dugo šutio.

— Ne. Svih mi je žao, — reče. — Ja razumijem, da bi se mogao poslati tko na junačko djelo, kad ima barem ikakvog izgleda, da će poslani uspjeti, ali poslati ga, kad nema baš nikakve nade, onda je to sasvim druga stvar. Švadronu šalješ na juriš, znajući da se polovica ne će vratiti, ali ne znaš, tko će upravo pasti, a ovdje valja poslati i pouzdano znati, da će poginuti... Ali shvaćam, da to ipak valja učiniti.

— Učinite, Aleksandre Nikolajeviću. Ja polažem nadu u vašu slavnu diviziju, — reče Losovski. — Priberite kakove nevaljance, koje bi i onako trebalo predati sudu i strijeljati. Georgijevski krst

dajte mu unapred, a udovici tisuću rubalja. A? Složemo li se?

— Ne, vaša preuzvišenosti, — ozbiljno, u dubokom razmišljanju kao da i nije sam govorio, nego netko drugi, reče Sablin odmjereno i kao da zapinje od uzbudjenja, — čist posao, svet posao valja činiti i čistim nevinim rukama... Naći ću vam čovjeka, recite mi samo kada, no dopustite mi, da sâm odem i da razgledam položaj.

— Ne biste li izvoljeli za prve mjesečne noći k meni u dom šumarov? Krenut ćemo zajedno. Danju se onamo ne može. Neprestano udaraju po cesti. Mjesto je otvoreno. Javit ću vam telefonom, — reče Sonjin.

— Dobro. Razgledat ću sve sam i naći ću časnika! — reče Sablin ustajući da se oprosti od zbornoga zapovjednika.

— Hvala vam, Aleksandre Nikolajeviću, — stiščući Sablinovu ruku, reče Losovski i zagleda se velikim ispupčanim sivim očima, u kojima se pojavila suza, u Sablinovu dušu.

— Svoju ćemo dužnost izvršiti, — reče Sablin i poklonivši se Zinovjevu i Sonjinu, izadje iz kabineta zbornoga zapovjednika.

XXXI

Natrag u svoj stožer jahao je Sablin na veliko Ledino ogorčenje korakom i sitnim kasom, ne žureći se i ne dopuštajući joj da ubrza kas. Postalo je toplo kao u proljeće. Sunce je sa čistog modrog neba jasno sjalo, a potoci u šumi oživjeli, slijevajući se u jarke do ceste i pjevajući srebroglasnim strujama veselu proljetnu himnu. Ondje, gdje su na putu donde stajale tamne mrlje masne zemlje usred bijela snijega, ondje su sada stajale velike mlake; snijeg je otišao daleko od njih i postao mekim i rahlim. U kabanici je bilo vruće. Čelo mu je pod

papahom probijao znoj. Šuma je bila puna tajanstvenih šapata, kao da se sprema na proljetnu maškaradu, pa traži i doziva snažne sokove zime. S granja rosile su kaplje šušteći po starom lišću i razmičući tiho po nevidljivim potocima mahovinu; ptice su se dozivale glasnije, a sivi zec, koji je ispao na cestu, nije poletio nazad, nego pridigao sa zemlje prednje noge i počeo pozorno promatrati konja, koji mu se približavao. Leda se začudila njegovoj drzovitosti i napela ledja, kao da će od straha skočiti. Semenov nije izdržao, nego povikao u šumu tako glasan »tju!« da je šuma zadrhtala, a s obližnje omorike pao čitav plast snijega, dok je zeca smjesta nestalo u šumi. I dugo je zeko još slušao strašan taj krik i na čitavom bijegu skakao amo-tamo, preskakujući tajanstvene zamke.

Stožeru su se približavali oko treće ure.

— Ne ćete dospjeti ni da odahnete, vaša preuzvišenosti, — reče Semenov pokazujući štapićem Sablinu husare i kozake, sve same georgijevske vitezove, koji su se svrstali duž popova cvjetnjaka uz trubače, koji su pripravljali glazbila.

— Ništa zato. Osjećam se vrlo dobro. Šetnja me je osvježila, — odgovori Sablin.

Čitava svećenikova kuća bila je naglavce okrenuta. Iz jedaće sobe u gostinsku otvorili su širom vrata i kroz obje sobe provukli dugačak stol. Sabrali su sve posudje, što su ga mogli naći u selu, a stol je bio postavljen za dvadeset uzvanika. Davidenko, ljubitelj pića, okoristio se pohodom kod kozakâ, u kojih se uvijek, nekim čudom, nalazilo vina, i dopremio malene boce saradjijevskoga konjaka i debele tamne boce kahetinskoga bijeloga i crvenoga vina.

Stolnjaci su bili raznobojni, posudje različite veličine; za sve nije bilo dosta ni ubrusâ ni čašica, no stol je bio iskićen jelovim granjem i stručcima omorike, koji su bili postavljeni u sredini, dok su

sà stropa visjele tri velike grane imele, posute bijelim jagodicama.

Poslužitelji su se pobrinuli da objedu dadu svečan izgled, brinula se i matuška, zatvorivši se u kuhinju sa Semenom i šoferovim pomoćnikom Poljakovim. General je sada prvi put objedovao kod njih, pa mu je valjalo ugoditi. Svi stožerni časnici, zapovjednici husarske i donske pukovnije, iz kojih su pukovnijâ bili nagradjivani ljudi, zapovjednik artiljerijske divizije, satnik Mihajličenko, i zastavnik Karpov bili su pozvani na objed. Baćuška je u svečanoj ljubičastoj mantiji hodao duž stola, tarući ruke i udešavajući stolce.

— U tjesnoći, ali bez uvrede, — govorio je smiješeći se radosnim smiješkom i pogledavajući na boce. — Kod mene je pravi Baltazarov pir, da čovjek pravo ne može ni razumjeti. Molimo oproštenje.

Trubači su dočekali Sablina koračnicom one gardijske pukovnije, u kojoj je on proveo dvadeset godina svoga života i koja je bila svezana uz njega tolikim toplim, slatkim i teškim uspomenama... Tu je koračnicu slušao, kad je prvi put došao u pukovniju i, uzbudjen srećom slobode, stigao u pukovnijsku blagovaonicu... Tu su koračnicu njemu i Vjeri Konstantinovnoj odsvirali trubači, kad su mladenci za vjenčanja izašli iz crkve... Uz zvukove ove koračnice otpremit će i na sahranu njegovo tijelo.

Tako je vjerovao Sablin i drugačije nije mogao zamisliti svoje sahrane.

Sa zvucima te koračnice slijevalo se u njegovoj uspomeni gromko »ura« i vječnim suncem obasjani lik ovjenčanog vodje ruske vojske Cara Imperatora.

Svagda, kad je god Sablin slušao snažne akorde svoje pukovnijske koračnice, srce mu se nadimalo uzbudjenjem, a na oči mu navirale suze.

Sablin sidje s konja, potrepta ga po vratu i dade mu šećera. Obadje vojnike i pozdravi se

s njima. Sve sami poznati, bodri momci, junaci ispod Željeznice. Odmorivši se u zaledju, vojnici su bili rumeni, a oči su im sjale od mirna i bezbrižna života. Kozacima su kose sjale metalnim sjajem. Momci su bili prave ljepote, mladić pristajao mladiću, visoki, stasiti, većina sivih ili modrih očiju, gledali su smjelo i veselo Sablina. Pri odgovoru jasno su bliještali čvrsti zubi ispod brkova.

Kako su divni naši vojnici! — pomisli Sablin. — Boljih i ljepših zaista nema na svijetu.

— Junaci Željeznice! — reče on stajući ispred fronte. — U ime Cara Imperatora čestitam vam na georgijevskom odlikovanju... Vi...

Sablin htjede nastaviti, ali složan gromki odgovor: — »Pokorno zahvaljujem, vaša preuzvišenosti!« prekine ga.

— Nosite te krstove u časti! — reče Sablin. — I pamtite, da vas krst svetoga veliko-mučenika Georgija obvezuje, da se u boju i u mirnom životu vladate tako, kako dolikuje georgijevskomu vitezu. Treba da ste drugim ljudima svoga voda uzor hrabrosti i poštena izvršivanja dužnosti prema Caru i Otadžbini. I kad se vratite u svoja sela i zaselke, svatko će na vas i tamo gledati kao na viteze, pa ste dužni da se ponašate časno, dužni ste da budete trijezni i razumni radnici na sreću Rusije i na radost velikome našemu Caru...

— Potrudit ćemo se, vaša preuzvišenosti! — kriknu složno vojnici.

Sablin podje na desno krilo. Do husarâ stajao je zapovjednik pukovnije, a do njega odvažni, brkati satnik Mihajličenko, koji je zapovijedao švadronom husara, koji su provalili u Željeznicu. Kapetan Davidenko dade Sablinu kutiju s ordenom.

— U ime Cara Imperatora čestitam vam, satniče, na ordenu svete Ane drugog stepena s mačevima.

Preda kutijicu satniku i pruži mu desnicu.

— Pokorno zahvaljujem, vaša preuzvišenosti, — jasno, po vojnički, odreže čvrsto satnik stišćući Sablinovu ruku do bola. Jednu sekundu gledali su jedan drugome u oči i Sablin shvati, da taj stariji satnik nije glup već obrazovan čovjek, filozof, odličan otac porodice, muž izvrsne pijanistice, i otac četvero djece, ali da bi pošao, bez kolebanja, smjesta u smrt i samrtne muke... Za komadić zlata, pokrivena emajlom na crvenoj vrpci. Znao je, da će on danas svojoj porodici poslati radosnu brzojavku i da će — ni mlada, ni lijepa — madame Mihajličenko roniti suze radosnice.

»Kako je to neshvatljivo!« pomisli Sablin i neko čudno uzbudjenje obuhvati ga samoga.

Dalje su stajali vojnici. Sablin je svakomu davao georgijevski krst s provučenom vrpcom i svakomu je govorio jednu istu stereotipnu frazu: — »U ime Cara Imperatora nagradjujem te georgijevskim krstom!«

Vojnici su nespretno primali krst, većina ih se krstila i cjelivala ga. Otraga je zapovjednik pukovnije sa Sablinovim ordonancom, zastavnikom von Dallom, pričvršćivao vrpce s krstovima na kabanice. I opet je Sablin vidio uzbudjena lica, suze u očima i radosno uzrujanje.

»Mnogo li treba čovjeku, — mislio je Sablin, — grubo otisnut komadić bijela metala i komadić crno-žute svile, a koliko radosti, koliko treba odlučnosti, da se umre za to! Malo stoji život čovječji!«

Na desnom krilu kozaka stajao je pukovnik Protopopov, zapovjednik pukovnije, a do njega zastavnik Karpov. Tek što je Sablin pogledao u velike, jasne i blistave Karpovljeve oči, zasjenjene dugačkim uzvinutim trepavicama, kad se sjeti Oblonskoga iz »Ane Karenine« i njegova usklika pri sastanku s Levinom: — »Nemirne konje prepoznat ću po nekim osobitim znakovima, a zaljubljena mladića poznat ću po njegovim očima«.

Tolikom radošću, a u isti čas i tolikim smrtnim bolom bile su napunjene te čiste mladićeve oči! Tako je jasno gledala iz njih: i sreća ljubavi i mašta o dragoj i očaj, što ga donosi spoznaja potpuno beznadne ljubavi, da je Sablinu postalo teško. Tako je negdje morao gledati Werther, tako gledaju — samoubice.

Davidenko je ispunio svoje obećanje. Predao je Sablinu nesamo prekrasnu kavkasku sablju, svu optočenu srebrom i zlatom, nego je na vršku balčaka skromno sjao i majstorski urezan bijeli krst, a georgijevski nov temenjak bio je spretno, na kavkasku, svezan na balčaku. Tanak bez ukrasa, ukusan džigitski porte-épée od crne kavkaske sirove kože bio je provučen kroz prsten. Sablja je ležala na jastuku ljubičasta baršuna, na kojem je bio vunom upleten šareni psić, te nije sa svim pristajao oružju, koje je na njemu ležalo.

— U ime Cara Imperatora i po odredbi Georgijevske Dume, sretan sam, zastavniče Karpove, što vam mogu predati ovo oružje hrabrih junaka. Neka se ono prenosi kod vas s koljena na koljeno kao spomen o vašem slavnom junaštvu.

Karpovljevo lice, koje je bilo omršavjelo od rane, prelije rumenilo i Karpov zahvali Sablinu drhtavim glasom.

— Hoćete li, da joj brzojavim? — zapita Sablin.

— Kome? — jedva se čulo pitanje Karpovljevo.

— Tatjani Nikolajevnoj, — reče Sablin tako tiho, da se Karpov tek po micanju usnica dosjetio, o kome govori njegov general.

— Oh, hoću, ako se može, — zalijevajući se crvenilom sve do vlasi, reče Karpov.

— Dakako da se može. A vi napišite pismo.

Ordonanc, ulan Pavlov, privezivao je smetenom Karpovu novu sablju, a skidao staru i prostu. Sablin se približavao kozaku na desnom krilu, koji se ukočio u napetom stavu, nadesno okrenute glave.

»Ovaj mladić, mislio je Sablin, — umrijet će sa slašću i izvršiti najveće junaštvo. On će poći napred i onda, ako zna, da ga čeka sigurna smrt... Ne bih li mogao njega poslati?«...

I već drhtavim glasom reče Sablin kozaku: — U ime Cara Imperatora nagradjujem te ovim georgijevskim krstom.

Ruka mu je drhtala, kad je predavao krst.

XXXII

Objed je ispao slavno. Pirog (kolač), što ga je unijela svečano sama matuška Aleksandra Petrovna, prekrasno se zarumenio i krhka tamna korica, posuta mrvicama, dizala se na mjestima u velike tamne mjehuriće.

— Ne osudjujte, molim, — reče popadija, crvena od vatre i uzbudjenosti i time još ljepša sa svijetlim uvojcima, ispalima na čelo, i s punačkim bijelim rukama, golima do lakata.

Vani su svirali trubači. Napjevni akordi »Život za Cara« napominjali su Marijinsko kazalište i prenosili su iz malenih soba, gdje su kanarinka i češljugar nastojali nadvikati i trubače i goste, u daleki Petrograd.

Držale se nazdravice. Za Cara Imperatora, popraćena gromkim »Ura«, jakim zvucima svečane ruske himne; za nove vitezove, popraćena koračnicama husarske i donske pukovnije; za slavu i za pobjedu, za zapovjednika divizije, za zapovjednike pukovnijâ, za gospodu časnike, za vojnike i kozake, za vjerne bojne drugove, čitav kavalerijski sastav divizijski, za divnu i veselu domaćicu...

Časnici, odvikli vinu, brzo se opijali. Protopopov, zapovjednik donske pukovnije, koji je sjedio s lijeve strane Sablinu, navaljivao je moleći, da se alarmom dozovu pjevači, pa da slušaju kozačke pjesme.

— Kod nas je, vaša preuzvišenosti, prvi pjevač pukovnije, — reče on o Karpovu, — takav bariton, da bi mogao u operu; na pozornicu bi ga trebalo poslati. Vi ga niste nikad slušali?

— Ne, nisam, — suho odvrati Sablin.

— A trebalo bi. Zaljubit ćete se u njega i bez toga, što je prekrasan kozak. Jedinac u matere!

»Slušaj, slušaj, — govorio je Sablinu nutarnji glas savjesti, — i znaj ocijeniti, znaj zavoljeti čitavom dušom toga mladića, a onda ga predaj, onda ga žrtvuj, jer žrtva je potrebna... Ta poslat ćeš ga u smrt, u sigurnu smrt ćeš ga poslati. Kad dodje čas, izdat ćeš zapovijed, i glas ti ne će zadrhtati, i ne ćeš se smesti, zato, jer si vojnik. Pa zar ima grijeha? Gdje je veći grijeh? Poslati, ljubeći nekoga većma nego sama sebe, poslati u smrt plačući i ridajući i trpeći u srcu, ili po pakosti otpraviti onoga, koga ne ljubiš, koji ti je odvratan tjelesno, koji ti je moralno uzbunio dušu. Ako je žrtva potrebna, treba da bude prinesena čistim srcem...«

— Pa daleko je to odavde, Semene Ivanoviću, — reče Sablin, odgoneći od sebe želju, da vidi Karpova u svem njegovom sjaju. — Kad će oni stići! Bit će već mrak. Ne bi se isplatilo.

— Kakav daleko! — odgovori Protopopov, koji je htio da se pohvali pred zapovjednikom divizije usrdnošću, što je pokazuju kozaci njegove pukovnije, brzinom i odličnim glasovima. — Nije ni sedam vrsta odavde. U jednom dahu će dojuriti. Treba samo telefonom dozvati.

— Radite, kako znate, — reče Sablin.

— Ja ću odrediti, — reče Davidenko, koji je slušao razgovor zapovjednika divizije. — Iz koje satnije da dobavimo pjevače? — zapita on Protopopova.

— Pa hajde neka budu od četvrte! — nebrižno reče Protopopov, znajući da su pjevači četvrte satnije najbolji u pukovniji i da su već pripravljeni za svaki slučaj, pa su im već konji osedlani, a i oni sami

da su sakupljeni u dvorištu stožera. On je već predosjećao zadovoljstvo, kako će zadiviti zapovjednika divizije i sve goste; valja tek zatrubiti u telefon i za dvadeset časova sve je izvršeno i pjevači će biti ovdje. Tko bi se s njim u tome mogao mjeriti?

— Četvrte... Pa i mladi vitez je iz četvrte satnije, — ponovi on još jedanput.

Davidenko ode do telefona.

Na drugom kraju stola pripiti već Semenov otvori prozor, da bi se trubači bolje čuli i smiješeći se crvenim, veselim licem pripjévao je kuplete, namigujući na popadiju.

— »To sve gospodjice vole... To sve gospodjice vo-ole!« Aleksandro Petrovna, a vi volite i sada.

— Što to, Varlame Nikolajeviću? Ja ne shvaćam pravo, na što vi to nišanite.

— A vi shvatite, Aleksandro Petrovna; čujete, kako trubači izgovaraju... slušajte samo, — i sačekavši ponovo motiv, on je, a s njim i Davidenko, koji se vratio od telefona, pa i von Dall u troje zapjevao:

»To sve gospodjice vole...«

Kroz otvoren prozor prodre hladan zrak, mirišući na proljeće. U prekidima trubačâ čulo se rzanje i vriskanje konjâ, što su punili dvorište, i govor vitezova, husara i kozaka, koji su upravo odručali u kuhinji, a sada izlazili na dvorište, da se razidju po nastambama.

Trubači su po raspoloženju gospode osjetili, da je vino već djelovalo, pa zamijene ozbiljan program s lakim pjesmicama, koračnicama i ulomcima iz opereta.

Časnici su ih pratili, pjevajući raspojasano oko stola.

Objed je već bio gotov. Sablin dozvoli pušenje, a sâm, da budu slobodniji, ode od stola i

sjedne do prozora. Unesli su čaj, kolačiće, slatkiše i različiti dvopek, što ga je spremila domaćica.

Kratak zimski dan bio je na izmaku. Rumeno sunce spuštalo se prama tamnim šumama, a mlad mjesec pokazao se lijepim rogom na poblijedjelu nebu, kad stigoše kozački pjevači. Od konja se dizala gusta para. Kozaci se požurili i doista stigli za dvadeset časova. Solidni narednik uvede ih u dvorište i zapovjedi »pozor«. Sablin se pozdravi s njima.

— Dopuštate li da počnemo? — zapita narednik.

— Počnite!

Da bi se raspjevali, otpjevaju svoju hodnu staru pjesmu — ne koncertnu, kako je objašnjavao narednik, koji je toliko puta slušao pjevanje vojničkog zbora.

— Zastavniče Karpove, hajde zapjevajte! — zapovjednim glasom reče Protopopov, kad su kozaci svršili prvu pjesmu.

Karpov, koji je već želio, da se pred kozacima pokaže u svojoj novoj »chick« sablji s georgijevskim temenjakom, nije čekao da mu se dva puta zapovjedi, već skoči u samom haljincu na dvorište.

»Da me ona sada vidi!« pomisli, namještajući se što ljepše pred zborom i blješteći jasnim očima ispod lijepe papahe od srebrenkasta krzna, što ju je »po kabardinski« sploštio i zabacio na zatiljak tako, te se nije moglo shvatiti, na čemu se drži. Paklenski lijepo bilo bi zapjevati n j o j.

On opipa na prstu n j e z i n prsten. Kozaci su mu suspregnutim glasovima čestitali na carskoj milosti.

— Zaslužili ste, vaše blagorodje; lijepa stvar, — govorili su u pô glasa.

Sablin i mnogi gosti izadju na verandu. Hladovina još nije mogla nadjačati suncem ugrijana zraka; na zemlji je ležalo razredjeno blato, bez leda.

— Počnite, Karpove! — reče Protopopov.

Karpov uzme iz narednikove ruke bič, da dirigira zboru, stane u pozu, zatvori na čas oči i pomisli: — »To ja tebi... to ja vama, Vaše carsko Visočanstvo, pjevam«...

Taj naslov mu se svidjao. Očaravala ga bajna nepristupačnost k njoj i do bola mu srce zaželjelo da slavno umre...

Zapjeva, islikavajući u pameti sliku, koja ga je sada privlačila, draškala ga i činila mu se velikom srećom.

Crni vrâne, što se viješ,
Da ugrabiš život moj?

Nije pjevao, nego je vikao muzikalnim uzdisajima herojskoga očaja. Zapjevao je tako, da su mrzli trnci proletjeli Sablinu po žilama, a poslušan je zbor odmah prihvati mekim skladnim akordima.

Crni vrane, zalud čekaš,

govorio je ispred njihovih glasova glas Karpova već smekšan i smiren:

Uzalud — ja nisam tvoj!

I opet istisne glas bolnim usklikom kao da se u turobnosti diže prama nebu:

Hajd odleti, crni vrane,
Na naš tihi, slavni Don!

i zbor izreče suspregnuto i turobno, nevodjen više glasom vodje:

Materi i ocu dobrom
Isporuči moj poklon!

Lijepa pjesma harmonirala je s turobnošću pejsaža, sumraka i s općenitim položajem nedaleka zaledja, odakle svaki čas možeš biti pozvan u prednju poziciju, gdje možeš biti ubijen i bačen za hranu gavranima... Svaka riječ je imala smisao, koju su

*

shvaćali ovi ljudi, gledajući svaki čas smrt i rane svojih drugova.

Stožerni trubač ulanske pukovnije, Poljak, koji je svršio varšavski konzervatorij, približi se zboru kao znalac i poštovač pjesme, pa naherivši glavu, uze slušati s osobitom pažnjom.

— Lijepo pjevaju kozaci, — reče susjednom kornetu, kojega je držao dostojnim svoje pažnje kao dobra glazbenika.

Pjesma se svrši. Nijema turobnost bila je najbolje odobravanje pjevačima.

— »B o j n i v r a n a c!« — reče Protopopov, koji je stajao kod Sablina, kao impresario na uspjelom koncertu.

Karpov premjesti rukama dva kozaka, koji su mu smetali da pjeva i postavivši se licem pred verandu, zamisli se na čas. Tražio je u pameti sliku, punu toplih duševnih tonova, koju je htio da naslika.

Opremom bojnom opremljen vranac
Kraj crkve čeka, ržuć se glasi...

zapjeva snažnim baritonom, a zbor prihvati za njim, dopunjujući sliku postajnoga života:

U crkvi baka s unukom plače,
Ženica lice suzama kvasi.

A onda ponovo zapjeva Karpov:

Tada kroz vrata svetoga hrama
Kozak za boj spreman skoči,
Te se hrlo konja hvata:
Rod ga prateć suze toči.

Slika staroga obiteljskoga rituala kod ispraćivanja na službu, koja se sa koljena na koljeno uvijek ponavljala, slikala se širokim bojama i budila najtoplija čuvstva.

Dali smo caru, carevo što je:
Red je na tebi služit mu sada...

govorio je Karpov mekim glasom, koji hvata za dušu, a zbor je nastavljao:

Zagrli ženu, djecu izljubi,
Bog će te čuvat — kô i nas tada!

Sablin se sjeti svojih mladih godina, kad je i sam pjevao s vojnicima. Život ga je zahvatio okrutnim pandžama i ponio ga kroz strašne uvrede, poniženja i podlosti. Naoči lijep i sjajan život na dvoru, a u nutrašnjosti taman i strašan. Pa zar ne bi bilo bolje da je umro o n d a, onda, kad je još mogao pjevati s Ljubovinim, i dok je bio, iako ne čist mladić, a ono ipak besprikorno pošten časnik. Pa zar ne bi bilo bolje, da i Karpov umre sada, dok je još toliko snage i istine u njegovom glasu i dok nije izveo još ni jedne podlosti? Neka radije bude mrtvim lavom, nego živim psetom!

— Gdje ste naučili tu prekrasnu pjesmu? — upita Sablin Karpova, pošto je dugačka pjesma, puna blagorodne ljubavi prema otadžbini, zamrla u svečanim akordima.

— U donskoj kadetskoj školi Cara Aleksandra III. — reče Karpov.

— Lijepa, divna pjesma! — reče zamišljeno Sablin, — prekrasna pjesma!

Postalo mu hladno i on udje u kućicu. Služaci su spremali stol i skidali stolnjake, polivene vinom. Kroz prozor se vidjelo, kako dogorijeva zapad. Tiha tuga uvlačila se u srce.

Pa kakva bi to mogla biti revolucija, izdajstvo prema caru, dvorski prevrat? — mislio je Sablin poredjujući svoje petrogradske utiske s ovima, što ih je čas prije proživio i osjetio. Nikakvi kinematografi, nikakva propaganda ne će pokolebati ovih ljudi. Zar je moguće, vjerujući duboko, krstiti se i cjelivati georgijevski krst, zar je moguće ovako pjevati, a onda poći, pa ubiti cara?... Ne, ruski narod ne će se nikada odlučiti na to!

A, ako se ipak odluči?... Ako mu iščupaju vjeru u Boga? — reče u njegovoj duši neki glas i trnci mu od tih riječi prelete plećima i nogama. — Ako mu dokažu, da Boga nema... D o k a ž u!... Odsutstvom božjega gnjeva i time, što Bog ne zaštićuje i ne pomaže. Izrugivanjem svetinjama, moćima, hramovima. Ta ruski je narod divlji i praznovjeran, pa ako oganj s neba ne oprži oskvrnitelja hrama — Boga će nestati, oskvrnitelj će postati Bogom, a onda... svega može da bude.

Kakva glupost! — Onda... onda će povesti narod na junačka djela evo ovi sveti mladići!

Ali ćeš ih ti poubijati prije, nego što stigne njihov čas...

Gospode! Gospode! Javi mi svoje milosrdje. Gospode, ako jesi, pomozi mi!

A k o jesi... ali to je već sumnja, a zar može onaj, koji sumnja, moliti za čudo i tražiti milosrdje?

Gospode! Oprosti i pomozi! Pomozi malovjernome!

Kao u nekoj magli, makinalno, naučenim riječima, kojih uz unutarnju duševnu radnju ni sâm nije razabirao, zahvali Sablin trubačima i pjevačima, nagradi ih i otpusti. Svečani dan je završen. Sablin udje u svećenikov kabinet, gdje mu je bila spremljena putna postelja i zatvori vrata. Htio je da bude nasamo.

Modro nebo gledalo je zapaljenim zvijezdama u okance; osamljena malena crkvica stajala je na obali jezera i na liku iznad njenih vrata odrazi se tih mjesec. Neka turobna krasota osjećala se u tom kutiću zamrzloga jezera.

S onu stranu kuće još je kipio život. Uz bubnjanje i zvižduk veselo su pjevali na odlasku pjevači, a prekidali ih trubači odlazeći drugom cestom. I dugo se čuli čas zvuci vesele kozačke pjesme:

> Donci pjesme pjevaju,
> Preko Visle plivaju...

— a čas napjevi trubača:

> Po ulici prah se diže
> Od trubačâ junačkih...

XXXIII

Deset dana iza ove svečanosti pozovu jednog jutra iz armijskog stožera Sablina na telefon.

— S vama će ovaj čas govoriti zapovjednik 177. pješačke divizije, — reče telefonist. — Spajam.

Ali nije govorio zapovjednik divizije, nego Sonjin, zapovjednik one pješačke pukovnije, u čijem je odsjeku ležalo znamenito »Orlovsko gnijezdo«. Javljao je, da mjesec tako dobro sja, te bi se dobro mogla razgledati i pravilno ocijeniti pozicija kod Kostjuhnovke, pa ako njegova preuzvišenost nije što drugo smislila, ne bi li htio doći večeras oko osam sati, pa će zajedno poći u »Orlovsko gnijezdo«.

— Dobro, doći ću, — reče Sablin.

Cesta se već jako razmočila; snijega je gotovo sasvim nestalo, pa Sablin podje dosta rano. Za jasna sumraka krene iz sela Ozeni automobilom sam, bez ordonanaca, ne rekavši nikome kuda ide. Put je poznavao. Prolazio je njime zimi, kad je bio izmijenjen. Ali sada je vidio mnoge promjene. Gusta, lijepa šuma, kojom se onda tako nasladjivao pod Rafalovkom, bila je gotovo sva isječena, no zato je blatna cesta bila premošćena naširoko i odlično brvnima. Tik do rijeke bio je izgradjen zemljan grad i prorijedjena šuma vrvjela je pješaštvom kao mravima. Čuo se grub i zdrav smijeh, škripala harmonika, vojnici prolazili zveckajući kotlićima prema kuhinjama, koje su se crvenjele duž posljednjih redova. Šumu su sjekli, ne na korenu, nego, kako je bilo udobnije, u visini čovjeka, a preostali visoki panjevi stršili su poput nelijepa prošća duž zemljanica. Mosta, kojim je onomad tako teško prolazila Sablinova divizija, nije više bilo. Na njegovu

mjestu stajao je nov, ukusno izgradjen dug most, koji se pružao preko čitava riječna razliva, što ga je izgradio pontonski bataljun. Nedaleko od njega vidio se drugi, a još dalje — treći most. Sva obala rijeke bila je izrovana dubokim, drvom poduprtim jarcima: to su inženjeri izradili zaledjni položaj vojnoga zbora.

Gusta mreža žičnih zapreka silazila je u vodu i već bila zalivena nabujalom rijekom.

Stražar, pučki ustaš, zaustavi pred mostom automobil, zapita bojni zov i propusti, uvjerivši se, da se vozi »zapovjedništvo«. Sablin se začudi, što stražar nije ispitivao i vojnike, koji su u isti čas prolazili, pa ni nekakovih židova sa žemičkama.

Dakle samo »zapovjedništvo« ispituje! — pomisli Sablin.

Selo Rudka-Černova, u kojoj su nekad stajali draguni Sablinove divizije, izgorjelo je preko polovice. Turobno su stršile u vis ogorjele peći s dimnjacima i u ugljen pretvoreno drveće malenih vrtova. U preostalom dijelu sela stajao je povoz. Pri svijetlu mjeseca opazi Sablin dugi red jasala, a za njima redove jednopregnih kola i dvokolica.

I tu je bilo sve puno vojnikâ. Kod posljednje kolibe, koju je ranije zapremao zapovjednik dragunske pukovnije, njihala se bijela krpa sa crvenim krstom. Tu su sjedile sestre na nasipu, do njih stajale nekakve prikaze u smedjim haljincima i čuo se smijeh.

Što se Sablin više približavao položaju, sve je manje bilo vojske, a šuma cjelija. Balvanski most preko močvare postao je užim, nebrižno izradjen: radilo se na brzu ruku, možda pod tanetima. Pozicija se iza šume još nije vidjela, ali se već osjećala po neprekidnim metcima, koji su se ponavljali svako pola minute.

Ta-pu!... Ta-pu!... oglašivali se austrijski metci, a vrlo rijetko im je odgovarao naš i činio se

posve blizim, lomeći se gromkom jekom kroz svu šumu... a onda opet — dalek dvostruk: ta-pu!... ta-pu!...

Nalijevo, tik do ceste, pokrivena jelovim granjem — da je ne vide zrakoplovi — stajala je baterija. Nešto podalje u šumi redale se konjske jasle, bile su izgradjene zemljanice i žutim je svijetlom gorio plamen. Automobil stane, šoferov pomoćnik podje, da se raspita za put.

— Prvi zakret nalijevo, — reče vraćajući se. — Tamo ima kazalo.

I doista na prvom zakretu bijaše stup, na stupu daska, na kojoj je bilo velikim slovima bez »ѣ« i bez »ъ« napisano »K šumarevu domu«. Provezu se još oko pola vrste i nadju se na malenoj šumskoj čistini. I ona je bila prekopana zemljanicama i nekoliko kola stajalo je na njoj. U napola razrušenoj kućici bili su prozori rasvijetljeni, stajala je blagajnička škrinja i micao se stražar u staroj kabanici. Na automobilsku buku izadje sa svijetlom u ruci domaćin, pukovnik Sonjin.

— Ovamo, vaša preuzvišenosti, molim lijepo, — govorio je svijetleći. — Samo oprezno, jedne stepenice nema.

Preko razbitih stuba udje Sablin u usko, tamno predsoblje, a odatle u malenu sobu, koja je bila i spavaonica i blagovaonica i kabinet. Duž stijena stajala su tri kreveta, dok je četvrti bio namješten upravo na podu; u sredini je stajao grubo sabit stol od netesanih dasaka i klupe; uostalom bio je i neki čudni naslonjač od balvanâ s prebijenim naslončem od daske i osloncima od debelih svinutih grana. Na stolu je stajala malena limena svjetiljka i jasno sjala široko puštenim plamenom. Bilo je zagušljivo i vruće. Domaći su pili čaj. Veliki modri čajnik od emajla, olupljene i pocrnjele šalice i komadi crna hljeba ležali su na stolu. Kad Sablin udje, ustanu tri časnika.

— Moj pobočnik, ordonanc Piškin, blagajnik, — naglo i nebrižno, kao lica, na koja se nije vrijedno mnogo obazirati, predstavi Sonjin.

Pobočnik je bio dugoljast mlad čovjek od »kaderskih« časnika. Nosio je ogrtač stara kroja, okićen značicama s izgužvanim smedjim zaštitnim naramenicama i starim pocrnjelim prekoramenicama. Lice mu je bilo mršavo, šiljato, bez brkova i bez brade, a sive i turobne oči skrivale su u sebi neki nemir i bojažljivost. Dugačka njegova spodoba čuvala je još tragove nekadašnje uspravnosti i na Sablinov pozdrav odgovori ne bez dražesti, pokuša, šta više, zvecnuti ostrugom i ruku pruži spretno, naučenom kretnjom.

Ordonanc Piškin, mlad čovjek, gledao je Sablina široko izbočenim, sivim ovčjim očima na okruglom, rumenom, bezbradom i bezbrkom licu, kao što dijete gleda igračku; nespretno pruži mekanu oznojnu desnu ruku, ne znajući, kuda bi s lijevom.

Blagajnik je bio iz redova podčasnika. Bio je strogoga vojničkoga držanja, ridjih brkova nad veoma tankim blijedim usnicama i koščata, mršava lica nezdrave boje. Sve je to, govorilo, da je bio valjan i poslušan podčasnik, ne od čete, nego kakav skladišni čuvar ili pisar, koji i u crkvi poslužuje i koji je vještak u jeftinom kupovanju drva i koji usrećuje vojnike potajno prodavanom rakijom. Sive oči gledale su ispog ridjih obrva oštro, ali bez svakoga izražaja. Pruži šaku kao dasku sa čvrsto stisnutim ispruženim prstima, pa je i ne maknu u Sablinovoj ruci.

I Piškin i blagajnik bili su u košuljcima bez remenja sa zaštitnim naramenicama, na kojima su kemičkom olovkom bili narisani trakovi, zvjedica i broj pukovnije.

— Ne zapovijedate li čaja? — ponudi Sonjin takovim tonom, da je unapred predvidjao otklon. — Očekujući vas, zabavljali smo se malo.

Sablin otkloni.

— Podjimo radije, dok je još mjesec visok, a kad se vratimo, večerat ćemo i napiti se pravoga čaja, — reče Sonjin.

— Zapovijedate li da i ja podjem? — zapita pobočnik.

— Ne, ostanite ovdje. Poći će Piškin.

Piškin se počne oblačiti s očitim nezadovoljstvom.

Sva trojica sjednu u automobil i prevale oko dvije vrste do raskršća ceste, gdje Sonjin zapovjedi da stanu.

— Evo Kostjuhnovske ceste, — reče Sonjin, izlazeći iz automobila. — Tu će se već morati pješice. Hoćete li moći? Nije daleko. Neke dvije vrste.

— Vrlo ću se rado prošetati, — reče Sablin.

Izadju na rub šume.

— Izvolite vidjeti, kakav je položaj, — reče Sonjin, zaustavljajući Sablina.

XXXIV

Velika, visoka šuma svršavala se tamnom stijenom i prostirala se nadesno i nalijevo od pjeskovite ceste. Na trideset koračaja od nje iskočile su i rasle malene jele, omorike i jalše. Dalje se sve do pješčanih humaka proteglo ravno polje. Ono se sada iskrilo i blijeştalo pod zrakama mjesečeva svijetla. Do dvije vrste daleko bili su opet maleni gajići, a nad njima su neprekidno prštale bijele svijetle rakete. Izleti jedna, ostavljajući jasan trag za sobom, prsne modrikastim, nezemaljskim svijetlom i stane polako padati na zemlju. I još nije pala prva, već se diže druga i pada turobna, tajanstvena, upravo kao živa. Nadesno vidjeli se položaji kroz mnogo vrsta i sve je bilo prekriveno tim modrikastim plamečcima, što su polagano prštali.

I bez toga tajanstvena i strašna, neprohodna »njegova« pozicija, postajala je od tih svjetala još tajanstvenijom i neshvatljivijom.

Katkada su negdje grunuli topovi, bljesnuo žutim prštajem, kao daleka munja, odrazujući se na modrome nebu plamen metka. Lijet taneta se nije čuo i odjednom bi nedaleko iznad šume prsnuo prasak i dugo tutnjao i jekom se odbijao tresak rasprsle šrapnele.

— Svu noć pali, a zašto, ni sam ne zna, — reče Sonjin.

Mjesec je srebrenastim, nesigurnim i varavim svijetlom pojačavao tajanstvenost toga polja, što je živjelo svojim noćnim životom. Nadesno i nalijevo štropotala su kola i zvečalo željezo — to su prolazile kuhinje, žureći se da u noći nahrane ljude.

— Hajdemo! — reče Sablin.

— Hajdemo! — odvrati Sonjin. — Vi, Piškine, malko zaostanite, da nas ne bude previše na okupu za ciljanje.

— Zašto? — upita Sablin.

Sonjin ne odgovori. Maleno tane zazuji nedaleko i kucne negdje u zemlju.

— Čitavu noć ovako strijeljaju po cesti. Nasumce, — reče Sonjin. — No ipak nikoga ne pogadjaju.

Metci nisu prestajali, a zujanje taneta i kuckanje o zemlju postajalo je sve češće, što su se oni više približavali brežuljcima.

— Ludjaci su ti Poljaci i Austrijanci, — reče ljutito Sonjin. — Zar se može noći pogoditi! On možda i vidi, ali ne će nikad pogoditi.

Tane kucne u pijesak, sasvim blizu.

— Podjimo ipak nešto podalje od puta i razidjimo se, — reče Sonjin, — sada nema više od šest stotina koračaja.

Približavali su se dugačkom pješčanom humku, koji se pružao popreko ceste i već se vidjelo, da je sav isprekopan malenim zemljanicama; oko njih su hodali ljudi kao sjene i čuli se prigušeni glasovi.

To je bio mrtav prostor, nepristupan tanetima i tu je na komadiću zemlje od dvjesta koračaja

dužine i četrdeset širine živjelo, jelo, spavalo, razgovaralo i mislilo sto i pedeset ljudi — dvije sedmice — od izmjene do izmjene. Sa strane su se vidjeli maleni humci, a nad njima krstovi. Grobovi palih ljudi.

Pješčani humak dizao se poput stijene, a po obronku njegovom bili su poput zubaca postavljeni ocjelni štitovi. Za njima su ležali stražari.

— Evo nas u »Orlovskom gnijezdu«, — reče Sonjin.

Ljudi, koji su ležali, sjedili i hodali, gledali su ih kao došljake s drugoga svijeta. Od jednoga do drugoga širio se šapat: »Zapovjednik pukovnije« — »pukovnije zapovjednik« — »dojaviti satnijskom«.

Ali satnijski zapovjednik, obaviješten po svoj prilici telefonski, izlazio je iz sitne zemljanice. Bio je mladić. Mlad kao Karpov, ali bez vojničkoga prkosa i bez ratne strasti. Bjelotrep i svjetlokos, debelih usnica, bio je nespretno zaogrnut podstavljenom kabanicom, koja ga je činila krupnim i nespretnim, a nosio je zaštitnu opremu. Siva kapa od umjetnog ovčjeg krzna, bila mu je okrugla, ponekud ženski nataknuta na glavu. Oči su mu odavale strah i tugu, a lice mu je bilo blijedo i propalo.

Uputi se prama zapovjedniku pukovnije, da mu preda prijavu. Sonjin mu pokaže na Sablina, a mladić se potpuno smete. Nazivajući Sablina čas »vaša uzvišenosti« čas »gospodine pukovniče«, dojavi mu mladić, da na utvrdi broj 14 stoji 9-ta satnija 709-te pješačke tmutarakanske pukovnije, da je u njoj jedan časnik i 127 pješaka, da nema nikakovih drugih dogadjaja, osim što je pred pola sata bomba ranila šest momaka, a jednoga ubilo kod puškarnice puščano tane.

— Opet su zavirivali u štitove, — nezadovoljno reče Sonjin. — Koliko puta sam vam rekao, da se ne smije gledati.

— Gospode... gospodine pukovniče, pa zar im ja ne govorim! Vuče ih... Razumijete li, kako

ponor privlači, ili nesreća... I mene, znate, vuče, — reče mladić sa suzama u glasu.

— Koga je to ubilo? — upita Sonjin.

— Ovečkina.

— Kojega Ovečkina?

— Iz oktobarske dopune.

— Glup je on, vaše visokoblagorodje, — s poštovanjem progovori po svoj prilici narednik stajući iza satnijskoga zapovjednika. Sablin se okrene. Uistinu je bio narednik, koji je stigao na pomoć svojemu satnijskome zapovjedniku.

Narednik je bio malen, dežmekast, nizak čovjek od neko četrdeset godina, crnoga brka i brade, valjan, spretan, tipični ruski vojnik, pronicav, smion i razborit.

— Zavirit ću, samo zaviriti, — oponašao je Ovečkina, — i ništa mi ne će biti, pa je eto, zavirio. Leži mamlaz, kao strvina!

I pokaže na truplo, koje je ležalo nedaleko od njih.

Sonjin pridje k ubijenome, skine kapu i prekrsti se.

Vojnikovo truplo, još toplo i gipko, ležalo je na pijesku poledjice. Netko mu je na grudima složio bijele voštane ruke. Lice mu je bilo strašno: razbijena oka i razmrskane lubanje, sve zaliveno crnom krvlju.

— Praskavim zacijelo? — reče Sonjin.

Dva vojnika kopala su klečeći ručnim lopatama nedubok grob u pijesku.

— Tu ćete ga zakopati? — zapita Sonjin.

— Tu. Kamo da ga vučemo? Neprijatelj i noću neprestano lupa, — odvrati narednik, — pa ni s ranjenicima ne znam, kako bi? Pričekat ću, dok mjesec zadje. Po tami je bolje. Samo kad ne bi počeli vikati. On i na krik pali. Što je njemu! Ovaj je i tako mrtav.

— Samo dublje kopajte! — reče Sonjin.

Sonjinu, naredniku i vojnicima, koji su kopali grob, sve je to bilo tako jednostavno i jasno. Voziti mrtva... izlagati žive. Mrtvac nije više nikome potreban: on je teret satniji na njenom bojnom postavu i valja ga se riješiti što prije. Sablin pogleda zapovjednika satnije. Taj je očito i mislio i osjećao drugačije. Lice mu je bilo zelenkasto bijelo, hladan užas ukočio mu se u dobrim djetinjskim ispupčanim očima i podbradak mu se od užasa tresao.

— Što je, mladi čovječe, bojite se? — reče mu Sablin očinski umiljato, uhvati ga pod ruku i odvede ga podalje od trupla.

To milovanje strana, nepoznata čovjeka gane mladića toliko, da se nenadano rasplakao, suspregnuvši navrelo ridanje.

— Bojim se, — reče kroz suze, — ja se i mrtvih bojim. A vuče me nešto onamo, kao što je, eto, i njega vuklo. Ja ga shvaćam. Ne može se čovjek suspreći. Pa to je tako jednostavno: približio se čovjek štitu, odmaknuo zaklopac i zavirio... a tamo... tamo... smrt... Kako je to moguće? Šesti dan sam ovdje, a to je već četvrti... tako... Strašno. Noću sanjam o njima.

— Treba da se smirite i da se odmorite, — reče Sablin. — Gdje ste učili?

— U trgovačkoj sam svršavao. Tamo su počeli zapisivati u tečajeve. Kao prost vojnik nisam htio poći, pa podjoh onamo.

— Jeste li davno u ratu?

— Drugi mjesec.

— Tko su vam roditelji?

— Trgovci. Imamo trgovinu u Apraksinom. Zajčikovi smo, možda ste izvoljeli čuti, — smirujući se reče zastavnik.

— Eto, to je čitavo »Orlovsko gnijezdo«, — reče Sonjin. — Jeste li vidjeli? Velim vam — »na sreću« se ovdje živi. Hajdemo natrag!

XXXV

Sablinu je to bilo malo.

Po pješčanom obronku približi se k ocjelnim štitovima, koji su u neravnom redu bili postavljeni niz obronak. Pod njima je ležao ničice, osluškujući zemlju i ne mičući se, stražar.

Da, privlačilo je... Sablin i sam osjeti čuvstvo, kako i njega vuče da se približi, da uhvati za ocjelno dugme i da otvori prozorčić, koji je zatvarao pukotinu i da pogleda smrt.

Sonjin je ostao dolje.

Sablin je polagano, sagnuvši se, prolazio iza štitova i odjednom opazio malen otvor medju njima. Legne na zemlju, dopuza do otvora i zagleda se kroza nj žednim pogledom.

Mjesec je jasno sjao. Pred njim je bio kaos. Dva pješčana rebra, usporedno jedno s drugim, dijelila je uska udubina. Sva je bila zasadjena šiljatim kolčevima, opletenima bodljikavom žicom, nebrižno i na brzu ruku, očito u one rijetke časove, dok se borilo na bodeže, zabitim stupićima, kojekako prepletenima žicom. Dva ispijena trupla, žuta, s velikim crnim očima u udubinama ležala su tu odavno, od same jeseni. Ležale su crne krvave krpe, komadi kabanica, nečije čizme, konzervne limenke i jedna nerasprsla bomba. Na suprotnoj strani — ne više od dvadeset i pet koračaja — stršili su u zupcima željezni štitovi. S laganim šuštanjem poleti odande u vis puštena raketa i rasprsnuvši se, zalije svu tu strašnu sliku mrtvim modrim svijetlom. I svi ti predmeti — neživotni, neobični, bezlični — ljudski trupovi, pritisnuti kolčevima sa žicom, šiljci, limenke, sve je to osvjetljivalo mrtvo, nestalno poletno svijetlo i sve se počelo pričinjati prizračnim, divljim snom. Pokojnici kao da su se micali i čudne sjene iskrivljivale su njihova strašna, isušena lica...

Sablinu je jako kucalo srce i činilo mu se, da po taktu njegova srca tamo, s onu stranu strašne

udubine, kuca nečije tudje i strašno srce neprijateljsko. Mučila ga bolna tuga. Htjelo mu se da skoči i da bježi što dalje od toga komadića zemlje, osvijetljena modrim svijetlom što lebdi, da bježi od... rata.

Čitav rat odražavao se na tih deset kvadratnih hvati pijeska, u jami, u truplima i u nesredjenom kaosu od šiljaka, kolaca i žice.

Da pretrčiš taj komadić zemlje — pa si medju neprijateljima.

Ali pretrčati je nemogućno.

Zašto?

I odjednom s hladnim razborom vojnika, koji razumije rat, počne Sablin razmišljati, da je upravo ovdje najlakše pretrčati k neprijatelju. Ne treba ni rezati tih kolaca. Ako se navuku opkoparske kožne rukavice, koje se navlače, kad se plete žica — mogu se kolci naprosto otkinuti, baciti ručne granate, a kundacima srušiti štitove.

Da, to se može, — pomisli on. Poginut će tek prvi, kojega će ugledati još sa smionim, od užasa nezamagljenim očima, a ostali će izvesti svoj posao.

Ali prvi će poginuti sigurno.

I taj prvi da bude Karpov? — zapita sam sebe. I ne odgovorivši, potisne uzdah i počne polagano puzati, odmičući se od strašne pukotine.

Činilo mu se, da je ondje proležao samo jednu sekundu.

— A dugo ste vi to tamo razgledavali, — reče Sonjin, koji ga je dolje čekao. — No, što je?

Ali Sablin ne odgovori. Sav se tresao nutarnjim drhtajem i bojao se da glasom ne oda svoje uzbudjenosti. Učini se, da nije čuo pitanja i podje polagano prema zemljanici satnijskoga zapovjednika. Sonjin i Zajčikov s narednikom išli su za njim.

— Može li se zaviriti k vama? — zapita napokon Sablin mladog satnijskog zapovjednika, svladavši se s naprezanjem volje.

— Ah, molim... smeteno odgovori Zajčikov.

Pet uskih stepenica vodilo je u zemljanicu. Bila je malena, tijesna kao lijes. I kad je jedan unišao, drugome nije bilo mjesta. Duž stijene na povisini od zemlje, pokrivenoj jelovim granjem, bila je nastrta postelja. Do nje je bio malen stolić. Na njemu je gorjela svijeća. Na stolcu je stajao ženski portret u crnoj čipkastoj kapi prosta, milovidna lica; ležali su ilustrirani, izgužvani, iščitani svesci »Plamena«, »Sunca Rusije« i maleno evandjelje.

Zajčikov je gledao odozgor.

— To je moja mamica, — reče tihim, turobnim glasom, uhvativši Sablinov pogled, uperen u portret. — To je sav naš život, — doda.

Mirisalo je zemljanom vlagom i granjem. Odisalo je mrtvačkim sandukom.

Da, pomisli Sablin, — nije lako proživjeti tako dvije nedjelje, osobito kad svaka puškarnica privlači da podigneš zaslonac i da vidiš, što je s onu stranu života.

Oprosti se od Zajčikova i krene sa Sonjinom natrag.

Sad više nije razabirao zviždanja taneta i tek kad je jedna kucnula upravo do njegovih nogu, reče uzrujano: — »Iš, prokleta!«

U šumarovoj kući bilo je pospremljeno. Stol je bio namješten za dvojicu; stajale su čište čaše, na tanjur bilo postavljeno pečenje, rastvorena limenka sardela i marinirana losovina. Za vratima se vrzao blagajnik, a odande je dopirao miris pečene kokoši.

Pospani pobočnik isušena, bezizražajna lica dojavi: — »U orlovskom gnijezdu je opet jedan ubijen«.

— Znam, gospodine, — reče zapovjednik pukovnije, — Ovečkin.

— Ne. Već iza vašega odlaska. Zastavnik Zajčikov.

— K-kako? — u jedan glas zapitaju Sablin i Sonjin.

— Sasvim obično. Nije izdržao. Kad ste vi otišli, prišao on k štitu, otvorio zaklopac i počeo gledati. Narednik veli, da je gledao dva časa.

— Ah, Bože! Carstvo mu nebesko! I baš on! — govorio je, krsteći se, Sonjin. — A koga ćemo sada odrediti na njegovo mjesto?

— Nema više nikoga osim Vercinskoga, — reče pobočnik.

— Ah, što vam pada na pamet! Vercinskoga? — s negodovanjem odvrati Sonjin.

— Što mislite, gospodine pukovniče! Pa takvi najbolje izdrže. Taj barem ne će zavirivati, kamo ne treba. Pa i nemamo nikog drugog.

— Oprostite, vaša preuzvišenosti, a ne bi li vam bilo s voljom da jedemo? — obrati se Sonjin k Sablinu. — Blagajni-če-e! — vikne, — je li kokoš gotova?

— Odmah, — odvrati glas za vratima.

— On nam služi baš za svaki posao, — reče Sonjin o blagajniku. — A gdje je Piškin? — sjeti se nenadano.

— Pred pola je sata stigao, — odgovori pobočnik.

— Gle, nevaljalca, opet strugnuo! Kakva je to kukavica! Mamina maza, znate. Naprtili mi ga. Rodjačić... Sjedite, molim, vaša preuzvišenosti. Odmah ćemo dobiti i rakije.

Ali Sablin odlučno odbije večeru. Htio je da bude nasamo. Živci su mu drhtali.

XXXVI

Kad su se već provezli pokraj baterije i počeli se približavati rubu šume, zaškrine štitnik nad kotačem i automobil stane.

— Rekao sam, da ne ćemo moći tako, — mrmljao je Petrov. — Gle ti podlaca, zec nam je

preko puta pretrčao... Jednu minutu, vaša preuzvišenosti, promijenit ću kotač.

— Ja ću se malko prošetati, — reče Sablin i izadje iz automobila.

Živci su mu strašno poigravali i nutarnje podrhtavanje nije se smirivalo.

Pun i crven mjesec spuštao se na zapad. Malene jêle i prizračno jalšovo grmlje činilo se tajanstvenim. Sablin je išao ravnim, širokim korakom, zabacivši ruke na ledja, a ulomci mislî prelijetali mu glavom. Zajčikov s okruglim licem i ispupčenim sivim očima, nije mu išao iz glave.

Satnijski zapovjednik! — pomisli u sebi Sablin s iskrivljenim posmijehom. Zapovjednik i odgovorni upravitelj nad podrug stotine seljaka, koji su napravljeni vojnicima. To mlitavo dijete na strašnom položaju, na trideset koračaja od neprijatelja, gdje se svaku noć može očekivati juriš, prodor položaja i... slom čitave fronte. Čitavu frontu drži praporščik (zastavnik) Zajčikov, koji se boji mrtvaca i neprijatelja, koji plače kao dijete i kojega privlači da pogleda smrt i da pridigne zavjesu budućnosti!

— I kojega više nema, — reče netko uz cestu blijedim, turobnim glasom.

Sablin zadrhta, podigne glavu i nemirno se ogleda. Nalijevo kraj ceste, medju sitnim jelicama i jalšovim grmljem, bio je vojnički bezimeni grob. Takvih grobova bilo je mnogo u ovoj šumi, gdje su se svu zimu bili neprekidni bojevi. Sablin ga je opazio i onda, kad su se vozili prema šumarskoj kućici. Nevelik krst od dvije grančice mladih jela, svezanih bodljikavom žicom kao trnovim vijencem. Na vršku istrula vojnička kapa... Sad je kraj toga krsta, ogrlivši ga, sjedio netko i gledao Sablina nepomičnim, blijedim licem. Desna strana lica bila je zalivena nečim crnim. Mjesec je, silazeći, gledao ravno u lice tom čudnom prividjenju, i sitni oblaci, što su se vukli nebom, čas bi ga zastirali, a čas otkrivali. Sablin nije sumnjao, da je to bio Zajčikov. Kako se moglo prikazati truplo Zajčikovo, gdje sjedi do krsta osamljena groba, kako je mogao ubijeni Zajčikov govoriti? — na tom se Sablin u taj čas nije zaustavljao. No on je i poslije, već smirena duha, bio uvjeren, da je to bio Zajčikov, i da se on u šumi s njim razgovarao.

— Vi ste ga ubili. Čemu? Zašto? Vi hoćete i drugoga da ubijete. Zašto? Zar vam je malo vaše slave?

— Kako sam ja ubio Zajčikova? — pomisli Sablin.

— Vi ste ga pomilovali. Vi ste zavirili u njegovu dušu. A zar se smije na takovu mjestu otkriti duša? — govorio je onaj, koji se činio Zajčikovim. — Pa, duša mu je i odletjela. Eh, vi, psiholog! Sonjin sa svojom grubošću bolje shvata, što valja činiti. A vi ste mu pružili ruku i pogladili ga po bolnom mjestu... Na majku ste pogledali. Zar se smije spomenuti mati, kad čovjek stoji pred ponorom i odavno se sprema da se baci u njega? — Karpova ćeš poslati?

— Poslat ću, ako bude potrebno, — pomisli Sablin.

— Pazi, kad ga budeš slao, da o smrti, o materi i o njoj ne pisneš ni slova! Slat ćeš ga u sigurnu smrt, ali gledaj da govoriš tako, kao da smrti ne će biti. Naprosto: samo junaštvo, no kao što je uvijek u ratu, dakako, ima i opasnosti, ali samo da bude vjere. Razumiješ li? Bez vjere ne šalji. Ne može se. Okrutno je...

Glas se sve više udaljivao. Zajčikov se jedva micao kraj krsta, kao da se misli poduprijeti i ustati.

Strašna misao projuri Sablinovim mozgom.

Odjednom će ustati i baciti se na njega. Užas ga prikuje na mjesto. Osjeti, da ne može ni bježati, ni protiviti se i tijelom mu se razlije hladan znoj. U šumi je vladala tišina. Mjesec, sada već bez oblaka, sjao je mrtvacu ravno u lice i Sablinu se činilo, da je nesnosna mržnja iznakazila njegove

crte, pa ne znajući za sebe, od užasa Sablin krikne divljim glasom i pane na pijesak ceste.

Nedaleki šum stroja prene ga. Ležao je u jarkom snopu svijetla, što su ga bacale automobilske svjetiljke. Čitavo tijelo bilo mu je kao razbito i Sablin jedva ustane. Odmah se sjeti krsta i Zajčikova, i svladavši strašno uzbudjenje, prisili se da pogleda na grob.

Na krstu je visjela stara, od nevremena i vlage pocrnjela vojnička kabanica, koje nije prije opazio. Sad je bila obasjana jasnim svijetlom acetilenskih svjetiljaka. Nju je na mjesečini Sablin shvatio za prikazu ubijena Zajčikova.

Nije mu bilo smiješno. On shvati, da mu živci poigravaju.

— Pali ste, vaša preuzvišenosti, — otvarajući vratašca automobila, upita sućutno Poljakov.

— Ne? Zašto? — upita Sablin nemirno.

— Pa ležali ste na cesti. Već smo se uznemirili: mislili smo, ne dao Bog, da se nije štogod dogodilo! Ta šuma je tako strašna.

— Ne. Meni nije ništa, — reče Sablin tudjim glasom, no Poljakov je opazio po njegovu blijedom licu i nemirnim očima, da nije sabran.

— I bezimeni grob je tu, — reče Poljakov zaplašeno. — Naše je mjesto sveto! Strašno mjesto.

— Besmislice brbljaš, — reče Sablin, sjedajući u automobil.

Čitavim putem je šutio. Već kasno u noći, iza mjesečeva zalaza vratio se kući. Zvijezde su krotko treperile nad jezerom. Led je tajanstveno praštio, okivan predjutarnjom mrzlinom; u podstrešjima su hrapavo pjevali prvi pijevci. Sablin se osjećao bolesnim i razbijenim.

Živci poigravaju, — mislio je, ulazeći siv i turoban ujutro u zajedničku stožernu blagovaonicu, gdje je doktor Uspenski pio čaj. — Rano sam se vratio; trebalo je proživjeti malo u zaledju i odmoriti se.

Sine pred njim bučni Petrograd, obučavanje vojnika na ulicama, večer kod grofice Paltove, kinematograf... Ne, ne, samo onamo ne! — Da upita Uspenskoga? Možda bi trebao uzeti broma?

Sablin pogleda gojazna doktora, koji je pozorno duhao na tanjurić sa čajem, opazi sito, ružičasto lice, salom zalivene ravnodušne oči i shvati, da taj čovjek ne će nikada shvatiti nešto duševno.

Da uzme broma?

Ne, ne treba uzimati broma, nego promijeniti sav taj život, steći pobjedu, a preko nje mir — i onda će biti sve dobro.

Pobjedu pod svaku cijenu!

Zar i žrtvujući Karpova?...

Nesamo Karpova, nego koga mu drago, pa i sama sebe! — pomisli on, ali mu je u duši bilo jednako nejasno, srce mu je nemirno lupalo i um je težio za snažnim osjećanjima. Zato, da bi mogao živjeti, postao mu je potrebnim dopping.

Drugi piju u takovim slučajevima, uštrcavaju morfij ili srču kokain. Sablin nije činio ni jedno ni drugo. On počne tražiti snažna osjećanja, uzbudjene razgovore, prepirke i susretaje.

XXXVII

Koncem mjeseca aprila izvede n-ski vojni zbor prevrstavanje za navalu. Sablinova je divizija premještena bliže k rijeci i postavljena u šumskim utvrdama očekujući prodor i navalu. Po prikupljanju pričuvâ Sablin razabra, da će Karpovljeva žrtva biti nepotrebna. Zinojevljevo mišljenje je pobijedilo, Kostjuhnovku su ostavili na miru — prodor se spremao kod Voljke-Galuzijske.

Tri dana neprekidno, danju i noću, dubli su naši teški i laki topovi neprijateljev položaj, zasipavajući šume gvoždjem, rušeći drveće, razrivajući goleme površine zemlje. Neprijatelj je isto tako uzvraćao. Sakupljao je posljednje pričuve i s grozničavom

brzinom slao ih na frontu, spremajući se da osujeti prodor. Četvrtoga dana podigli se iz rovova dugački, gusti redovi vojnika i sivi ljudi predju tajanstvenu granicu i podju prema neprijateljskim rovovima. Išli su gustom šumom, krčeći sebi put kroz guštaru mlada zelenila, a nevidljive brzometke i puške kosile su njihove redove te su rojne pruge postajale sve rjedjima. Mnogi su neopaženo, u šumi, skretali i raštrkavali se i kad su stizali do zapreka — bilo je premalo ljudi, da se bace na juriš. 175-ta i 180-ta divizija stanu i počnu se ukopavati. U jurišnom zamahu nastade prekid i juriš se uguši. Ugarsko opješačeno konjaništvo i njemačko domobranstvo, naglo dovezeno ispod Verduna, odbije rusku navalu. Petoga dana, da ne bude uzaludnih gubitaka, izdana je zapovijed: valja se povući u izlazne položaje.

Razbite divizije odlazile su u one iste rovove, koje su zapremale kroz zimu, u omrzle zemljanice, prevezle onamo svoje mrtve i iza njihovih položaja izrastu groblja sa stotinama novih krstova. Gubitci obih divizija bili su golemi te su prekoračivali polovicu sastava. Bila su ubita tri pukovnijska zapovjednika, četiri ranjena, a gotovo svi časnici su pali. Trebalo je novih popunjenja, čete je trebalo odvesti u zaledje, ali se to nije moglo izvesti. Sve je bilo bačeno na frontu, ruska je vojska spasavala Verdun, spasavala Pariz... Ruski su časnici i vojnici umirali u šumama Polesja i Volinije zato, da bi se njihovi saveznici Francuzi mogli održati na obalama Rajne.

Približavalo se strašno ljeto godine 1916.

U mjesecu maju izvede vojni zbor Losovskoga novo prevrstavanje: stigle su mu još dvije kozačke divizije. Više zapovjedništvo zahtijevalo je prodor neprijateljske fronte pod svaku cijenu. Losovski namisli prodor kod Kostjuhnovke i saopći Sablinu svoju nadu, da će on dati časnika i deset momaka za to, da povuku za sobom pješaštvo.

— Vi shvaćate, — govorio je stiščući ruku Sablina, kojega je bio pozvao u stožer zbora, — da nam je iza neuspjeha u aprilu, ovo neophodno potrebno. Ah, zašto vas onda nismo poslušali! Smetalo nas je, što ste vi jedini medju nama bili, koji niste iz generalnoga stožera. Dakle ćete poslati, koga treba?

— Dužnost ću ispuniti, — reče Sablin i vrati se mračan u svoju utvrdu.

XXXVIII

Čitava je divizija stajala u tijesnim i sabitim redovima po šumskim prosjeklinama i u samoj šumi. Neprijateljski aeroplani nalijetali su na nju svakog jutra u čitavim eskadrama i bacali bombe. Sve je prolazilo sretno, ako se ne uračuna, što je jedna bomba, koja je pala medju konje ulanske pukovnije, raznijela trideset ljudi i poubijala i izranila sedamdeset konja. Počeli su kopati zemljanice i pokrivati ih drvljem i zemljom, da nadju zaštitu od zračnoga neprijatelja.

Blizina odlučnoga boja i pobjede — u koju nije nitko sumnjao — uzbudjivala je ljude, te je konjaništvo, sabrano u pričuvu, živjelo bučnim životom. Tek što bi se smračilo, zaplamsao je posvuda veseo plamen ognjeva, sabirali se pjevači i trubači i šuma bi se napunjala žamorom ljudskih glasova i rzanjem konja, te bi se stvarala atmosfera uzbudjena veselja, u kojem se sve zaboravlja. Osobito su bučno živjeli kavkaski kozaci. Već od sedam sati naveče grmio bi talambas, pištala zurna i veseli bi glasovi bezbrižno pjevali:

— Možda sutra u to doba
Bit ćemo na nosiljkama,
A ni votke poslije boja
Ne će nitko dati nama.

Pijte, braćo, dok se pije,
Svakoj tuzi nek je kraj!
Na Kavkazu tako nije —
Pij, al pamet sačuvaj!

Tara-ri-raj, Tara-ra-raj!
Tari-ri-raj — tari-raj!
Na Kavkazu tako nije —
Pij, al pamet sačuvaj!

Odjednom bi poskočio kozak i zaplesao vatrenu lezginku po mekanoj mahovini. Okrug bi se razmicao, počeli bi udarati u dlanove, kozak bi potezao kindžal, uzeo još jedan od druga i ponosno istupao igrajući se britkim oštricama, pa bi ih čas podbacivao, a čas uticao u zemlju, prebirući izmedju njih nogama. Lezginku je katkada pratila pucnjava iz revolvera u zemlju. Ako su pri tom ranili i doktora u pleće — kakva nevolja! — lezginka i pjesme nisu prestajale.

Naokolo se skupljalo turobno pješaštvo. Vojnici su gledali na skutove »čerkeske«, kako lepršaju u plesanju, na crvene hlače i bašlike ispod njih, na obrijane glave sa crnim papahama na zatiljcima, na žive, crne, jugom prožete oči i — divili im se.

— Nisu to ljudi, nego živi djavoli! — reče širok koščat vojnik lica obrasla gustom ridjom bradom, seljak, dozvan iz pričuve. — Dat će Gospod!

— Nagajkaši! — prezirno izbacujući sjemenke iz usta, reče suhonjav i blijed vojnik sivih, pakosnih očiju. — Samo kad mogu piti i pjesme pjevati! Nesvijesna čeljad!

— A, šta, delijo, valjda si osjetio nagajku na ledjima? — namigne na njega susjed, kršan vojnik u pristalom košuljcu. — Zacijelo te nagajka gdjegod ošinula, kad si štrajkovao.

— Jezik za zube, faraone! — ljutito reče blijedi vojnik i ode iz gomile.

— Samo ti psuj, smete! Pokazat ću ja tebi, kolero nesretna! — odvrati kršni vojnik.

— Pa vi ste ga, druže, prvi dirnuli, — primijeti smedji vojnik gruzinskoga tipa.

— Kakvi su to, zaboga, ljudi? Sutra moraju na juriš, u smrt, a oni ne znaju, što će od obijesti. Košulju čistu da obuku, pa da se podju Bogu moliti, a gle što rade! — reče ridjobradi i obrati se k časniku, koji se približio. — Je li, vaše blagorodje, jesu li kozaci doista ljudi?

— Dakako da su ljudi, — odgovori ovaj smiješeći se, — isto takvi seljaci, kao i vi. Samo što imadu mnogo zemlje.

— Recite, molim vas, a odakle oni imadu toliko zemlje?

— Izvojevali su je, pa je sada imadu, — odgovori praporščik.

— Zato se valjda ratu toliko i vesele. Što je njima! Njih ni tane ne će. Ni zaštitne boje ne nose.

— Njima je to na konjima svejedno, nosili zaštitnu boju ili ne nosili.

— Ali oni i pješice idu ovako.

— Pravi djavoli! I radjaju se takovi.

— S puta, pješaci! — začuju se otrag glasovi i razmičući masu podju prama pjevačima kozački časnici s bocama i čašama vina.

— Eto, vidiš, kakvi su to ljudi! Časnici piju skupa s kozacima! Ne ohole se. Čudan narod! — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Sablin je imao malenu zemljanicu. Sagradili su je u zimi za zapovjednika pukovnije. U njoj je bio pod od dasaka, a i stijene su joj bile obložene daskama. Malen prozorčić sa četiri stakla u razini zemlje propuštao je u nju blijedo svijetlo. Unutri je bio smješten Sablinov krevet, stol za papire, a škrinja od konzervi služila mu kao stolica. Žamor i buka utvrdâ pjesme i glazba slabo su dopirali u taj podzemni stan, pod niskim krovom, na kojem je bilo nasuto jedan aršin zemlje, pa je unutri bilo tiho kao u grobu.

Sablin je sjedio na škrinji oduprijevši se ledjima o stol i gledao malen lik Spasiteljev, što ga je bio postavio nad uzglavjem kreveta. To je bio veoma skupocjen, zlatom i dragim kamenjem ukrašen lik, kojim su nekad djed i baka Sablinovi blagoslovili očev i majčin brak; tim istim likom blagosivali su i njega i Vjeru Konstantinovnu. Tamni lik Spasitelja Nerukotvorenoga krotko je gledao iz vjenčića. Odsjev proljetnjega dana na zapadu padao je i treperio po njemu tihim sjenama.

— Tiha svjetlost svete slave Oca Nebeskoga! — mislio je Sablin gledajući lik ganutim očima.

— Tiha svjetlosti! — ponovi zamišljeno.

— Istinski tiha svjetlost i krotka ljubav i pravda izlaze od Tebe. Reci mi istinu... Činim li pravo?

Maločas je otpustio Karpova. Još je gledao stasit mladićev lik, koji je u pozoru stajao do vrata. Pamtio je svaku svoju riječ i u njegovim je ušima zvonio svaki vojnički, točno naučeni Karpovljev odgovor.

— Odaberite deset mladih kozaka, koji su na sve spremni, — reče mu Sablin. — Zapovjednik pukovnije je obaviješten. Javite se s njima kod mene u osam sati. Za Kostjuhnovku, znate?

— Na službu, vaša preuzvišenosti! — mirno i razgovijetno odvrati Karpov.

— Orlovsko gnijezdo!

— Znam. Naći ću.

— Potrebno mi je junačko djelo, zastavniče Karpove! — reče Sablin.

— Sve ću izvršiti, — još mirnije reče Karpov.

Sablin mu pokaže na karti razmještaj četa.

Karpov izvadi iz bojne torbe svoju kartu i uriše na njoj rovove.

— Treba da pješaštvo povučete za sobom... Podjite, razmotrite prilike... To je malenkost... Dvadeset i pet koračaja... Kolčevi mogu se otkinuti... Uzmite kod konjaničkog saperskog zapovjedništva kožne rukavice... I ručne granate!... Razumijete!...

— Razumijem, vaša preuzvišenosti.

— U otvore štitova nemojte gledati. U njih dobro pogadjaju neprijateljske mitraljeze i puške. Nego tamo na lijevoj strani ima pukotina medju štitovima. Vi ćete vidjeti. Dopuzajte donde i razgledajte prilike. Tamo još od jeseni leže dva trupla. Sada su valjda već sagnjili. Zimus sam vidio. O n d a sam vidio... Nad njima su kolčevi — neprivezani. Njih valja odmaknuti, pa napred!... Štitove kundakom srušite, ili ih možete preskočiti... Pješaštvo za vama. Tmutarakanska pukovnija... Razumijete li? Junačko djelo... Georgijevski krst.

— Sve će biti točno ispunjeno, vaša preuzvišenosti.

Sablin je šutio.

— Mogu li otići? — upita Karpov.

— Da... Idite, molim.

Jedan — dva!... Karpov se odmjereno okrene na lijevoj peti i desnom stopalu, zvecne ostrugama, otvori vrata i izadje.

XXXIX

Dok su vrata bila otvorena, čuo se valzer, što su ga nedaleko svirali trubači. Zatim se sve stišalo.

— Svjetlosti tiha svete slave Oca Nebeskoga, kako je to? Zar je to m o g u ć e? Može li se i s k u š a v a t i? Ili je meni sve dopušteno? I meni je dana vlast nad životom i smrću? — pomisli Sablin obrativši se prama liku.

I dugo je čekao odgovor. Odjednom se sjeti razgovora sa svećenikom u bolnici i učini mu se, da čuje tihe riječi, pune beskrajne tuge: — »Ti ne bi imao nada Mnom nikakove vlasti, da ti nije dano odozgor«... Tako je rekao Krist Pilatu, a tako sada govori njemu Krist za Karpova...

— Ali, Gospode, ja ga šaljem u sigurnu smrt... u sigurnu smrt!... Činim možda umorstvo?... Meni je dakle dana vlast da sudim i praštam... No, ako se nadju i drugi, koji će isto tako držati, da im je dano da sude i praštaju, što onda? I zašto ja mogu, a drugi da ne mogu?

A ti zar znaš, da šalješ u sigurnu smrt? Je li tebi dano da to možeš znati?

Gospode! — u neizrecivoj muci usklikne Sablin i prišavši k liku, spusti se na koljena i izvadivši ispod jastuka evandjelje, počne ga prelistavati tražeći ona mjesta, koja su ga davno preneražavala i u kojima je tražio odgovora na pitanja smetene i izmučene duše.

Evo stotnik moli Krista, da udje u dom njegov i da mu izliječi oslabljena i izmučena slugu, pa govori Kristu: — »Reci samo riječ i ozdravit će sluga moj... Jer ja sam i podredjen čovjek, ali imajući u svojoj vlasti vojnike, kažem jednome: — ‚Idi', i on ide; a drugome: ‚Dodji' i on dolazi; a sluzi svojemu: ‚Učini to' i on učini«...

I Krist se ne rasrdi, nego ispuni stotnikovu molbu.

... »I povest će vas pred poglavare i careve Mene radi, da budete svjedoci pred njima i pred neznabošcima.

»A kad vas budu predavali, ne brinite se: kako ćete ili šta ćete govoriti, j e r ć e v a m s e u o n a j č a s d a t i, š t a ć e t e k a z a t i.

»J e r n e ć e t e v i g o v o r i t i, n e g o ć e D u h O c a v a š e g a g o v o r i t i i z v a s.

»A predat će brat brata na smrt, i otac sina, i ustat će djeca na roditelje i pobit će ih.

»I svi će mrziti na vas poradi imena Mojega; a onaj, koji pretrpi do kraja, spasit će se«. (Matej, poglavlje 10., redak 18.—22.)

... »Učenik nije iznad učitelja, a sluga nije iznad gospodara svojega. (Mat., pogl. 10., redak 24.)

Prsti Sablinovi okretno su prevrtali stranice evandjelja, a smućen njegov um lomio se medju nedorečenim, neshvatljivim mislima, no Sablin je osjećao jedno: — N e m a s l o b o d n e v o l j e, jer netko nevidljiv upravlja djelima, postupcima, pa čak i mislima ljudskim. Čini, k a k o j e n j e m u p o t r e b n o.

»Ne prodaju li se dvije malene ptice za jedan dinar? I ni jedna od njih ne će pasti na zemlju bez volje Oca vašega.

»Vama je i sva kosa na glavi izbrojena.

»Ne bojte se dakle: vi ste bolji od mnogo malih ptica«. (Mat. 10., 29.—31.)

Karpov, prekrasan u svojoj duhovnoj čistoj ljubavi, čije oči odaju nadahnutu ljubav prema Bogu, Prestolju i Otadžbini, bio je drag Sablinu.

U taj čas ljubio je Sablin Karpova kao sina.

»A On im reče: — Podajte dakle caru što je carevo, a Bogu što je božje«. (Luka 20., 25.)

A ako se traži ž i v o t? Zar da se i ž i v o t d a d e? Kako ćeš dati, kad ne znaš, što je na drugoj strani... što je tamo?

A najednom n i š t a.

I to n i š t a dajem Karpovu mjesto prekrasnoga mira, mjesto pjesama s kozacima, prekrasne čiste ljubavi i sve krasote života.

Dva trupla pod zaprekama... Tamna lica, provaljene oči, što crnim udubinama nepojmljivo gledaju svijet, i krpe od kabanica i košuljaca na pocrnjelu i usahlu tijelu. Leže od jeseni. I što je njima do krasote i užasa svijeta, što je njima do straha i radosti? Bijedni Zajčikov! Gdje je on? I od njega s njegovom plašljivošću i polaganim umom tako isto ništa nije ostalo. Vjera? Nikolaj... Marusja... Odoše i nema ih. Ni javili se nisu. N i š t a mu dajem za svijetao, pa makar i težak život, ali život... Život!!!

Gdje je ono? U Dostojevskoga Raskoljnikov misli: da je sav svijet samo pećina, na kojoj se

može postaviti stopalo, i onda bi vrijedilo živjeti... Takva je žedja za životom. A ja oduzimljem taj život.

I koliko ih je? Koliko je prekrasnih mladića ubijeno za vrijeme rata! Prošloga mjeseca stajala je neuspjela navala 112 časničkih života i 7.325 vojničkih, a ništa ne postigosmo... A ovdje on sâm. Njegovim prekrasnim životom spasavam tisuće ljudskih života.

Tko zna?

Zar ti znaš, da će Karpov biti ubijen? Što vrijedi na sreću?

»Ne prodaju li se dvije malene ptice za jedan dinar? I ni jedna od njih ne će pasti na zemlju bez volje Oca vašega«.

Poznaješ li ti tu volju? Možda upravo tamo i jest spasenje. I junačko djelo i spasenje, a gdjegod u zaledju, na mirnoj utvrdi, u slatkom jutarnjem snu kakva bomba s aeroplana... I smrt... glupa smrt bez koristi za stvar, bez potrebe, bez opravdanja i bez junaštva! Kad bi ti znao i kad bi ti bilo dano znati sudbinu i volju, možda bi sve prošlo drugojačije, ali tebi nije ništa dano, pa zato šuti i radi.

»I reći ću sluzi svojemu: ,Učini to' i on će učiniti«.

Na vratima zakuca.

— Tko je? — klikne Sablin, sakrivajući evandjelje pod jastuk.

— Ordonanc Dubinski.

— Što tražite?

— Zastavnik Karpov čeka s kozacima. Već je osam sati.

— A... dobro!

Odjednom obuzme njegovu dušu potpuno uvjerenje, da se Karpovu ne će ništa dogoditi, nego će Poljaci ranije pobjeći iz svojih rovova; naši će se sretno probiti i on će ih sutra sve ugledati žive, bodre i vesele. — Poklonit ću mu svoj georgijevski krst.

Zahvalnim, sretnim očima pogleda Sablin Spasiteljev lik, koji se jedva razabirao u mračnoj zemljanici i počeo izlaziti iz nje.

Bilo je jasno veče. Šuma je bila zalivena tihim svijetlom. Dvadeset koračaja od zemljanice stajalo je na pjeskovitoj cesti šesnaest kozaka na konjima i časnik. Sprijeda deset odvažnih, koji su se odlučili na djelo, a malo podalje deset konjara. Kozačka lica bila su brižljivo umivena, a vlasi ukovrčene u vitice. Imali su na sebi nove košuljce i šalvare (hlače) sa crvenim trakovima, a čizme svijetlo ulaštene. Svijesno su išli na posljednju smotru svoga života — na smotru smrti. Ali su gledali vedro, ozbiljno i veselo. A Karpov, koji je sjedio na desnom krilu na prekrasnom ridjem konju — upravo se sjao od zanosa i bio prepunjen važnošću povjerena mu pothvata.

— Zdravo, momci! Zdravo Donci! — pozdravi ih Sablin vedrim glasom.

Kozaci mu složno odvrate.

— No... pomozite pješaštvu. Zbogom, i čuvao vas Gospod! Točno u jedanaest počinjete, — dovikne im Sablin.

— Potr-r-r-rudit ćemo se, vaša preuzvišenosti, — kriknu kozaci i počnu prolaziti ispred njega po trojica na pobrzalim konjima, koji su se doticali jedan drugoga, frkali i strigli dugačkim, oštrim ušima.

Karpov dojaše k Sablinu. Sablin zadrhta, jer ga je obuzelo strašno neko i teško predosjećanje. No lice mu je bilo puno mirne, tvrde odlučnosti i one disciplinirane spoznaje, da je važna svaka sitnica u ispunjavanju dužnosti, što se čovjeku ucjepljuje godinama vježbanja u četi i u školi.

— Dopustite da provjerim sat, vaša preuzvišenosti, — reče Karpov.

Sablin uzdahne, kao da mu je težak teret pao s duše.

— Osam i šest časova, — reče.

Karpov pogleda na svoj sat na zglobu ruke.

— Tako je! — reče on, pritisne konja stegnima i u tri snažna skoka dostigne vodiča malenog odreda.

Sablin se naglo okrene i posrćući udje u svoju zemljanicu. Zalupi vratima i baci se na krevet. U zemljanici je postalo tiho i tamno, kao u grobu.

Sablin je dugo ležao, utisnuvši glavu u jastuk. Zatim se polagano okrenuo. Glava mu je gorjela. Četiri stakla uskoga prozorčića, u jednom redu, slabo su se razabirala. Zaglušena zemljom, jedva se glazba čula. Sablin posluša, pridigne glavu, posluša i opet:

... To sve gospodjice vole ...

svirali su trubači.

Podigoše se i zaploviše prekrasne, ali bolne prikaze... Ozeri... Svečanost u domu svećenikovu. Pjevači i vitak mladić s lijepim baritonom.

... To sve gospodjice vole ...

»Čini se, da silazim s uma«, — pomisli Sablin i ponovo utisne lice u jastuk, pa se sav preda vrućoj molitvi: tihoj svjetlosti... Svjetlosti tihoj, jer je u njegovoj duši buktao bolan plamen i on se sav bunio protiv Boga govoreći: »Ako ja nemam slobodne volje i ako si ti sve preuzeo na sebe, zašto onda uništavaš sve najbolje, krasno, čisto i sveto, a ostavljaš na zemlji samo pogubnost?... No, uzmi mene, mene uzmi s mojim grijesima i zabludama, no spasi i sačuvaj njega!«

Tamno kao u grobu i vlažno kao u grobu, bilo je u samotnoj zemljanici i tiha svjetlost nije silazila u nju, niti se smirivao smeten duh čovjeka, koji huli na Boga...

XL

Karpov prisloni glavu uz pukotinu medju štitovima. Prije pet časova ubilo je Lihovidova, njegova ljubimca, smiona kozaka, najboljega pjevača u pukovniji, viteza triju stepena georgijevskoga krsta. Pošao je po četvrti. Po zlatni s vrpcom. Ubilo ga glupo. Lûdo, bez koristi za stvar.

Kad su stigli u »Orlovsko gnijezdo«, raspitali se kod pješaštva o prilikama. Satnijski zapovjednik nije k njima izlazio.

— On sjedi u zemljanici. I ne će izaći. Kad je pred tri dana stigao na položaj, zabio se u zemljanicu i ne izlazi. Boji se, — dojavi narednik.

Vojnici su veselo okružili kozake. Tih deset ljudi, koji su stigli zato, da prvi podju na juriš, upravo kao da je bilo začarano od taneta. Gledali su veselo, bili su kićeno odjeveni i rasporedjivali se razumno i začudo mirno. Otpasali su sablje, da im se ne pletu medju nogama i ne smetaju u hodu, i postavili ih u snop.

— Poslije ćemo ih uzeti, kad svršimo posao.

Nisu ni posumnjali u to, da bi toga »poslije« moglo i ne biti i da bi se mogli ne povratiti. A medjutim su se spremili na sigurnu smrt, jer su svi navukli čiste košulje.

Pripravili su ručne granate i razdijelili medju sobom tko i što će raditi; svaki je zavirio u pukotinu i opredijelio svoj put.

— No, pješaci, pazite samo da ne zakasnite! Izbavljajte!

I oni pješaci, koji su sat ranije odlučili ne polaziti na juriš, veselo odvratiše:

— Ne bojte se, ne ćemo se osramotiti. I mi imamo brkove. Tmutarakanci znaju svoju dužnost. Mi smo se još u mazurskim močvarama izvježbali.

— Tako... tako! — govorio im Karpov, — prvi ja, onda oni, a odmah iza njih vi... jeste li razumjeli, djavoli?

*

— Sâm si djavo, — reče smiješeći se mračni pričuvni čiča, — zar mi da se osramotimo? Samo da još ne preteknemo tebe!

— To je, eto, časnik! Doista, časnik. S takvim poći na juriš, upravo je užitak.

— Istina!

— A tko je vaš satnijski? — zapita Karpov.

— Pa poručnik Vercinski. Ali je ranjen. Nespretan čovjek, — odgovori stari čiča, osjetivši se odjednom uz kozake junakom.

»Vercinski... No, dobro, pomisli Karpov. Poslije ćemo se razgovarati, pa neka vidi, što znači čista ljubav i na kakova djela ona potiče!

— Kroz pukotinu gledaj i proviruj! — govorili su vojnici kozacima, — a u štit da se nisi usudio pogledati, jer si odmah gotov. Sigurna smrt!

— Gledat ću »na sreću«, rekao je Lihovidov. — No eto, braćo, ništa se ne može znati. Ako si junak, onda i to nije ništa. Takvog ne će ubiti.

Karpov još nije ni dospio da štogod rekne, kad se Lihovidov već našao kod štita.

— Lihovidove, čemu iskušavaš Boga? Grijeh je to! — dovikne mu reditelj Zemskov.

No Lihovidova je već vukla neka sila, da se poigra sa smrću pred pješacima. Odlučnom kretnjom odmakne zaklopac štita i prione uza nj čitavim licem. I u isti mah resko i silno kvrcnu hitac s onu stranu rova i Lihovidov pane prostrijeljene glave.

— Eh, Lihovidove, Lihovidove, — očajno su govorili kozaci, odnoseći truplo na stranu i pokrivajući ga vojničkom kabanicom, — uludo poginu mladić! Malo nas je, a sada nas je još manje ostalo.

I dodadoše s najvećim uvjerenjem:

— Poslije ćemo ga ponijeti sa sobom i sahranit ćemo ga, kako Bog zapovijeda.

S udivljenjem ih je gledalo pješaštvo. Ti su ljudi polazili u sigurnu smrt, a ni časka nisu mislili o smrti; toliko su bili uvjereni, da će i »poslije« ostati u životu.

Karpov je ležeći proučavao okoliš. Noć je bila tamna. Mjesec se još nije digao i njegova lijepa kruglja počela se tek rubom pokazivati nad horizontom, ali su rakete često sijevale. Neprijatelj je naslućivao opasnost i bacao ih jednu za drugom, pa je sav prostor izmedju naših i njegovih rovova bio osvijetljen modrim, mrtvim, tiho lepršavim varavim svijetlom. Sve je bilo jasno osvijetljeno. Ona trupla, o kojima je govorio Sablin, istrula su i raspala se. Vidjele su se tamnosmedje lubanje, prsni koševi i kosti nogu, prekriveni nekakvim napolak istrulim krpama. Zapreka je stajala nad njima, no bila je privezana uz kolac, pa se nije dala lako odmaknuti. Ali se može preskočiti, — pomisli Karpov i počne da joj sračunava visinu.

O tome, da će biti ubijen, nije uopće mislio. Nije mogao to ni da zamisli. Ovaj pothvat mu se prikazivao u svoj svojoj živoj, a nipošto mrtvoj krasoti. »Prodor neprijateljske fronte pošao je za rukom, blagodareći divnom podvigu zastavnika donske pukovnije Karpova, koji je prvi srnuo na juriš s ručnom granatom«, — čitao je u mislima frazu izvještaja.

I ona će to čitati!

Dopuštao je, da će biti ranjen, pa i teško, strašno ranjen. A to će biti dobro. Opet bolnica i... ona. Ali ubijen?... To nije dolazilo u njegovu mladu misao.

Brojao je svaki svoj korak. U lijevoj ruci puška, u desnoj granata. Sablja, privezana na ledjima. Nije htio s njome da se rastaje. Činilo mu se, da će mu ona donijeti sreću. Preskakujem zapreku... zastajem, bacam granatu, odmah otkidam s pojasa drugu i bacam. Premetnem pušku u desnu ruku i napred... Pa što Bog dade!

Bogu se nije molio. Usta su mu se osušila. Riječi molitve nestale mu iz pameti, bura misli pre-

kidala ih. O n a je stajala iznad svega. Gledao ju je kao živu. Mekoću njenih toplih usnica osjećao je na svojim usnicama. Cjelov carske kćeri mučio ga i sažizao do dna.

Karpov odredi svakom kozaku, što ima da radi; dogovori se s pješaštvom i sada je ležao s urom u ruci i čekao.

Već je jedan sat uzduž čitave fronte grmjela topovska kanonada, a on nije ništa čuo. Činilo mu se, da je na mokrom pijesku iza štitova bilo tiho. Pogleda kraj sebe. Mlada trava izbijala je mekim iglicama. Ah, kako se obradovao travčici! Tako mu se pričinila predivnom uz mjesečevo i raketno svijetlo.

— Kako je lijep božji svijet! — pomisli i uzdahne, — kako je prekrasan život!

Svakom mišicom svojom, svakim živcem, svakom žilicom osjećao je radost života... Pogleda na nebo.

I nebo je bilo prekrasno sa srebrenkastim čipkama oblakâ, koji su se čas vješali u tihom okrugu oko mjeseca, a čas se udaljavali od njega i stidljivo vrzli medju jedva trepetljivim zvijezdama.

Ah, divno! Divno! — pomisli i naglo uzbudjen pogleda na uru.

Z a j e d a n č a s b i t ć e j e d a n a e s t!

Kozaci su napregnuto ležali do njega. Otraga je stajala spremna satnija, bataljunska se pričuva neopaženo primakla i razabirala se u maglovitoj dolini u dugačkim, ravnim bojnim redovima.

I odjednom postade mu strašno, do bola strašno. Čitavo mu tijelo omekšalo. Krv mu prestala teći po žilama, a mišice mu omlohavile. Karpov shvati, da je t a m o smrt... Smrt i ništa drugo. Zablaćena lubanja i ružan kostur od rebara na iskrivljenim kralježnjacima.

I shvati, da ne će poći. Ni za što ne će poći. Ne može ići.

Zašto?

Evo, sad je htio da se pomoli. Ali nije mogao.

— Gospode, pomiluj! — jedva prošapće poblijedjelim usnicama i pane kao u neku zaborav.

— Vaše blagorodje... Doba je! — tiho, ali zapovjedno izgovori Zemskov.

— Doba? — zapita sasvim suhim usnicama Karpov i ustane.

Ali ići nije mogao.

Zatim naglo skine s prsta n j e z i n prsten i ljutito ga baci onamo... k neprijatelju... i pomisli: P o s l i j e ću ga naći.

S bijelim licem i velikim praznim očima, koje nisu ništa vidjele, jurne preko štitova u nizinu.

Ništa nije vikao, no za njim polete kozaci s krikom »Ura!« koje prihvati pješaštvo divljom rikom, da se čulo daleko, na nekoliko vrsta daleko.

I ovo »Ura!« govorilo je Sablinovoj diviziji, koja je uzbudjeno slušala na utvrdama, i Losovskomu, koji je sjedio u udubini posmatračke točke i slušao bojnu muziku: — štektanje pušaka i mitralješa i guste salve topovskih baterija, razlijevajući se sve šire i šire usred noći — govorilo je s neuporedivom jasnoćom svima, da je neprijateljska pozicija probijena i da je tmutarakanska pukovnija već zauzela Kostjuhnovku.

XLI

Dižite se, momci! Na noge! Sedlaj konje! — vikali su dežurni na utvrdama svih triju konjaničkih divizija.

Taj krik govorio je o pobjedi pješaštva. Većina nije spavala, nego je samo ležala pod kabanicama i čerkeskim pustenjačama, nastojeći da se zagrije, da se ukloni noćnoj studeni i zabrinutim mislima. Skakali su i pomaljali u noćnoj studeni čas kosmate, čas podrezane, a čas obrijane glave.

Razbudjeni konji rzali su uz jasle i nemirno frkali. Čulo se trenje njihovih hrbata rukovetima sijena i slame i teško uzdisanje pri stavljanju sedala i pritezanju potpruga. Od utvrda su se udaljivali vodovi i polazili za barjacima prema zemljanicama pukovnijskih zapovjednika. U donskoj je pukovniji pobočnik sa zastavnikom odvezivao petlje i svlačio navlaku sa zastave.

Na mjesečevu svijetlu pokaza se na tamnomodrom suknu blijeda prikaza Nerukotvorena Spasitelja, a na drugoj strani jasno zabliješti srebrom išiveni carev monogram.

Švadrone i satnije postrojavale se, brzometni odjeli, škripeći kotačima po šumskim panjevima i korenju, žurili se iza pritihlih redova pješaka i kozaka.

— Vaša preuzvišenosti, — spuštajući se k Sablinu u zemljanicu, reče Semenov, — divizija je spremna, zapovijedate li da se podje?

On nije sumnjao, da Sablin bdije i da mu je sve poznato, što je već bilo poznato svakom momku njegove divizije.

Ali u zemljanici je bilo tiho, i pravilno disanje čulo se sa Sablinova kreveta. Semenov kresne žigicu i zapali svijeću. Sablin je ležao odjeven na krevetu i tvrdo spavao. Nije čuo Semenovih riječi.

— Vaša preuzvišenosti, — reče glasnije i upornije Semenov, — probudite se, doba je!

Sablin otvori mutne oči: svijest mu se postepeno stala vraćati i on uzbudjeno skoči i sjedne na krevet.

— No, o čemu se radi? — zapita.

— Ovaj čas je javljeno iz stožera armije, da je prodor položaja kod Kostjuhnovke pošao za rukom. Zauzeli smo Kostjuhnovku i uhvatili mnogo zarobljenika, topova, mitraljeza; neprijatelj bježi. Zapovjedjeno je baciti konjaništvo u prodor. Naša je divizija odredjena kao prednja kolona.

— Što je s Karpovim? — htio je zapitati Sablin, a nije se usudio.

— Koju pukovniju zapovijedate u čelni odred? — zapita Semenov.

Ne odgovarajući, počne Sablin navlačiti kabanicu i opremu. Služak udje, te mu pomogne.

— Daj cigarete!... Žigice!

Semenov ga je gledao sa čudjenjem. Nije prepoznavao Sablina.

— Sve ovdje pospremi... Čaj da bude pri ruci!... Pripravi konjak. Razumiješ?

Podigne lice, pogleda Semenovu pravo u oči, pročita u njegovim očima smetenost i onda iznenada, kao da se otresao nečega i postao onaj stari Sablin, kojega je Semenov toliko volio:

— Hajdemo! — reče. — U prednju kolonu će ulani. Jesu li sabrani zapovjednici pukovnija?

— Čekaju.

— No, hajdemo...

Bilo je oko tri sata u noći i mjesec je stajao visoko nad šumom, kad su kraj Sablina krenuli laki redovi ulana na smedjim, velikim konjima. Nad tamno-smedjom četvrtom švadronom lepršala je jahačka zastava. Vojnici su prolazili šutljivo, a lica su im se na mjesečini činila blijedima. Zaštitne kape bile su navučene duboko na uši, a podbradno remenje spušteno. Pukovnijski zapovjednik, pukovnik Karpinski, sjedio je iza Sablina na nemirnoj punokrvnoj kobili i čekao, dok pukovnija prodje.

— No, s Bogom! — reče Sablin. — Ja ću odmah za vama.

Karpinski odskače, da dostigne čelo svoje pukovnije, a Sablin dočeka husarsku pukovniju i krene pred njom.

Do položaja su išli mirno. Bojište je bilo tiho. Puščana paljba se nije čula, rakete se nisu vidjele, samo su negdje daleko gruvali topovi.

Dodju do ruba šume, sjašu, poprave konjsku opremu i kasom krenu po onoj istoj kostjuhnovskoj

cesti, po kojoj je Sablin prvi put išao u Orlovsko gnijezdo sa Sonjinim. Prestignu najprije dugačku kolonu bučnih kuhinja sa crvenim plamenima u žarištu, zatim laku bateriju, koja se pomicala napred.

Orlovsko je gnijezdo ostajalo nadesno. Kostjuhnovska cesta prolazila je lijevo od njega.

Počelo je svitati. U blijedom jutarnjem sumraku počeli se razabirati humci neprijateljske pozicije, pokazale se žične zapreke, u kojima su već bili prosječeni prolazi; ulani su naglo zatrpavali zemljom spojne jarke, da krenu dalje. Cesta se spustala k onome, što je na nacrtu bilo označeno: kostjuhnovski gospoštijski dvor. Bio je spaljen još lanjske godine. U vrtu se razraslo grmlje, a iz zelene guštare izvirivali su potamnjeli dimnjaci i kamene stijene donjega sprata. Upravo kraj ceste bilo je postavljeno povijalište. Ranjenici ležali su neki tiho na zemlji, dok su drugi sjedili, pripovijedajući noćne utiske. Po strani, pokriveni širokim šatornim platnom, ležali su mrtvaci.

I opet nije Sablin imao snage da zapita za Karpova. Nepomičnim je pogledom gledao golemo platno i kao da je htio proniknuti i razgledati, što je pod njim. Htio je vjerovati, da je Karpov živ, a bojao se doznati kobnu istinu...

Na pola vrste, iza rovova, neprijatelj je imao izgradjen čitav gradić. Za njim se sakupljalo naše pješaštvo. Golema hrpa Madžara, u tamno-smedjim konjaničkim kabanicama, stajala je tu, opkoljena našim vojnicima. To je bila šesta honvedska pukovnija. Sva je zarobljena sa zapovjednikom pukovnije i sa svima časnicima. Obilazna kolona zašla joj je za ledja, pa se nisu mogli braniti. Podalje od njih stajali su austrijski topovi i mnoštvo radoznalih ljudi razgledavalo ih.

Dah pobjede osjećao se svuda. Ulijevao je u ljude ono osobito uzbudjeno raspoloženje, koje ih sili da zaborave na sve i koje ih čini sretnima.

Sablin je dostizavao svoju diviziju. Bio je nezadovoljan. Sve je izvelo pješaštvo; kao da su kasno stigli; Karpinski je krenuo korakom, a napokon i posve stao.

— Djavo bi ga znao, što tamo čeka? — nestrpljivo reče Sablin i poleti u galopu da prestigne posljednje ulanske švadrone. Ulani su stajali po trojica na cesti i veselo se razgovarali:

— Jesi li im vidio topove? Zaplijenili smo ih.

— Naši, kad podju, sve će zauzeti...

— A ubijenih mnogo?

— Naših nije mnogo palo.

— Rov je upravo natrpan njihovim ljudima.

— Propustite zapovjednika divizije!

— Mjesta zapovjedniku divizije! Skreni desno. Desno skreni!

Konji se užurbali i zadijevajući nogama za noge ulanâ, protisne se Sablin k mostu, predje preko malene blatne rječice, zarasle travom i mladom trstikom i uzvere se na čistinu.

Tu je stajao Karpinski i razgovarao se s pješačkim časnikom. Ponešto napred, s lijeva i desna uz obalu rijeke, ležala je rojna pruga.

Zaledje se svršavalo i opet počinjao onaj strašni prostor izmedju nas i njih, koji je bilo tako teško preći.

A o čemu se, zapravo, radi, pukovniče Karpinski? — upita Sablin, trudeći se da bude miran, ali osjećajući, kako mu srce počinje naglo kucati i krv udarati u lice.

Karpinski, suhonjav i plav čovjek obrijanih brkova, sa cvikerom bez obruba na nosu, okrene lice prema Sablinu i dižući ruku do zaslonca, izreče polagano i razgovijetno: — Proučavam prilike, vaša preuzvišenosti.

Pješački časnik naglo pridje k Sablinu i stane ga izvještavati.

XLII

Bio je to visok, suhonjav čovjek od nekih trideset i pet godina. Lice mu je bilo zagorjelo, tamno, kako znade biti lice kod seljaka, prekriveno mrežom sitnih nabora, s plavim brkovima i nevelikom brižno podrezanom bradom. Bio je sav složen od mišicâ, a sada, osvijetljen zrakama sunca s istoka, izgledao je kao da je sakovan od mjedi. Gotovo do grudi bio je mokar, a hlače i košulja, koji su postali crni od vode i ilovače, prilijepili mu se uz tijelo. U rukama je imao pušku, a na pojasu nabojnjaču. Sive oči pažlivo su, turobno i ravnodušno gledale njegovanu, situ Ledu, s bliještavom svilenom dlakom, besprikorno, lijepo očišćenu oglavinu i čisto sedlo — i kao da uporedjuje konja sa sobom.

— Protivnik se, vaša preuzvišenosti, — započne pješački kapetan, — skuplja na dvije vrste odavde uz rub šume. To je njemačko pješaštvo, — s nekim poštovanjem naglašujući riječ »njemačko«, reče on. Ima ih već oko jednog bataljuna. Možda i više. Ovdje, ni jednu vrstu odavde, nadesno od sela Letičovke, još stoji njegova teška baterija. Očito nisu stigli da ju odvezu. Zaštićuju je Nijemci, koji su zapremili selo. I baterija je njemačka. Baš govorim pukovniku, da ne može dalje ići, nego otići i čekati.

— Vi velite, — mičući nervozno ličnim mišicama, reče Sablin: — baterija i zaštitnica? Imadu li rovove? Zapreke?

— Ne, bez ičega. Baterija je za kućama, a ljudi u kućama.

— Nabralo se oko bataljuna?

— Da, mislim, možda i nešto više, ali nipošto mnogo. Gotovo su trkom stigli sa željezničke postaje. Seljak je jedan pribjegao i dojavio.

— A što je tamo nadesno i nalijevo?

— Ne mogu znati. Prema seljakovim riječima, onamo sve bježi i Nijemci ih vraćaju nazad... Ja

mislim, da će oni za jedan sat poduzeti protujuriš, pa sam poslao po pojačanje. U mojoj satniji ima u svemu šezdeset ljudi.

Sablinova se lice trznulo. No odmah se i ukočilo u tvrdoj skamenjenoj odlučnosti.

— Ulani napred! — povikne. — Izvidnice skokom na desnu i na lijevu stranu!

Karpinski slegne jedva primjetljivo ramenima, podbode konja i propusti ulane, koji su poletjeli na strmu riječnu obalu da izvrše nalog zapovjednika divizije.

Crveno sunce zagorjelo rumenom krugljom nad nedalekom šumom i bacilo krvave zrake na visok stup prašine, što se podigao nad čeonom švadronom. I odmah se pokaza nad švadronom jarki plamen i bijel oblak, a mukli udarac teškoga topa razlije se zvonkim dvostrukim gromom pucnja dolinom rijeke. Za prvim drugi, treći, baterija okrene pojačanu paljbu, dok u isto doba zaprašte puške i taneta stanu zujati i kuckati pokraj švadrona, koje su se uspinjale na obalu.

Pukovnik Karpinski skoči za njima. Lice mu je bilo bolesno blijedo, dok su mu oči pod staklom sijevale.

Sablin ostane u nizini, propuštajući napred bojem uzbudjene i užurbane ulane. Kad prodju posljednji, izadje i sam i pogleda na cestu.

Usprkos strašne baterijske vatre i pucnjave zaštitnice, usprkos toga, što su se već s kraja vidjeli ulani, pod kojima su popadali konji, a tu i tamo ležali mrtvi ljudi, Karpinski je jurio u koloni podižući silnu prašinu. Ta ga je prašina spasavala. Protivnik je pucao previsoko, jer je gadjao po prašini, a ne po švadronama.

— Što samo oteže? — povikne gnjevno Sablin i već je htio poslati ordonanca, no u taj čas dvije srednje švadrone — druga i treća — oštro skrenuše prema bateriji i rasipavajući se poput lepeze pješčanim poljem, slabo razrivenom i nepospremlje-

nom još od prošloga ljeta, polete prema selu, odakle je bez prestanka udarala baterija. Za njima, rasipavajući se isto tako, počnu se spremati na juriš i ostale švadrone i čitavo polje prekriju smedji konji propinjući se, a brzometni odio pritisne za njima.

Sablin uzdahne i zaustavi svoga konja nasred ceste. Bio je s glavarom stožera, ordonancima i trubačima. Po pojačanoj puščanoj paljbi tamo, kuda su pojurili ulani, po prekinutoj topovskoj rici, po odvažnom i za pješaštvo ponešto rijetkomu »Ura« i po naglo nastaloj tišini, on shvati, da je juriš pošao za rukom i da je baterija zacijelo zauzeta. Htio je već da pojuri onamo, no uzbudjen krik Semenova prisili ga da se okrene. S lijeva i straga, i ne tako daleko, trčali su prema njemu, rasipavajući se u bijegu, njemački vojnici. Jasno su se vidjele njihove kacige, uprtnjače i kratke sive spodobe. Taneta su počela udarati sasvim blizu, pa uzbudjeni ordonanci poletješe u stranu. Nijemci su htjeli Sablina odrezati od rijeke i zaći ulanskoj pukovniji za ledja. No u taj tren pokaže se na rubu ceste od rijeke široka, visoka, siva kobila baruna Webera, zapovjednika husarske pukovnije i njegova njegovana spodoba dugačkih svijetlo-plavih brkova. Za njim su jahala pritegnuvši čvrsto svoje site konje, dva njegova trubača i pobočnik.

— Husari! — krikne Sablin, — jurišajte na pješaštvo.

Weber se okrene natrag, zaustavi svoga konja, trgne široku sablju iz toka i sačeka prve redove.

— Prva švadrona nadesno, postupice! — zapovjedi.

— Polušvadronski postroj! — i pokaže Nijemce.

Pobočnik odleti sa zapovijedju k drugoj švadroni, da se spremi poljskim galopom dalje na lijevu stranu od prve.

Nijemci stanu i otvore divlju vatru na husare. Taneta su počela tako gusto zujati i zviždati, polje se napunilo dimom prašine od taneta kao da pada

krupna kiša, što je naglo pala na suhu zemlju te se činilo, da će sve poginuti u tom smrtnom olovnom orkanu. Teško su padali sivi konji, a pokušavajući ustati, ponovo su padali, dok su kraj njih skakali husari, nastojeći osloboditi prignječenu nogu, — ali masa je već išla napred, jurili su konji, ispruživši repove i potresujući srebrenim grivama, dok su nad njihovim glavama sijevali i gorjeli nesnosnim sjajem uski trakovi sabalja.

— Predajte se! — vikali su husari. No pucnjava nije popuštala i teške oštrice sabalja udarale su po lubanjama, a sulice probadale grudi, dopirući do uprtnjača i ljudi su padali, savijajući se neprirodno. Polje se stišavalo.

Sablin je stajao na istom mjestu, pridržavajući Ledu, uzbudjenu jurišem i čekao, što će dalje biti.

K njemu dojuri husarski potpraporščik. Hrabar vojnik-vitez. Sva grud njegova konja bila je zalivena tamno crvenom krvlju; po sablji se grušala i tekla krv, pomiješana pijeskom. Lice mu je bilo blijedo, kao platno, dok su mu oči gorjele kao žeravice. Bio je uzbudjen i sretan.

Sretan! — Sablin je vrlo dobro zapamtio njegovo lice. Bilo je sretno. Gorjelo je odvažnošću i srećom.

— Četrnaestoricu sam posjekao, vaša preuzvišenosti, — klikne vitez, pozdravljajući zakrvavljenom sabljom i naglo ustavljajući svoga razigrana konja.

— Junak! — reče Sablin.

— Rado se trsim, vaša preuzvišenosti!

— A ta krv nije vaša? Niste li ranjeni?

— Nisam nikako! Njegova je to krv. — gordo odvrati potpraporščik, — konja su mi nešto bajunetom ogrebli. Ali to nije ništa! — on se nasmija, a bilo je nešto neizrecivo okrutno u zubima, koji su iscerili ispod husarskih brkova.

Sablin krene konja i pojaše korakom preko polja prema selu, na koje su jurišali ulani. Polje

je bilo prazno. Vidjeli su se preko prošlogodišnje niske i sivo-žute pšenice ugaženi puteljci. Tu nije bilo ni ljudi ni konja ubitih. Juriš je prošao bez gubitaka. Kroz seosku su ulicu bile iskopane dvije grabe sa strmim rubovima. A duž jedne i druge ležali su ubijeni konji i ljudi. Još nisu stigli da izgube svoju životnu ljepotu i njihova raskidana tjelesa u modrim jahaćim hlačama s bijelim prošivcima, njihove košulje, potpojasane bijelim remenjem opreme, nisu se još po mrtvačku slegle na njihovim truplima. Bilo ih je mnogo. Osobito konja. Veliki tamno-smedji leševi nepomično su ležali pokraj grabe nabuhlih trbuha i odbačenih crnih repova. Sablinu ih bude nekako osobito žao.

Semenov je brojao leševe.

— Koliko si nabrojao? — blijedim umornim glasom zapita Sablin.

— Konja trideset i četiri, a ulanâ dosad šesnaest, — odvrati Semenov.

Sablin preskoči grabe i izjaše iza sela. Četirista koračaja iza njega sabirali se opješačeni ulani; u pričuvnoj koloni stajale su dvije sabrane švadrone, a dvije su, raštrkavši se, odlazile prema šumi.

Pukovnik Karpinski opazi Sablina i pojuri u galopu k njemu. Lice mu se sjalo od sreće.

— Vaša preuzvišenosti, — dojavi on, pozdravljajući izvučenom sabljom, — n-ski ulani su sretni, što mogu vašoj preuzvišenosti darovati četiri teška topa sa šesnaest konja i četrdeset zarobljenih Nijemaca, uhvaćenih za konjaničkog juriša. Juriš sam, kako ste izvoljeli vidjeti, ja lično vodio, — dometne značajno.

— Pukovnijski gubitci? — umorno zapita Sablin.

— Malenkost! Osamnaest mrtvih i devet ranjenih. Konja pedeset i jedan... Da nema graba, ne bi bilo uopće gubitaka. Kroz prozore kuća je šišao po nama, — reče Karpinski zadovoljnim glasom.

— Čestitam vam, pukovniče! Doglasnica je izaslana?

— Otišla je, vaša preuzvišenosti.

— Trubite na sabiranje.*)

XLIII

Sablin je sakupljao čitavu diviziju kod Letišovke zato, da joj dade dalju zadaću. Bio je zadovoljan. Ali prijašnje opojne i zvučne sreće i pobjednoga zanosa nije bilo. Znao je, da će za taj pothvat vjerojatno i on dobiti veliku nagradu, možda upravo red svetoga Georgija trećega stepena, ali ovoga puta nije nalazio sreće u očekivanoj nagradi i opojnosti u plijenu i zarobljenicima.

Naokolo je sve slavilo slavlje. Pukovnije se trkom sabrale na golemo polje, pokriveno još svježim truplima, otraga su zveckale konjaničke baterije i svi su ljudi, do posljednjega momka, bili radosno pridignuta raspoloženja. Na gubitke nisu mislili: njima kao da su se upravo ponosili. Kad ne bi bilo gubitaka, pobjeda bi izgubila svoj okus i aromat, postala bi blijeda i uvela.

*) Opis o zauzeću teške baterije u konjaničkom jurišu i o uništenju bataljuna Nijemaca u jurišu, nije autorova izmišljotina, kao uopće nigdje, gdje se radi o bojnim operacijama; autor nije fantazirao. Ovdje opisani dogadjaj odigrao se krajem maja godine 1916., kad je kod Rafalovke XII. vojni zbor probio neprijateljske položaje, i kad je 16-ta konjanička divizija bila bačena u prodor i uz opisane prilike, čemu je autor bio svjedokom, 17-ta ulanska novomirgorodska pukovnija zauzela je tešku bateriju, a 17-ta husarska černigovska pukovnija jurišala je na bataljun njemačkog pješaštva, koji je jurio da je oslobodi, i svega ga isjekla. Gubitke pukovnija, prilike juriša uzeo je autor sasvim točno, samo, dašto, junak romana Sablin nije ni u kakovom odnosu s hrabrim zapovjednikom 16-te konjaničke divizije.

Doskora se postavila na polju četiri kvadrata — ridji, smedji, sivi i ridjo-smedji — i Sablin podje da čestita diviziji na pobjedi i trofejama i da zahvali hrabrima.

Pozove zatim zapovjednike pukovnija. Reče im zadaću — da idu dalje, da potraže iščezla i zatihla protivnika i stane pitati za gubitke.

— Gubitaka nije bilo, — nekim turobnim tonom reče zapovjednik dragunske pukovnije, kao da to sažaljuje. — Pukovnija nije sudjelovala u boju.

— Pali su satnik Molodkin i poručnik Zateplinski, a ranjeni su korneti Fufajevski i Lotov. Ubijeno je 18 ulana, ranjeno 9. Konja 52, — dojavi Karpinski paradirajući zaokruženim značajnim brojakama. — Svi u jurišu na bateriju. Juriš sam jalično vodio, — i podbode svoga konja, dajući mjesta husarskome pukovniku.

— Pali su satnici barun Holen i Spokojski, oba švadronska zapovjednika, poručnici Sjencov i Juzefović, korneti Nikoljski i Rotov, dok su ranjeni praporščik Lenski i potpraporščik Losev; husara je palo 56, a ranjeno 86, konja 112... Posječeno i poklano njemačkog pješaštva preko šest stotina, — dojavi barun Weber.

Iza njega istupi pukovnik Protopopov.

— Pukovnija nije sudjelovala u jurišu, — reče on mirno. — Pali su: zastavnik Karpov i 10 kozaka u pješačkom jurišu na neprijateljsku poziciju s tmutarakanskom pukovnijom, — bezizražajnim tonom dojavi on.

— Kako? Pali? — upita Sablin.

— Zastavnik Karpov sa pet taneta — dva u glavu, jedno u trbuh i dva u noge — upravo na hrptu naše utvrde; pet kozaka pred zagradama i četiri bodežima u neprijateljskim rovovima. Išao sam onamo i sve sam ih vidio.

— Carstvo im nebesko! — reče Sablin tiho.

Velo tuge spuštalo se na njega, no tugovati i zamišljati se bilo je nemogućno. Jedva što se počela micati čeona dragunska pukovnija, kad stigne po Sablina ordonanc zbornoga zapovjednika. General Losovski zvao ga je k sebi. Bio je u blizini, u gradiću poljskih legionaša. Sablin podje nerado.

Pred prostranom barakom stajali su automobili i osedlani konji. Unutri, za prostrtim stolom, zatrpanim posudjem i različitim jestvinama, uzetima iz poljskoga plijena, sjedio je zapovjednik zbora sa stožerom, zapovjednik divizije i pješački zapovjednici pukovnija. Pili su čaj. Losovski izadje Sablinu ususret.

— Čestitam, čestitam, dragi Aleksandre Nikolajeviću, — gromko, radosnim glasom usklikne on, grleći srdačno Sablina. — Vama, dragi prijatelju, imamo da zahvalimo za taj prodor i za čitavu pobjedu. Kostjuhnovka se je opravdala! I pomislite — bez gubitaka... Semjone Dmitriću, što je izgubila 177-ta divizija? — obrati se on prama Zinovljevu.

— Šest časnika i 165 vojnika mrtvih i ranjenih.

— A, što velite! To je, eto, djelo! Samo zarobljenika smo uzeli osam tisuća, a još nisu svi ni prebrojeni. Gdje su vaši junaci?

— Uputio sam ih prema zadaći na Manjurovku, — odgovori Sablin.

— Jesu li daleko otišli?

— Ne, još su tu.

— Podjite, neka ih zaustave! Idem da im osobno zahvalim. Ta osvojili su tešku bateriju! Orlovi, baćuško moj, orlovi! No, pa drugojačije nije moglo ni da bude!

---

*

XLIV

Naveče istoga dana Sablin je — sjedeći u nevelikoj, udobno namještenoj baraci madžarskoga pukovnika, prepuštenoj sada njemu i njegovu stožeru — pisao drhtavim rukopisom pismo velikoj kneginji Tatjani Nikolajevnoj. Slikovito je, starajući se, da ga razumije gospodjica, gotovo djevojčica, opisivao svu zamršenost bojnih prilika, neizbježivost žrtve, važnost i veličinu junačkoga djela zastavnika Karpova, koji je pošao u sigurnu smrt, te je pisao:

»Taj mladić, plamteći beskrajnom odanošću prema uzvišenom Ocu vašemu i nježnom, prepunom zahvalnosti ljubavi prema vama, Vaše carsko Visočanstvo, za vašu, punu samoprijegora njegu u bolnici Njezina Veličanstva, odlučio je dati život svoj za vas. Izaslan na juriš, molio je, Tatjano Nikolajevna, da vam se javi, kako je sretan, što može umrijeti za vas s vašim imenom na ustima. Srušilo ga pet taneta, kad se prvi bacio na neprijateljsku utvrdu« . . .

Napisavši te riječi, odbaci Sablin pero i duboko se zamisli . . .

On je zapravo ubijen, ne uradivši ništa.

U čemu je njegovo junačko djelo, i uopće, što je to — junačko djelo?

Zar je junaštvo u tome, ako u plamenu i opojnosti bojnoj, ne znajući za sebe, zakolješ četrnaest ljudi, kako ih je poklao onaj oduševljeni potpraporščik, koji je sav okrvavljen dojurio k Sablinu poslije husarskog konjaničkog juriša?

Ili je junačko djelo izveo taj prekrasni mladić, koji se digao da predje strašnu granicu i ne prešavši je, bio pokošen sa pet taneta. Da li je on svih pet osjetio? Ili ga je prva svalila, pa nije ništa više osjećao? . . .

Ili je junačko djelo izvršio, kako to uporno sâm ističe, pukovnik Karpinski, koji se protiv svoje

volje, blijed i očito silno duševno potresen, bacio iza svojih švadrona na bateriju, pa će za to dobiti georgijevski krst?

Ili je junačko djelo u ovim duševnim mukama, u tim patnjama za sve njih, poznate i nepoznate, drage i mile i ravnodušne, koji su danas pali po njegovoj volji, po njegovoj zapovijedi?

No zar je Karpov pošao i zar je ubijen po njegovoj zapovijedi? Zar su čete u prodor, a onda i u juriš na bateriju i njemačko pješaštvo bile potaknute po njegovoj volji? To je bila volja zbornoga zapovjednika, Losovskoga, to je volja armijskoga zapovjednika, vrhovnog zapovjednika fronte, volja vrhovnoga vodje ruskih vojska — Cara Imperatora i on je tu volju ispunio i junačko djelo nije na njemu, izvršiocu, pa muka, stradavanje i tuga za poginulima nije njegova, nego Careva . . .

No zar je Car tome kriv? Zar njega nisu potaknule prilike? Potreba da se spasi Francuska, da se pod svaku cijenu oslabe njemački juriši na Verdun, potakoše nas, da se poduzme taj prodor za spas saveznika, pa je prema tome sve vodila neka nepoznata sila prilika: udes, sudbina . . .

A to je — Gospod!

No — neka se vrši volja Tvoja! I volja se Gospodnja izvršila . . . I posljedica te volje je niz junačkih djela, niz smrti i niz teških duševnih i tjelesnih patnja. Čovjek je — zrno pijeska, koje baca bura i koje ne zna, gdje će pasti.

Neka, bliješteći grabežljivim zubima ispod obješenih brkova, pripovijeda husarski potpraporščik o tome, kako je četrnaestoricu posjekao, i neka se zgroze jedni, gledajući u njemu strašnoga ubicu, a neka uživaju drugi zovući ga herojem — on nije bio više nego munja, koja obara čovjeka u stepi, ili parostroj naletjevši na čovjeka, pala na tračnice. I junačko je djelo njegovo i krivnja njegova sumnjiva . . .

Neka ponosno nosi bijeli krst pukovnik Karpinski i neka viče svuda i svagdje o svojem junačkom konjaničkom jurišu — ništa on ne bi izveo, da mu to nije dano odozgor.

I Karpov, i ja, i Losovski, i Car — nema u nas ni junačkih djela, ni patnjâ, ni mukâ, a nema ni krivnje, jer naša volja nije slobodna i nepoznati su puti Gospodnji.

Sablin, da nastavi pismo, napiše još dvije riječi, a onda se zamisli, gotovo čitav sat prosjedi uprijevši pogled u plamen svijeće, zatim ustane i dugo stane koracati po podu barake, izgradjene od tankih omorikovih stabala. Radjala se u njemu strašna muka, kolebala se vjera u Krista, u izvornost i točnost one nauke, u koju je toliko vjerovao u svemu pred podrug godine.

Zaustavljao bi se pred niskim prozorom, ravnim s razinom zemlje i govorio sâm sebi: — »No, dobro; vjera, nada i ljubav! A ljubav je glavno. Vjeru razumijem, ja vjerujem, da sve, što se dogadja, dolazi od Gospoda. Nada? — tako, tako, — ja se nadam, da će me volja Gospodnja pomilovati i sve će se obratiti na bolje. No, samo što znači to »na bolje«? Da budeš sit, da se zabavljaš sa ženama, da uživaš u dobroj klimi, da ne poznaješ novčanih briga, da osjećaš svoje tijelo njegovanim i jakim. Nadati se, da će Bog produžiti zemaljski život, ili nadati se uskrsnuću mrtvih i budućem životu? Zamka! Zamka!... Kao miš u mišolovci bacam se u rešetki i svuda nalazim šipke?«

On se zaustavi.

»Ali onda, u Batumu, na šetnji s profesorom, riješili smo, da životno zadovoljstvo stoji u radu, a sreća u stvaranju. Nada na stvaranje! Divizijom zaplijenjeni teški topovi, prodor fronte kod Kostjuhnovke i to, što ja sjedim u tudjoj, tudjim rukama izgradjenoj baraci, palim tudje svijeće i jedem tudju pogaču, sva ta »pobjeda« — je li to stvaranje? To

je rušenje, a nipošto stvaranje! No, uzmimo, da je to — stvaranje rušenja, pa sam sretan. Dakle nada stvaranja: — u ratu pobjeda... Dakle tako — to znači duhovno spajati s tjelesnim. Oslobodjenje Otadžbine od neprijateljske provale, spas Francuske, s ordenom svetoga Georgija trećega stepena... vidjeti u tome sreću i nadati se toj sreći. No, nadu ja shvaćam, ali ljubav, — ljubav!!!

Kršćanska ljubav, radina, djelotvorna, ljubav srca, ali ne pohote, ljubav prema onima, koji nas mrze, pomoć bližnjemu, razdavanje u ljubavi svega svoga bogatstva neimućnima, što je sve to, ako naša volja nije slobodna? Dakle nema ni junačkih djela, ni žrtve, ni krivnje, ni patnje, ne sramote, ni muke savjesti, ni ljubavi, jer sve to nije od mene, nego je samo ispunjavanje unapred odredjene stvari«.

On počne ponovo hodati amo-tamo.

»Ne, tako se ne može! Volja, ali putovi su nepoznati. Ja hoću, ali ne mogu. Hoću da se ne odašilje Karpov, jer sam ga zavolio i jer mi ga je žao, ali ne mogu da ga ne pošaljem, jer su se prilike tako razvile i ja ga šaljem, a poslije toga trpim i stradavam i to je — junačko djelo!

Karpov je htio da izvrši junaštvo, ali se njegova volja nije saglasila s voljom Božanstva. Ja sam ga protiv svoje volje poslao, i on... Umro je, ne izvršivši djela. Jer padajući na prvom rovu, nije znao, da su kozaci i pješaci jurnuli napred i da su dovršili ono, što je on započeo i čega bez njega ne bi nikada izveli, nego je umro u očaju. Zašto?

I opet zamka?

Ne, Gospode! Ja ne shvaćam — zašto je Karpov morao tako strašno stradati? Nevin, krasan, blagorodan, mlad i tijelom i dušom prekrasan, lišen je najboljega, što ima: života«.

Muka je iznakazila Sablinovo lice.

Zaustavi se kod prozora, iza kojega je već počinjao prosjaivati blijedi dan i gledajući na šumu

pozlaćenu kosim zrakama jutarnjega sunca, ponavljao je jednu molitvu: — »Gospode, pomozi mojem nevjerovanju«.

Kršćanska vjera je uvenula... A što onda, — mislio je u nesnosnom užasu zebući sav i gledajući omorike i jele guste i tamne šume, — što onda, ako istina nije u Kristu... Ta koliko se naroda klanja Budhi, koliko je ljudi postalo neznabošcima, koliko naroda drži, da je istina u socijalizmu — a ja?... Ja poznajem samo kršćanstvo.

Poznajem li ga doista?

A, ako Boga nema?

Ružičasta zraka prodrla je kližući se po zemlji kroz prozor niske barake.

Prašina je zaigrala u njoj bojama duge i žutozlaćani kvadrati padoše na pod. Na prozoru je u drvenim kutijama bilo zasadjeno bilje i prema svijetlu se pružalo jedva raspupalo cvijeće zelenonarančaste rezede i sočne bijele i ljubičaste leukoje. Iza prozora nasladjivao se u sunčanoj zraci žut leptir, kupajući se u zlatnim iskricama; priroda se budila iza sna. Nedaleko je trubač svirao budnicu, a od jasala mu odgovarali probudjeni konji složnim rzanjem. Sav svijet je oživljavao poslije noći, svijet prekrasan i zagonetan, kakova ne može da izmisli nikakav naučenjak.

Sumnje su prolazile. Vjera u opstojnost Boga radjala se iznova. Ali je privlačilo, da pogleda i na drugu stranu.

— Ja znam i slušao sam, — pomisli Sablin, samo za vjeru i za pravovjerne ljude. Ja sam čitao i zamišljao se samo u evandjelje. Svijetloga duha ja poznajem... Ali ima, ili treba da ima i Duh tmine. Njegove ja nauke ne znam. A što onda, ako se istina može spoznati samo u poredjenju kršćanske nauke s naukom protivnom, tudjom kršćanstvu, s naukom socijalizma?

Ponor privlači. Kako je povuklo Zajčikova — tako će povući mene.

Ali znati — to ne znači kolebati se.

Misao je vrlo dugo bila odsutna. Sablin je bio sakovan, oči su vidjele, uho je čulo, osjećao je kucanje svakog i najmanjeg bila svoje krvi, ali misli nije bilo...

I odjednom mu dodje oštra, žestoka, jasna i nemilosrdna.

Znati se ne smije. Može se samo vjerovati.

Sablin sjedne k pisaćem stolu, pročita pismo velikoj kneginji, napiše zapisku sestri Valentini, s kojom se poznavao, i zamoli je, da preda pismo naslovu, zapečati omot i izadje na zrak, da pozove ordonanca.

Treba vjerovati, — ponavljao je u sebi.

Ali ja ne mogu samo vjerovati!

Sastavši se s njim pred stožernom barakom Semenov, začudi se, koliko je Sablin propao i ostario. U tamnoj kosi izbilo mu mnogo sijedih vlasi.

— Da, pomisli on, — slava i pobjede ne daju se badava.

XLV

Tatjano Nikolajevna, pismo za vas! — reče sestra Valentina, zaustavljajući veliku kneginju u onoj istoj sobi za primanje, u kojoj je Tatjana Nikolajevna u jeseni natakla prsten na prst Karpova.

— Od koga? — upita Tatjana Nikolajevna i sive velike njene oči upru se radoznalo u smedje oči sestre Valentine.

— Od Sablina. Niste očekivali?

— Jesam. Ta on je heroj, Valentino Ivanovna. Opet je jurišao s konjaništvom i zauzeo teške topove. Kako mi je žao, što se on sada kloni tate i mame. Bježi od nas. A sve poradi onog prokletoga Grigorija. Dajte, da pročitamo zajedno.

Sjedoše na stolice kraj širom otvorena prozora. Lipanjsko je sunce jasno sjalo, bilo je toplo i veselo toga ljetnjega jutra.

— Znate li, — dižući oči prema sestri Valentini, reče velika kneginja, — general Sablin piše, da je Karpov ubijen. Karpov, koji je ležao u našoj bolnici, umro je kao heroj za mene. Ne sjećam se pravo toga Karpova.

— Žaboga. Onaj s malenim, crnim brkom. Pisao vam je o velikom postu, da je dobio georgijevsko oružje.

— Ah, onaj!... Zečić!... Ja sam ga prozvala zečićem. Tako je bio tih i skroman. Kao da je doista od zečjega krzna. Poklonila sam mu prsten, a mama evandjelje. No, Valentino Ivanovna, on je bio neženja i zacijelo nije imao djece.

— Da, svakako neženja. Ja ga se vrlo dobro sjećam. Bio je još potpun dječak, kao dijete...

— Pa onda je dobro, što je pao on, a ne tko drugi, koji ima porodicu. Nesretna, gladna djeca. Je li istina, Valentino Ivanovna, da je za državu bolje, ako pogibaju neženje?

— Uvijek je šteta, kad ubiju koga, — reče sestra Valentina s prigušenim uzdahom. — A mladih je osobito šteta. Pred njima je još sav život. Ovaj je bio tako odan vama i Caru. Takvi ljudi, Tatjano Nikolajevna, osobito su dragocjeni danas.

Tatjana Nikolajevna pogleda zaplašeno sestru Valentinu.

Tih dana bilo je tako mnogo nejasnih i nedorečenih stvari u dvoru, i u glavnom stanu, i u bolnici.

— Ne pamtite li njegova krsnog imena, sestro Valentino, — bezazleno upita velika kneginja, — hoću da ga zapišem u svoju spomenicu.

— Aleksej, — suho odvrati sestra Valentina, ustane sa stolice i izadje iz sobe.

Tatjana Nikolajevna ju pogleda u čudu, zatim pogleda kroz prozor i naglo istrči iz sobe. Pismo

treba pokazati mami i Olgi, i Mariji, i Natasji. Ipak je to lijepo, što časnici tako umiru. To pokazuje, da su vjerno odani! — mislila je trčeći stepenicama u blagovaonicu, gdje je u taj čas imala da bude carica i sestra Olga — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

Tako se završio »roman« mladoga Aljoše Karpova.

Konac četvrte knjige.

Preveo dr. **Maksimilijan Petanjek.**

NAJNOVIJE KNJIGE „Zabavne Biblioteke"

Izbor najboljih pripovijedaka svjetske književnosti.

235—239. **»Renala Mauperinova«.** S ovom knjigom dolazi u hrvatsku literaturu prvo djelo čuvene bratske književne zajednice: Edmond i Jules de Goncourt. Roman je to jedne vesele i nestašne djevojke za vladanja cara Napoleona III. Tragična njena sudba duboko se doimlje svakoga čitaoca. Ali ovo djelo ima i dublje kulturno-historijsko značenje; u njemu se prikazuje preokret u francuskom društvu, koje je na mjesto srušenoga plemstva postavilo kapitalističke buržujske skorojeviće, koji su bili gori od predjašnje aristokracije i koji su doveli do prvog francuskog komunističkog prevrata godine 1871. To je zapravo glavna ideja ovoga romana, koja se očituje u karakteru kapitaliste Bourjota i mladog doktrinarca Henri-a, Renatina brata, koji hoće da se oženi kćerkom spomenutog kapitaliste, a ujedno da prišije svome prezimenu aristokratsko obilježje »de« (pl.). Ironija sudbe, koja se vječito kreće oko same sebe! Dinara 14.—.

240—245. **»Tragična sudba Nikole II. i njegove porodice«.** Trinaest godina na ruskom dvoru (1905.—1918.) Napisao Pierre Gilliard, bivši učitelj carevića Alekseja. Što je doživio u neposrednom doticaju sa ruskom carskom porodicom i što je prepatio s njima skupa u zatočenju Carskoga sela, Tobolska i Jekaterinburga, sve je to opisao intimnim stilom i popratio fotografijama, koje je ponajviše sâm snimao. Sve peripetije velikoga rata, kako su se odražavale u uskom krugu carske porodice, vjerno su opisane, Posebni odlomci posvećeni su kobnom uticaju »svetca« Rasputina i dvorske gospodje Virubove, sve do umorstva Rasputinova. Radjanje boljševizma, abdikacija careva i sužanjstvo sibirsko. Fotografija Jankela Sverdlova i komisara Jurovskog, koji je svojom rukom ubio cara i carevića, raskomadao im svima trupla i spalio na lomači. Fotografija garišta, na kojem sudac Sokolov traži ostatke — ugažene u zemlju — od toalete (steznik, kopče i puceta) velikih knjeginja. Fotografija zapuštenog rudarskog zdenca, u koji je bačen pepeo nesretnih žrtava. Slika kuće trgovca Ipatijeva, u kojoj je to učinjeno — sva je isprobijana od revolverskih hitaca i puščanih bodova . . . Strašni noćni pohod, kad se, poslije katastrofe, u teretnom automobilu, vozila carska trupla na paljenje. Tri dana i tri noći polijevani su smrtni ostatci benzinom i sumporovom kiselinom, samo da se i kostima zamete svaki trag. Ne, to nije roman, to je grozan i istiniti prikaz o pogibiji najveće slavenske dinastije i propasti jednog našeg carstva. Dinara 15.—.

246—255. **»Slast«.** Roman iz života rimske aristokracije od Gabriela d'Annunzija. Ljubavna razbluda u raskošnoj dekoraciji Aristokratski svijet vječnoga Rima u svoj dekadenciji svojih umjetničkih poriva. Veliki gospari s velikom potrebom uživanja! Opisuje se život talijanskog plemstva, kod kojega je, od generacije do generacije — kao u Vojnovićevu »Sutonu« — ostala živa izvjesna obiteljska tradicija odabrane kulture, elegancije i umjetnosti. Junak djela, Andrea Sperelli, unosi sav sjaj svoje inteligencije i u svoje ljubavi, a kako je ciničan i samoljubiv, ne priznaje drugih zakona osim svojega užitka, pa u tome ne poznaje granica ni kad se nadje pred čistom i pobožnom ljubavi jedne žene, koja mjeri svu veličinu svoga pada materinskim osjećajima prema svojoj kćerki jedinici. I ona, bijednica, misli da će spasiti jednu dušu i svojom čistoćom očistiti inteligenciju jednog grešnog čovjeka, koji je upotrebio najsuptilnije lukavštine, varajući je u idealima i intimnom životu srca! — Jedan od najpoznatijih romana svjetske književnosti. Dinara 22.—.

256—258. **»Pčelica Maja i njeni doživljaji«.** Roman za djecu od Valdemara Bonselsa. Iza Kiplingove »Indijske džungle« i Sienkiewiczeve »Žarke Afrike« ovo je najnježnije izdanje ove biblioteke, koje je napisano isto toliko za djecu, koliko i za njihove roditelje Roditelji će ga na glas moći čitati djeci, a djeca roditeljima — i svi će uživati, prateći pčelicu Maju na njenim putovanjima; srca će im zadrhtati u časovima Majinih neprilika, a veselo zakucati, kad pčelica sve nevolje svojih avantura sretno preleti. Čitalac se raduje sâm sebi, što mu je pisac svojim gledanjem otvorio u srcu sasvim nove izvore uživanja u ljepoti i dobroti. U teškim današnjim prilikama doista je oslobodjenje, kad naidjemo na čovjeka, koji bez zaslijepljenosti i bez lažne romantike, bez bojazni i bez proklinjanja, kao Bogom odabrani pjesnik, izgradjuje iznad carstva nevolje i bijede — carstvo čistoće. Takav čovjek postaje vodjom prama novim ciljevima, prama čovještvu i prema zdravoj prirodi. Dinara 9.—.

259—262. **»Crni lovci«.** Gorski romani od češke pripovjedačice Ružene Svobodove. Sjajan niz milotnih, ljupkih crtica, koje se slijevaju u divnu, skladnu cjelinu, tako ocrtanu i prikazanu, da se i čitalac prenosi u one čarobne gorske pejsaže, izlazeći iz gradske monotonije, da osluškuje ono tiho pripovijedanje i da se okrijepi mirisom planinskoga cvijeća. Spisateljica strastveno ljubi krasotu, ali je krasota kod nje samo ono, što je ostalo prirodno i vjerno svojoj rodnoj grudi i svome zavičaju. Zato ovi gorski romani nose na sebi živu boju svoga domaćega tla, pa su u isti mah i uzgojni u visokom smislu ove riječi. Ružena Svobodova je pjesnikinja čeških kulturnih nada. Dinara 11.—.

263—272. **»Od dvoglava orla do crvena barjaka«.** Prvi dio velikog ruskog romana od P. N. Krasnova, u kojemu se opisuju tri posljednja decenija ruske socijalne historije, od početka carevanja Nikole II. do boljševičkih sovjeta. Djelo prepuno literarnih efekata i divnog kulturnog materijala. Dvorski plesovi, vojne parade u Krasnom Selu, kozačka »džigitovka«, oficirska ljubakanja s petrogradskim demimondenama, propagandistički rad socijalističkih agitatora, intimni život cara Nikole, kojemu je Krasnov bio gardijski časnik, — sve je to opisano živo sa puno kolorita. Dotiče se svih etičkih, političkih i društvenih pitanja. Sintetična slika carske i boljševičke Rusije. Svaka knjiga zaokružena je cjelina, koje se medju sobom vežu samo ličnošću glavnoga

junaka Sablina. U ovom prvom dijelu iznesen je od početka do kraja ljubavni roman studentkinje Marusje. Pripovijest puna savremene poezije. Dinara 22.—.

273—275. »Kees Doorik«. Roman iz flamandskog narodnog života. Napisao Georges E e k h o u d. Prvo djelo ove vrsti u hrvatskoj književnosti. Ljubav jednoga sluge prama svojoj seljačkoj gazdarici. Vanredno snažan roman, pun lokalnog belgijskog kolorita i neobuzdane čežnje za istinitošću. Upravo se osjeća autorova, gotovo poganska odanost prama materi zemlji i ljubav prama poniženima i prezrenima. Autorova umjetnost objaviteljica je velike čovječanske istine: o bogatstvu najsiromašnijih društvenih parija. Ta umjetnost čini i nas bogatijima, jer nam otkriva zakopano blago, koje svi krijemo u sebi i pokazuje nam dušu flamandskog seljaka, koja je i naša, jer je čovječanska. Djelo je ovo ključ, s pomoću kojega otvaramo vrata da udjemo u najskrovitija svetišta čovjekova u onom značajnom stilu, u kojem je čovječanstvu poslužilo staro flamandsko slikarstvo (Jordaens, Van Dyck, Rubens), koje svojom nepatvorenošću kroz tolika stoljeća djeluje i na naša pokoljenja. Dinara 8.—.

276—279. »Igra ljubavi«. Roman iz života rimske aristokracije. Napisao Ugo O j e t t i. U stilu d' Annunzijeve »Slasti«. Ljubav izmedju jednoga kipara i dviju žena visokog talijanskog svijeta, u kojemu je ljubav kratak i jednostavan akt, kao stisak ruke izmedju dvije simpatične osobe, kao prijatan ručak dvojice prijatelja, na koji se, pošto se dovršila probava, sjećamo s ugodnošću i zahvalnošću spram svojega druga. A ipak se na koncu pripovijesti oči ljubavnikove zastiru suzama . . . Dinara 10.—.

280—284. »Od dvoglava orla do crvena barjaka«. Produženje velikoga K r a s n o v l j e v a romana. Opisuje se državni i društveni život carske Rusije od god. 1905.—1914. Rusko-japanski rat i početak razvratnog djelovanja Rasputinova. Revolucija i proklamacija prve konstitucije iza nesretnog svršetka japanske vojne. S osobitim sjajem prikazan je ples na carskom dvoru. Opadanje careva ugleda. Katastrofa porodice Sablinove, kojemu je Rasputin obeščastio ženu s pomoću carice Aleksandre i gospodje Virubove. Sablin osjeća prst božji i kaznu za svoju grešnu zaboravnost zbog sina Marusjina i hoće da se ubije. Ali u tom opaža povorku naroda s ikonama i zlatnim litijama. Njemačka je navijestila Rusiji rat. Sablin odbacuje samoubilačku namjeru i s punom vjerom u budućnost zapjeva s narodom »Bože Carja hrani!« Dinara 10.—.

285—294. »Čovjek zvijer«. Veliki roman iz života od Emila Z o l e. Čitajući ovo djelo, čovjek se upravo divi snagi ogromnog autorovog talenta, koji ne malaksava ni na čas. Tu nema stranice, na kojoj se ne donosi nešto novo, što potresuje nervima čitaočevim. Sve ličnosti, s kojima se u djelu upoznajemo, imaju neki porok na sebi, kojega se ne mogu otresti. Same zvijeri u ljudskoj spodobi, koje zato i dočekuju zasluženu kaznu. Galerija zločinaca, koji se sami medju sobom istrebljuju. A nad cijelim romanom huči buka strašne lokomotive. Gotovo se čitavo djelo može nazvati »romanom lokomotive«. Sva snaga ogromnog talenta Zolina razbira se u nevjerojatnoj jakosti, kako je opisao život lokomotive »Lizone«. To sve viče, pjeva, plače, stenje — naročito u onoj nezaboravljenoj sceni, kad Lizona zapada u snijegu. Tko pročita ovaj roman, sjetit će ga se, kadgod ugleda željeznički voz, kao što se sjeća onih crvenih očiju, koje su dolazile na Anu Kareninu u Tolstojevu romanu. Strašan i užasno jak roman, opsegom dosad najveće djelo »Zab. Bibl.« Dinara 25.—.

295—300. »Potresla se zemlja od istoka . . .« Ljubavni roman iz prvih dana ruskoga prevrata od francuskoga pisca Clauda A n e t a s osam velikih ilustracija od L. Sabattiera. Doživljaji jedne kneginjice. Ukrštavanje francuskog pripovjedalačkog stila s ruskim shvaćanjem o individualnom samoodredjenju. Rasplamsavanje ljubavnoga žara u srcu mlade djevojke prema oženjenom muškarcu, a sve ispremiješano revolucionarnim metežom i žurbom, da se sve, što može, spasi bijegom u Finsku. Pucnjava i bojevi na ulicama petrogradskim, zatvaranje najodličnijih porodica, koje nisu mogle da se privole novom duhu komunističkih uzurpatora. Dinara 16.—.

301. »Fuga« i »Umoren zmijin skot«. Dvije najnovije novele francuskoga pripovjedača Henri D u v e r n o i s - a. U prvoj se govori o jednom neurasteničkom glazbeniku, kojemu liječnik proriče skoru smrt, a on, da bi mu smrt lakše pregorjela žena i kći, daje se na razvratan život. Dolazi do tragikomičnog raspleta, jer glazbenik — ozdravljuje. Cijela je pripovijest pisana vanredno duhovito, pa čitaocu ne silazi smiješak s usana, dok ne pročita posljednji redak, iz kojega saznaje, da se tu u stvari odigrala jedna skrivena tragedija . . . U drugoj pripovijesti, tragedija je otvorena. U njoj se opisuje dobra i poštena žena, koju muž ljubi, ali ju svojom brutalnom ljubavlju nagoni na gnušanje. Dva umorstva! Dinara 8.—.

302. »Vojna«. Nastavak K r a s n o v l j e v a romana. Nezakoniti sin Sablina i Marusje odgaja se u Švicarskoj za boljševika i anarhista. Zapao je medju ortodoksne židovske revolucionare, koji ga uče, da se umorstvom svakoga »Goja« (kršćanina) bliže dovodi njihovo neograničeno carstvo na svijetu . . . I mladić, pun nade i energije, polazi u Rusiju, da otpočne svoj rad u razrušavanju najvećega slavenskoga carstva. Potanko opisivanje bojeva na galičkoj granici. Snaga pripovjedačkoga talenta autorova nadmeće se sa stilom Henri Barbussa. Tamanjenje čitavih madžarskih pukovnija. Kozački general pada od taneta kozačkoga. Marusjin sin! Pada i Kolja, zakoniti sin Sablinov, a sâm Sablin, pobjednik u jednom velikom sukobu, ranjen, oprašta u bolnici carici, što mu je ubila ženu, podvedavši je Rasputinu . . . Knjiga se završava velikim akordom kršćanske ljubavi. Dinara 16.—.

303. »Lucien«. Roman jednog oca i jednoga sina od švicarskog pripovjedača B i n e t - V a l m e r a. Obradjuje se problem jednog homoseksualca, ali vrlo delikatnim stilom. Junak romana nije zapravo bijedni i lijepi Lucien, nego njegov otac, ponosni i orijaški François Vigier. On je junak u Carlylovom smislu, jedan neobični, nadnaravni

i izuzetni produkt prirode. Genij, nadčovjek! Stvorivši njega, priroda se prebacila i natkrilila samu sebe. Prejaki njezin podvig, ako je s jedne strane urodio uspjehom i stvorio neobično skladno djelo, srozao se s druge strane i omlohavio. Uloga krasne Poljakinje Marije, koja se zagledala u nesretnog Luciena, djeluje bolno i ispunjava čitaoca nemoćnim bijesom proti hiru prirode. Dinara 13.—.

304. **»Adoniram«.** Ljubavni roman carice od Sabe, napisao ruski pripovjedač Vjačeslav Kulikovski. Upravo omamljiv stil, kakav nam je poznat samo iz Kuprinove »Sulamke« (Himne ljubavi). Razbludnost orijenta, složena u nestihovanu pjesmu. Kralj Solomun, koji ima trista žena i trista inoča, zanesen je čarobnom ljepotom svoje gošće Balkide, da gubi glavu za njom, a ona baca svoj pogled na kraljeva neimara, misterioznog žreca i pomoćnika Solomunova u izgradjivanju Siona. Sav roman podrhtava od istočnjačkog žara i strasti. Dinara 8.—.

305. **»Svemoćno zlato«.** Roman jednoga braka od Péladana. Tragična simfonija jednoga velikoga čovjeka i muzičara. Slomljen genij klanja se vrhovnom demonu, svemoćnom zlatu, koje ga u nejednakoj borbi davi. Neumoljivo, nepomično i bešćutno božanstvo! Tako malo zlata trebalo je sreći dvaju skladnih bića, a opet je ta neimaština razbila njihovu harmoniju. Zlato, zlato! Milosrdnost svetaca i sebičnost opakih ljudi jednako za tobom žude; povodniče svakoga zločinstva, sredstvo dobrote, podržavatelju mira, orudje tame, ravnodušni sukrivče i sramote i slave, pokorno vragu i angjelu, Sveboštvo zlato! Din. 10.—

306. **»Loredanina ljubav«.** Roman jedne Mlečanke napisao Zuccolli. Ljubav ljepotice iz gradjanskih krugova i jednoga grofa. Nju tjera prema njemu čisto nagnuće, a njega prama njoj nečista strast. Bijeg na Gardsko jezero i njegov bijeg s jezera. Ponovni sastanak i čvršća veza u zajedničkom stanovanju. Intrige grofove porodice i odricanje velike baštine. Dvoboj s prijateljem i konačni bijeg, ali nipošto zbog Loredanine lakoumnosti, nego zbog plemenštine srca, jer ljubovca ne može da podnese materijalnu propast svoga odabranika. Plebejka se pokazuje aristokratkinjom! Dinara 12.—.

307. **»S visokih gora«.** Planinarski roman iz tirolskih Dolomita, napisao Ompteda. Himna turističkom životu. Tamo, u nebotičnim visinama, na vječnom snijegu i ledu, kamo ne dopire ni jedan glas ljudske sićušnosti, osjeća se čovjek doista sretnim i uzvišenim iznad svakoga zla i dobra. Svetosti i veličanstvu prirode smije čovjek da pristupi samo sa čistim srcem; tko prinosi tamnjan alpinskim divotama sa kakvim drugim osjećanjem nego što je jedino obožavanje prirodnih ljepota, taj ima da izgubi glavu. Tako ju gubi i jedan od glavnih junaka pripovijesti, koji se penje u gore, da ondje zavede ženu svoga prijatelja, istinskoga obožavatelja alpinskih divota. Din. 14.—

Navedene knjige dobiju se i uvezane u englesko platno sa zlatnim napisom, po komadu Dinara 7·— više.